I. VLĂDESCU
DOCTOR ÎN LITERE
ASISTENT LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI

ISVOARELE ISTORIEI ROMÂNILOR

I

LETOPISEŢUL DELA BISTRIŢA
ŞI
LETOPISEŢUL DELA PUTNA

BUCUREŞTI

EDITURA «CARTEA ROMÂNEASCĂ» S. A.

I. VLĂDESCU
DOCTOR ÎN LITERE
ASISTENT LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI

ISVOARELE ISTORIEI ROMÂNILOR

I

LETOPISEȚUL DELA BISTRIȚA
ŞI
LETOPISEȚUL DELA PUTNA

BUCUREŞTI
—
EDITURA «CARTEA ROMÂNEASCĂ» S. A.

Amintirei scumpe a profesorilor mei

C. Giurescu şi D. Onciul

PREFAŢA

O carte nouă şi încă una care anunţă începerea unei serii de mai multe volume, din care aceasta ar fi numai o fascicolă, are dreptul, i se cer chiar, — mai ales când scriitorul e total necunoscut publicului cititor — câteva lămuriri asupra scopului pe care-l urmăreşte şi asupra mijloacelor pe care le va întrebuinţa pentru îndeplinirea scopului.

Să dea, într'o formă cât mai clară, aşa ca să poată fi înţeleasă cu uşurinţă de aproape oricine, nu numai de specialişti, lămuririle de care simte nevoie oricine, când utilizează un isvor istoric.

In afară de unele chestiuni speciale fiecărui isvor sunt unele întrebări care se pun la toate isvoarele aşa de ex., cele privitoare la autorul isvorului, timpul când l-a scris, locul unde l-a scris şi ce mijloace de informaţie a avut pentru scrierea operei sale.

Acestea vor fi în special lucrul de căpetenie în jurul căruia voi da cea mai mare atenţie.

Nu este o istorie a literaturei româneşti ceeace încerc a da eu ci o studiere a isvoarelor istoriei noastre din punct de vedere istoric.

Studierea lor din acest punct de vedere, impune dela sine o altfel de tratare şi o insistare mai mare asupra unor chestiuni, pe care istoricul literar le-ar putea mai uşor neglija; dupăcum cere de altfel şi o mai mică insistenţă asupra altor chestiuni pe care istoricul literar ar trebui neapărat să le lămurească.

Cadrul unei istorii literare ar fi mult prea vast, lipsa a o mulţime de monografii ajutătoare este mult prea mare, încât o încercare de a da o istorie a literaturii române să oprească pe cineva, la începutu publicaţiilor sale, de a o întreprinde, chiar oricâtă îndrăsneală ar avea tinereţa.

Intrebările ce ţi se pun atunci când întrebuinţezi orice ştire dintr'un isvor istoric, oricare ar fi el, nu sunt prea multe şi o logică oricât de elementară, le poate găsi pe cele care le-am anunţat mai sus.

Ceeace te interesează la orice fapt istoric, ca şi la orice veste de

azi, este înainte de toate dacă este exactă. Aceasta este cea dintâi şi cea mai mare grijă nu numai a istoricului ci a oricărui om în orice împrejurare.

De obiceiu, şi pe bună dreptate, credem că acei cari au luat parte la desfăşurarea faptelor, le-au văzut petrecându-se sunt mai capabili de a le povesti exact decât cei cari au trăit mai târziu sau le-au povestit după relatările altora.

Deci o consecinţă imediată este să se fixeze cât se poate de exact când s'au scris faptele în raport cu petrecerea lor.

Contemporaneitatea celor scrise cu cele petrecute e socotită de cea mai mare importanţă pentru un isvor istoric.

Numai acest lucru însă nu ajută prea mult cercetătorului istoric. Pentruca să ai şi mai mare încredere în cele povestite de isvorul pe care-l utilizezi trebuie să ştii nu numai dacă cel ce descrie faptele a fost contimporan cu ele ci şi dacă el a luat parte la ele sau a fost în mai mare sau mai mică apropiere de ele. Deci nu numai **când** *s'au descris faptele în raport de petrecere alor ci şi* **unde** *era scriitorul atunci când se petreceau faptele.*

Dacă scriitorul era contemporan faptelor şi era în mare apropiere de ele atunci suntem înclinaţi a crede că spusele sale vor fi cât mai exacte.

O greutate nouă însă dă naştere unei alte întrebări foarte îndreptăţită.

Oare cineva foarte apropiat de un fapt, îl povesteşte el aşa cum s'a petrecut, cel puţin în părţile lui esenţiale?

Nu cumva povestitorul a omis anume detalii sau a povestit unele fapte altfel decât s'au întâmplat, el urmărind anume scopuri cu scrierea lui?

Mai pe scurt nu cumva autorul isvorului nostru poate să nu fie deloc sincer în cele ce spune? Sinceritatea isvorului istoric este astfel o altă problemă care se pune cercetătorului în faţa isvorului pe care-l întrebuinţează.

Pentru a dovedi sinceritatea isvorului trebuie cunoscută persoana scriitorului şi studiate raporturile sale cu cei ale căror fapte le povesteşte.

Dacă nu ar fi această nevoie a stabilirii sincerităţei unui isvor istoric, aproape n'ar mai trebui să se vorbească de autori, decât numai spre a da un nume isvoarelor, ca să le putem recunoaşte.

Acestea sunt chestiunile la care m'am gândit, — după o destul

de îndelungată utilizare a isvoarelor istoriei noastre — că trebuie să se încerce o lămurire cât mai clară şi în acelaş timp şi cât mai precisă.

Cât voi reuşi să îndeplinesc acest îndoit scop, se va vedea de fiecare cititor; ceeace mai am însă de spus eu este cum am înţeles că trebuie expuse lucrurile ca oricine să fie cât mai folosit, să piardă cât mai puţin timp şi să aibă nevoie şi de cât mai puţine cărţi.

Experienţa personală m'a ajutat mai mult ca orice la fixarea planului de expunere a cercetărilor. La fiecare din chestiunile cu care eu mă ocup acuma s'au mai dat şi înainte de mine răspunsuri. A ignora părerile predecesorilor chiar şi fără a le utiliza într'o nouă expunere, cred că este lucrul absolut exclus, fiindcă este greu ca tot ce s'a scris până la tine să nu fie de niciun folos şi mai ales, este şi mai greu ca să poată creadă oricine că numai tu ai dreptte în cele ce susţii.

Socotesc, nu numai aici dar în orice chestiune şi nu numai istorică, că cea mai bună convingere este aceia pe care şi-o face cititorul singur, nu aceia pe care scriitorul caută să o susţie.

Pentru a ajunge la aceasta însă, trebuie să se dea putinţa cetitorului să poată urmări părerile care s'au mai spus, cu toată argumentarea lor.

Scriitorul cel nou va avea datoria să atragă atenţia cititorului atunci când faptele care stau la baza argumentării nu mai sunt exacte sau n'au fost niciodată exacte.

Tot el va trebui, pe baza materialului existent, să încerce a da ultimele lămuriri în chestiunile unde cele de până acum, nu sunt suficiente.

După cum se vede datoria noului scriitor ar fi cam următoarea:

1. Să arate ce s'a spus până la el;

2. Să critice, — în înţelesul de a discuta serios, ştiinţific, — ce s'a spus până la el;

3. Să contribuie la lămurirea chestiunilor tratate.

Pentru a-mi îndeplini această datorie pe care mi-am impus-o am socotit, pentru primul punct, acela de a arăta ce s'a spus — ce s'a spus nu în înţelesul de ce s'a afirmat ci în acela de ce s'a încercat să se dovedească — că trebuie să dau părerile de până acuma ale istoricilor [1].

Părerile acestea le-am dat mai peste tot în întregimea lor, fiind-

---

[1] V. excursul dela p. 131.

că de obiceiu erau destul de concise așa că foarte rare ori un rezumat bun ar fi putut fi mai scurt decât ele.

Rezumatul apoi, oricât de bun ar fi, lasă totuşi multe lucruri afară, care tocmai poate acelea sunt hotărât oare la rezolvarea problemei.

De aceia am dat părerile fiecăruia cu vorbele proprii și nu le-am rezumat.

Am socotit, spre a veni în ajutor cititorului, ca la sfârșitul fiecărei chestiuni, să rezum punctele esențiale ale argumentării și să dau concluzia autorului.

Aproape peste tot am făcut aceasta.

Pentru partea a doua, criticarea celor spuse până acum, in loc s'o fac la fiecare părere în parte, am făcut-o la fiecare chestiune în parte, așa că atunci când am avut de tratat o chestiune am reamintit ce s'a susținut de fiecare istoric, am arătat ce se poate menține și ce nu mai este corespunzător faptelor și apoi am propus cele ce am putut scoate mai totdeauna din analiza internă a isvorului, analiză făcută paragraf de paragraf și ținând seamă și de chestiunile laterale care ar fi putut aduce lumină, în cazul studiat.

Atunci când lămuririle mele am socotit că au rezolvat problema, n'am mai discutat și restul părerilor ce au mai rămas.

Le-am dat totuși pentruca cititorul să poată avea o expunere cât mai completă asupra chestiunei.

Sistemul adoptat de mine în expunerea chestiunilor tratate are avantajul pentru cititor că: 1. il scutește de a mai căuta prin toate cărțile unde s'a mai scris despre acea chestiune, așa că într'o carte are adunat totul,; 2. îl scutește de a mai face observațiile critice asupra fiecărui punct și nu oricine le-ar putea face, dar aproape oricine își poate da seama dacă observațiile sunt bune sau nu.

In urmă va putea vedea mai bine dacă cele propuse de mine se pot sau nu susține.

Am dat la sfârşit tot pentru avantajul cititorilor și traducerea celor două letopisețe aranjate în așa fel ca paragrafele asemănătoare să fie unul în dreptul celuilalt.

Oricine numai privindu-le poate să aibă o impresie dela început.

Aranjarea în acest fel permite și un studiu mai atent asupra lor.

Dându-le la sfârșit în traducere m'am scutit și pe mine de a face prea dese citații din ele și ar fi trebuit să le citez în întregime, trebuind să le compar la un moment dat în întregimea lor, unul cu altul.

Traducerea letopisețelor este cea dată de Ioan Bogdan în publicațiile amintite, rectificată în câteva locuri și socotit începutul anului peste tot la Ianuarie deci scăzând totdeauna 5508 de ani din data dela facerea lumei, cum dă letopisețul, spre a afla anul dela Christos, cum socotim noi azi.

Dacă de obicei concluziile mele sunt în contrazicere cu acelea ale predecesorilor mei, sunt foarte încântat, că pot confirma printr'un studiu de amănunte afirmarea fugară a profesorului meu d. N. Iorga în privinața vechimei începutului scrierii letopisețelor în Moldova.

Intr'un alt studiu amănunțit, într'o chestiune socială am ajuns, acum câteva timp, tot la o confirmare a unei asemenea afirmări nedovedite de d-sa.

Cred că evidențiarea acestor constatări își are toată importanța acuma când colegul d-sale dela Iași scrie că în istorie „inventează" fiindcă „el nu face istorie, ci pseudoistorie tendențioasă". Aceasta este părerea unui bătrân profesor universitar, și eu țin seamă și de acesta, opunându-i deocamdată cele două constatări precise.

N'aș putea termina prefața aceasta fără a mulțumi d-lui prof. C. Moisil pentru prilejul pe care mi l-a dat de a face aceste stufdii recomandându-mă ca profesor de „Isvoarele istoriei Românilor" la școala superioară de pe lângă „Arhivele Statului".

Toate mulțumirile mele conducătorilor editurei „Cartea Românească" cari au primit cu atta bunăvoință editarea studiilor asupra tuturor „Isvoarelor istoriei Românilor" și o altă serie asupra „Instituțiilor românești" ce va începe să apară.

Ași dori să nu se socotiască vreodată că n'am ținut seama de „munca necruțătoare și inima din care a pornit totdeauna" și studiile celorlalți. (N. Iorga.)

LETOPISEȚUL DELA BISTRIȚA

In anul 1895 Ioan Bogdan, profesor de filologia slavă la universitatea din Bucureşti, a publicat în cartea sa „*Cronice inedite atingătoare de istoria Românilor*" un text scris în limba slavă în care se povesteau fapte petrecute în Moldova dela 1359 până la 1507.

Dând textul slav (p. 31—48), a adaus: traducerea românească (p. 49—63), un studiu asupra manuscrisului, în care a fost găsit (p. 3—12) un studiu asupra lui, (p. 12—15), un studiu asupra lui în comparaţie cu celelalte letopiseţe, (p. 15—34), note, 52, în care se lămuriau faptele povestite în letopiseţ, (p. 64—78), şi la sfârşitul cărţei pe 19 pagini, (I—XIX), reproducerea fotografică a lui.

Textul acesta a fost numit de către I. Bogdan „*Letopiseţul dela Bistriţa.*"

Intre cele spuse de I. Bogdan cu privire la acest „Letopiseţ dela Bistriţa" sunt unele afirmări a căror siguranţă poate fi admisă, deoarece ele reeşiau numai din simpla cercetare a manuscrisului; dar sunt altele, cari pentru a fi primite mai au încă nevoie de noi dovezi. Acestea sunt cele mai multe şi cele care par a fi mai interesante pentru istoric.

Dintre afirmările sigure, unele care ne interesează mai mult sunt următoarele:

Textul numit „Letopiseţul dela Bistriţa" s'a găsit într'un manuscris numit sbornic sau codice miscellaneu, care conţine ca mai toate sbornicele, diferite bucăţi de cuprins religios, dogmatic, istorioare apocrife şi povestiri istorice (p. 7—12).

Manuscrisul aparţinea bibliotecii clubului bulgar din Tulcea, deaceea el s'a numit „*Codicele dela Tulcea*" şi era scris în medio-bulgară (p. 4 şi 5).

Avea 245 de pagini, dintre care ultimele 19, dela 236 b. până la 245 b. conţineau „Letopiseţul dela Bistriţa" (p. 5 şi 12).

Lipsesc mai multe foi din el, între care câteva la sfârşit (p. 5).

Nicăeri nu se află nicio însemnare din care să ne putem informa când, unde şi de cine a fost scris (p. 5).

La 1710 (7218) sbornicul aparţinuse unui preot din Băiceni, care îl căpătase în dar dela soţia răposatului protopop Ursul din Iaşi. Aceasta se spune în o notiţă scrisă de preotul posesor (p. 5—6)

Letopisețul cuprinde istoria Moldovei dela descălecat, 1359, până la Bogdan cel Orb, 1507, dar nu este complect, din cauza lipsei foilor dela sfârșit (p. 12 și 13).

Textul letopisețului este scris de două mâini : dela p. 236 b. până la 245 a., una, care mai scrisese în sbornic și dela p. 102 a. până la p. 234 b. ; iar alta, dela p. 245 a. până la sfârșit (p. 12).

Căutând să răspundă întrebărilor pe care le socotia de nevoie pentru a preciza valoarea noului isvor istoric, I. Bogdan a spus următoarele :

PĂRERILE LUI I. BOGDAN.

Importanța și vechimea letopisețului

In prefață se afirmă:

„...acesta este cel mai vechi letopiseț moldovenesc și cel dintâi letopiseț scris în țările române...” (p. VII), apoi la începutul studiului:

„Prin caracterul său curat analitic [Letopisețul dela Bistrița]. este ca isvor istoric, cel mai însemnat din toate și cel mai vechi”. (p. 4)., iar la sfârșitul studiului:

„El este fără îndoială, *cel mai vechi letopiseț moldovenesc* din câte cunoaștem până acum, aș zice chiar cel dintâi letopiseț moldovenesc, căci înainte de el nu găsim nici o urmă de însemnări istorice în Moldova” (p. 32).

Letopisețul dela Bistrița este astfel: *cel mai vechiu și cel mai important isvor istoric.*

Când a fost scris?

Făcând comparție între letopisețul dela *Bistrița* și cel dela *Putna* și observând că în cel dintâi sunt date precise: an, lună, zi, se trage concluzia:

„Prezența acestor date (9) dintre anii 1401—1457 în cronica dela Bistrița ne face să credem că ea a fost scrisă de contimporanii evenimentelor descrise, cu alte cuvinte, că ea este o cronică alcătuită din anale și nu scrisă cu câteva decenii sau secole după trecerea evenimentelor, cum este de pildă cronica lui Ureche pentru începuturile istoriei Moldovei. Și într'adevăr, niște date ca „în anul 6942, Februarie 1, Lunea, în săptămâna albă” sau „în anul 6944, August în 4, într'o Vineri” sau „în anul 6944, luna lui Martie în 8, într'o Joi” nu pot fi introduse în cronica dela Bistrița decât de oameni, cari au luat parte la evenimentele descrise și au scris imediat după ele” (p. 17) apoi:

„Din pasagiile relative la Alexandru cel Bun și fii săi Iliaș și Ștefan se vede că ea a fost scrisă de niște oameni bine informați asupra celor ce se petreceau la curtea acestor domni.

„Deși unele date nu sunt exacte (ca de pildă data suirei în scaun a lui Alexandru cel Bun 1399 pentru 1401, data luptelor dela Podraga și Piperești 1436 pentru 1435, data morții lui Bogdan II 1450 pentru 1451), iar altele nu le putem controla (ca de pildă, anii nașterii lui Iliaș, Stefan și Petru 1409, 1411, 1422, căsătoriei lui Iliaș 23 Oct. 1425, nașterii lui Roman Iliașevici 1427. nașterii

lui Olehno 17 Aug. 1438 şi alte câteva) — totuşi cea mai mare parte din ele se dovedesc prin alte isvoare contimporane a fi exacte. Pe ici pe colea, precum se vede din exemplele citate, deosebirile sunt de câte un an, cel mult doi, sau de câteva zile numai, şi acestea le putem atribui, până la proba contrară, unor greşeli de copiare a cronicii, deoarece actuala copie este cel puţin cu o sută de ani mai nouă decât originalul".

„Multe însă din ştirile *cronicii* se dovedesc a fi perfect exacte, prin compararea cu *documentele* contimporane. Aşa d. p. se spune că în lupta dela Tămăşani dintre Bogdan II şi Alexandu au căzut între alţi boeri ai lui Alexandrel, Oancea logofătul şi Coste Andronic; această luptă a avut loc pela sfârşitul anului 1449, probabil în 12 Octombrie. Şi într'adevăr, în acelaş an, 1449, Iunie în 5, se pomenesc într'un document al lui Alexandrel boerii : Coste Andronic şi Oancea logofătul. Pe aceşti boeri îi găsim amintiţi într'o sumă de documente anterioare (1446, 1447, 1448,; cf. nota 14); nu-i găsim însă nicăieri după 1449".

„Alt exemplu : Cronica spune, unde vorbeşte despre lupta dela Movile, că Alexandrel (Alexandru fiul lui Iliaş) a murit curând după luptă, deci la 1455; în alt loc, unde vorbeşte despre fii lui Iliaş, ea spune că Olehno, care nu este altul decât Alexandrel, s'a născut la 17 August 1438 şi a murit la 1455 în Cetatea Albă. Această din urmă dată se confirmă, *a*) prin faptul că dela 1455 Alexandrel dispare cu totul din istoria Moldovei, *b*) că istoricul polon Dlugosz pune moartea lui în acelaş an, *c*) că la 15 Iunie 1456 avem domn în Moldova pe Petru".

„Avem dar un fapt câştigat, că cronica sbornicului dela Tulcea a fost scrisă de contimporani" (p. 17—19).

Analizând câteva fapte din 1467, 1472 şi 1484 se spune : „Datele cronologice din analele bistriţene sunt atât de precise şi exacte, încât ele n'au putut fi introduse decât de oameni cari trăiau în acelaş timp şi le ştiau din gura celor ce au luat parte la evenimente. Numai astfel de oameni puteau şti că Matiaş a sosit la Totruş în 19 Noembrie, iar la Roman în 29, că târgul l'a aprins în 7 Decembrie şi că lupta dela Baia s'a dat în spre 15 Decembrie; numai astfel de oameni puteau şti că Cetatea Albă şi Chilia au fost luate de Turci în 14 Iulie şi în 5 August şi că pârcălabii erau atunci Ivaşcu, Maxim, Gherman şi Oană; numai astfel de oameni puteau în sfârşit că cunoască în toate amănunţimile sale mersul luptei dela Cursul Apei şi al întregului răsboiu ce a urmat după aceasta între Ştefan, Radu şi Basarab (p. 23—24).

Dacă din cele expuse până acum nu reieşia o dată mai precisă, un fapt nou se pare că ajută la aceasta.

„La 1407 începe şi pomelnicul dela Bistriţa, pela 1407 începe probabil să se scrie şi cronica dela Bistriţa.

„Aceasta ne explică pentru ce despre domnii dela 1359—1399 (după cronologia cronicelor) nici cronica dela Bistriţa, nici cele-

lalte cronici nu ştiu să ne spue nimic altceva afară de numele lor. (p. 33).

Având-se în vedere preciziunea şi exactitatea (deşi se observă că unele sunt neexacte), deci bogăţia de informaţie, a unor date din letopiseţ şi începutul pomelnicului dela Bistriţa, se ajunge astfel la concluzia că *letopisețul este scris de contimporanii faptelor, iar ca început ar fi probabilă data de* 1407.

Stabilindu-se timpul când a început a se scrie letopisețul rămânea de precizat şi locul unde el a fost scris.

Unde a fost scris? In prefaţă se afirmă numai:

„...mi se pare a fi scris în mânăstirea dela Bistriţa în Moldova,...” (p. III)., apoi se continuă cu mai multă încredere.

„Toate la un loc (cele trei părți ale letopisețului) le vom numi „*cronica și analele bistrițene*” sau „*letopisețul dela Bistrița*”, deoarece, precum vom arăta mai jos, avem destule motive să credem că ele au fost scrise în mânăstirea dela Bistriţa, judeţul Neamţ” (p. 14—15), dându-ni-se în urmă şi motivul acestei credinţe.

„Ca toate celelalte cronici din vremurile vechi, ea a fost scrisă de bună seamă într'o mânăstire; noi credem că în *mânăstirea dela Bistrița*, una din cele mai vechi mânăstiri ale Moldovei, zidită, împreună cu Moldoviţa, în primii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun. Această mânăstire se pomeneşte chiar în cronică sub anul 1434, unde se zice despre Alexandu” murit-au în anul 6942, Ianuarie 1, şi s'au îngropat în mânăstirea dela Bistriţa, pe care au zidit-o el singur”.

„Cine putea şti mai bine decât un călugăr dela Bistriţa că această mânăstire a fost zidită de însuşi Alexandru cel Bun şi — mai ales — cine putea cunoaşte mai exact data morţii acestui domn decât însuşi călugării mânăstirei, în care el a fost îngropat?“

„Opiniunea noastră se întăreşte şi mai mult prin faptul că cronica se ocupă cu predilecţiune de familia lui Alexandru cel Bun, „adevăratul cititor” al mânăstirei dela Bistriţa, cum îl numeşte pomelnicul acestei mânăstiri din 1407.

„Se înţelege motivele acestea nu sunt destule de tari, pentru a înlătura orice obiecţiune asupra presupunerii, că numai la Bistriţa s'a putut scrie cronica de care ne ocupăm; un altul ar putea crede că ea s'a scris la Neamţ sau la Moldoviţa, care existau amândouă pe acea vreme. Din motivele înşirate însă şi din altele, pe care le vom releva mai jos, noi ne pronunţăm pentru Bistriţa şi numim prin urmare cronica dela 1359—1457, pentru a o deosebi de celelalte cronici, *cronica dela Bistrița* sau *cronica bistrițeană*. Rămâne ca cercetările ulterioare să confirme sau să infirme această numire”. (p. 19—20).

Motive pentru locul unde s'ar fi scris letopiețul nu se mai dau decât cele ce se pot scoate din următorul pasagiu:

„Inainte de Alexandru cel Bun n'au existat anale în Moldova,

cu toate că exista mânăstirea dela Neamţ, înfiinţată cu vreo douăzeci de ani înaintea celei dela Bistriţa şi unită cu aceasta sub un singur egumen pe timpul primului mitropolit al Moldovei Iosif, la anul 1407 (p. 33).

„...Oare dacă s'ar fi scris vre'o cronică în mânăstirea dela Neamţ înainte de Alexandru cel Bun, n'am fi găsit în această cronică notiţe, măcar cât de scurte, despre Petru Vodă Muşat dela 1379 şi 1389, care au dotat-o cu moşii şi venituri şi care trece din pricina aceasta de adevăratul fundator al mânăstirei? De sigur că da. Iată un alt motiv, pe lângă cele expuse mai sus, care ne face să credem că cronica cea mai veche a Moldovei, păstrată în sbornicul dela Tulcea, n'a fost scrisă în altă mânăstire decât în cea dela Bistriţa" (p. 33).

Astfel entru faptul că:

1. Celelalte cronici din vremurile vechi au fost scrise tot la mânăstiri;

2. Bistriţa este una din cele mai vechi mânăstiri;

3. Bistriţa este pomenită în letopiseţ spunându-se chiar de cine este făcută;

4. In letopiseţ se vorbeşte mult de familia lui Alexandru cel Bun, ctitorul mânăstirei Bistriţa;

5. In letopiseţ nu se vorbeşte mai pe larg de domnii dinnainte de 14C0, se ajunge la concluzia că *letopiseţul este scris la mânăstirea Bistriţa* de aceea îl şi numeşte *„Letopiseţul dela Bistriţa"*.

Impărţirea letopiseţului. Analizându-i cuprinsul se spune:

„Primii domni, dela Bogdan cel Bătrân până la Alexandru cel Bun, sunt amintiţi numai cu numele, spunându-se la fiecare dintr'înşii câţi ani au domnit, ... dela Alexandru cel Bun până la Ştefan cel Mare letopiseţul este mai amănunţit: el ne spune uneori data suirii în tron sau a morţii domnilor, ea vorbeşte despre soţiile, şi copii lor, ne povesteşte pe larg luptele dintre fii lui Alexandru cel Bun, Iliaş şi Ştefan, incursiunile tătăreşt din timpul acestora, lupta dela Tămăşani între Bogdan şi Alexandrel, lupta dela Răuseni între Bogdan şi Petru Aron şi cea dela Movile între acest din urmă şi Alexăndrel; dela Ştefan cel Mare încoace letopiseţul înşiră an de an toate evenimentele mai însemnate din timpul domniei lui Ştefan cel Mare.... ."(p. 13)

Ceva mai jos:

„Letopiseţul nostru are prin urmare trei părţi bine distinse una de alta: partea întâia, dela Bogdan I până la Alexandru cel Bun ....partea a doua este o cronică cu multe elemente analistice, dela Alexandru cel Bun până la Ştefan cel Mare; partea a treia sunt analele domniei lui Ştefan cel Mare, cu un adaos asupra fiului său Bogdan" (p. 14).

Deci pe baza felului cum sunt povestite faptele *se împarte letopiseţul în trei părţi caracteristice*:

1. Dela început până la Alexandru cel Bun;
2. Dela Alexandru cel Bun până la Ştefan cel Mare;
3. Dela Ştefan cel Mare până la Bogdan cel Orb;

iar pentru partea ultimă, despre domnia acestuia se spune:

„Partea dela sfârşit privitoare la Bogdan cel Orb, pare a fi redactată de altcineva decât cei ce au redactat domnia lui Ştefan cel Mare. Stilul acestei părţi se deosebeşte încâtva de stilul celeilalte părţi şi este mai neîngrijit. In favorul acestei păreri am putea invoca şi forma мєгю „printre", în loc de obicinuitul мєждоу: мєгю este un serbism şi ca formă şi ca ortografie". (p. 14).

Dacă se ţine în seamă şi aceasta am avea *patru părţi*, aceasta din urmă deosebindu-se, de celelalte prin stil şi un nou cuvânt, ne mai întrebuinţat până aci.

La ce dată se oprla letopiseţul? „Aşa cum ni s'a păstrat în sbornicul dela Tulcea, letopiseţul nostru nu este complect; pasajul despre lupta şi împăcarea lui Bogdan cel Orb cu Radu este ciuntit, din pricina filelor pierdute dela sfârşitul manuscrisului. Din comparaţia acestui pasaj cu pasajul corespunzător al cronicii lui Ureche vedem totuşi că puţin lipseşte dintr'însul". (p. 13).

„ Până unde merge întreg letopiseţul, nu putem şti; se pare însă că nu mergea cu mult mai departe dela Bogdan încolo, căci din manuscrisul dela Tulcea poate să nu lipsească decât ultimele două file din quaterniuuea 25, din care s'au păstrat şase file. Dacă e justă această presupunere, atunci letopiseţul moldovenesc din sbornicul dela Tulcea a avut aceaşi întindere ca cel din sbornicul dela Chiev, (domnia lui Bogdan cel orb) bine înţeles, fără cronicele lui Macarie şi Eftimie" (p. 14).

Dar în altă parte:

„...letopiseţul dela Bistriţa poate să fi mers în redacţiunea lui originală până la 1552..." (p. 25).

Letopiseţul dela Bistriţa pare să fi mers astfel până la 1517, *dar în redacţia originală poate să se fi întins până la* 1552".

Acestea sunt concluziile lui Bogdan. Rezumându-le avem:

Letopiseţul dela Bistriţa este:

1. *Cel mai vechi şi cel mai important isvor istoric*;
2. *Este scris de contimporani începând probabil la 1407*;
3. *Este scris la mânăstirea Bistriţa*;
4. *Se împarte în patru părţi caracteristice*;
5. *Se întinde pare-se până la 1517, dar redacţia originală probabil că mergea până la 1552.*

Inainte de a face observaţiile mele asupra acestui letopiseţ în raport şi cu cele afirmate de Bogdan cred că este bine să se arate ce s'a mai spus până acuma asupra acestor lucruri.

PĂRERILE LUI GR. G. TOCILESCU.

Fiind însărcinat să facă un raport „Academiei Române", căreia se prezintase cartea lui Bogdan pentru premiere, Tocilescu a făcut observaţiile următoare, publicate în Analele Academiei Române (seria II, tomul XVIII (1895—1896), partea administrativă şi desbaterile).

Când şi unde a fost scris letopiseţul? Asupra acestor puncte raportându-se la cele susţinute de Bogdan se spune:

„Dar mai întâi: De ce letopiseţul să fi fost scris anume în mânăstirea Bistriţa şi nu în altă mânăstire din Moldova? De ce numai decât într'o mânăstire şi de ce deja sub Alexandru cel Bun? Vre-o indicaţiune de acest fel cronica în chestiune nu are; faptul nu rezultă nici din conţinutul acelei cronice, care menţionează mânăstirea Bistriţa numai de două ori.." (p. 332).

„Asemenea indicări puteau fi scrise tot aşa de bine şi aiurea decât în mânăstirea Bistriţa..." (p. 332).

La afirmarea lui Bogdan că Putna după felul cum e pomenită în letopiseţ, se vede că e streină celui ce'l scrie se observă:

„Mai puţin încă îl pricepem, când zice într'o notă (p. 24): „O singură dată se pomeneşte în analele bistriţene de mânăstirea dela Putna, ca de o mânăstire străină, acolo unde se vorbeşte de înmormântarea Doamnei Despina a Radului Vodă cu cuvintele: „şi au îngropat-o (Ştefan-Vodă) cu cinste în mânăstirea sa dela Putna". De ce aci Putna este o mânăstire străină şi nu este tot astfel mânăstirea Bistriţa în cele două pasagii de mai sus?" (p. 332).

După acestea, urmează apoi alte observări împotriva celor susţinute de Bogdan pentru loc şi timp:

„Ea nu conţine nici o însemnare asupra evenimentelor de căpetenie din istoria acestei mânăstiri, cum găsim bunăoară în analele putnene, cari indică anul, luna şi ziua când s'a început zidirea mânăstirii; anul, luna şi ziua când ea s'a sfinţit; de către care Domn, cu mâna cărui Mitropolit şi Episcop şi cine a mai fost de faţă la acea sfinţire; anul, luna, ziua şi chiar ora când ea a ars; cine a fost primul, al doilea egumen, etc., al mânăstirii când au administrat ei mânăstirea si când au murit? Nimic mai

firesc decât a găsi atari date în niște cronice locale, cum ne întâmpină în analele italiene, germane, ruse, serbo-bulgare, etc. De ce letopisețul pretins „bistrițean" ar fi făcut excepțiune la acestea". (p. 332).

Se pune chiar întrebarea foarte legitimă :

„Cum trebue explicat faptul, că pretinsul letopiseț bistrițean nu ne procură date exacte nici măcar asupra fundatorului mânăstirii, asupra lui Alexandru cel Bun, asupra anului suirii sale pe tron, asupra anului morții sale, asupra numărului și numelor soțiilor sale, asupra unora din membrii familiei lui, care fuseseră îngropate la acel sfânt locaș ? (p. 333).

In afară de data suirii pe tron a lui Alexandru cel Bun care și Bogdan recunoscuse că este greșită, Tocilescu mai observă :

„Pentru anul morții lui Alexandru, letopisețul în chestiune pune data 1434 Ianuarie 1. Aci n'ar mai putea să încapă vre-o îndoială ; este vorba de un fapt petrecut în mânăstirea Bistrița : aducerea rămășițelor mortuare ale lui Alexandru-Vodă și astrucarea lor în interiorul bisericei acelei mânăstiri. Un asemenea eveniment trebuia neapărat să se însemneze de cineva în mânăstire, și o așa însemnare urma negreșit să se reproducă de redactorii letopisețului „bistrițean" (p. 333).

Pa baza mai multor documente contimporane ajungând la altă dată a morții lui Alexandru cel Bun decât cea pe care o dă letopisețul, Tocilescu spune :

„Rămâne deci bine stabilit, că data morții lui Alexandru cel Bun : 1434 Ianuarie 1, inidicată de letopisețul pretins bistrițean este greșită. Cum mai putem atunci admite, că letopisețul s'a scris la mânăstirea Bistrița după isvoare analistice din timpul lui Alexandrul cel Bun ?" (p. 335).

Asupra argumentului, cu pomelnicul dela Bistrița adus de Bogdan în sprijinul părerii sale, pentru locul unde a fost scris letopisețul, Tocilescu spune :

„La 1407, observă dl. Bogdan, începe și pomelnicul dela Bistrița ; pela 1407 începe probabil să se scrie și cronica dela Bistrița". De aci urmează că între pomelnic și letopiseț trebue să fie un acord perfect ; scriitorul cronicei nu putea să nu consulte pomelnicul, dacă el scria în mânăstire. Ei bine, indicațiunile pomelnicului nu se potrivesc câtuși de puțin cu ale cronicei. Pentru a da un singur exemplu, pomelnicul cunoaște cinci soții ale lui Alexandru : Ana, Maria, Maria, Vasilisa, Anastasia ; letopisețul numai trei : Neacșa, Stanca, Marina. Cum că a existat Anca nu ne este permis a ne îndoi ; în lăuntrul bisericei dela Bistrița se vede până azi mormântul ei cu o inscripțiune pusă de Ștefan cel Mare și care sună : „a înfrumusețat acest mormânt al Doamnei Ana, Doamna lui Alexandru-Vodă, muma lui Iliaș Voevod, care s'a mutat la vecinicile lăcașuri în anul 6926 luna Noembrie 2 (1418), sub egumenul popa Grigorie" (Episcopul Mel-

chisedec, Notiţe istorice şi arheologice, Bucureşti 1885, pag. 62). Letopiseţul tace de Ana, de îngroparea ei în mânăstire, de Vasilisa, de Anastasia, etc., de egumenii cari au administrat locaşul şi de alte multe întâmplări păstrate de monumentele epigrafice şi de actele contimporane.

. . „D-l Bogdan însă găseşte mijloc şi aci ca să împace lucrurile. D-sa, ne spune, la pag. 65, că „Neacşa este identică cu Ana". Este adevărat că această stranie identificare nu ţine mult, căci nu mai departe decât pe pagina următoare tot d-sa ne încredinţează că „Margareta de Lozonţ, catolică, ar fi Neacşa din cronica bistriţeană". (p. 335—336).

După ce mai observă unele contraziceri în cele scrise de Bogdan, se spune:

„Conchidem prin urmare, că nu poate fi vorba de „letopiseţul dela Bistriţa" (336).

Alte observări cari să ne lămurească cu ceva privitor la letopiseţul discutat nu mai face Tocilescu, în afară de următoarea care se referia însă la toată cartea lui Bogdan.

„Traducerea textelor este în genere corectă; ici şi colo câte un cuvânt a rămas netradus sau nu şi-a găsit expresiunea proprie în limba română" (p. 337).

Dar în altă parte se spunea:

„Lucrarea proprie a autorului este puţin critică, făcută în pripă, multe date sunt greşite, unele păreri prea puţin întemeiate; nu lipsesc nici contra sensuri în interpretarea textelor (p. 321).

Tocilescu discutând deci propunerile lui Bogdan asupra locului şi timpului când a fost scris letopiseţului *se declară împotriva celor susţinute de autorul studiului*, nedând însă nici o indicaţie pozitivă, care să ne poată lămuri la întrebările pe care şi le pusese Bogdan.

PĂRERILE LUI ŞT. ORĂŞANU.

In „*Convorbiri Literare*" din anul 1897 (XXXI) ocupându-se pe larg de publicaţiile lui Bogdan, privitoare la cronicile moldovene, Orăşanu face mai multe observaţii privitoare la letopiseţul dela Bistriţa.

Faţă de numele pe care i l'a dat Bogdan şi pe care îl adoptă şi recenzentul, se spune:

„Aceasta nu am făcut-o pentru că eram convins de temeinicia acestei numiri, ci spre a evita confuzia ce ar putea rezulta din două numiri date aceluiaş letopiseţ. Departe dar de a împărtăşi părerea D-lui Bogdan asupra tăriei argumentelor, ce l-au determinat a crede că letopiseţul tulcean a trebuit să fie scris în mânăstirea Bistriţa, noi credem a avea probe care să ne facă cel puţin a ne îndoi" (p. 529).

Asupra argumentului cu pomelnicul dela Bistriţa privitor la vechimea şi locul unde a fost scris letopiseţul, Orăşanu spune:

„Dar pentru ca această îndoită afirmaţiune să poată trece ca un punct câştigat pentru ştiinţă, ea trebue să îndeplinească următoarele condiţiuni; *a*) Să coprindă amănunte certe despre istoria ei; *b*) Să prezinte pentru epoca anilor 1407 şi următorii, epoca contimporană scriitorilor, date exacte; *c*) Să fie în perfect acord cu pomelnicul dela Bistriţa" (p. 530).

La punctul prim observă:

„In aceste din urmă (analele bistriţene) nu întâlnim din contră nici data precisă, anul, luna, şi ziua fondărei mânăstirei Bistriţa, nici numele egumenilor, nici al Mitropolitului sau Episcopului care a sfinţit-o" (p. 530—531).

Ocupându-se apoi de cele două pomeniri ale Bistriţei în letopiseţ şi numai odată a Putnei nu vede nici o deosebire între raportul dintre ele şi letopiseţ şi adaugă:

„Aci constatăm numai că letopiseţul pretins a fi fost scris la Bistriţa nu conţine nici un detaliu special care să privească această mânăstire şi care să nu poată fi cunoscut decât de călugării locali" (p. 531—532).

Faţă de argumentul exactităţei şi preciziunei datelor din letopiseţ, pentru a se dovedi că el a fost scris de contimporani,

Orăşanu remarcă observaţia lui Bogdan că „unele date nu sunt exacte" şi adaogă:

„Dar nu numai datele citate de d. Bogdan se pot dovedi, prin alte isvoare contimporane, a nu fi exacte ci, şi altele", (p. 648). Se discută pe baza decumentelor contimporane data morţii lui Alexandru cel Bun şi se ajunge la o alta decât a letopisețului.

Se trece apoi la pomelnic:

„Dar dacă acest letopiseţ a fost scris la Bistriţa el trebue să consune în toate cu pomelnicul ce se ştie cu siguranţă că este scris în această mânăstire în anul 1407. D-l Bogdan însuşi ne spune că pomelnicele fiind mai vechi au trebuit să servească de izvoare autorilor de letopiseţe. Era deci natural ca călugării ce au scris letopiseţul bistriţean să fi cunoscut şi chiar copiat pomelnicul acelei mânăstiri, şi această presupunere se impune cu atât mai mult, cu cât, acest letopiseţ, fiind cel mai vechi după Bogdan, ei nu aveau alte izvoare de unde să ia ştirile ce dă, decât pe acel pomelnic sau unele însemnări pe manuscripte. Cu toate acestea sânt două puncte, în care aceste două isvoare istorice sunt în complectă contradicţie, ceiace denotă că unul nu a avut cunoştinţă de celălalt" (p. 650—651).

Primul punct observă Orăşanu că l'a remarcat şi Tocilescu, cel cu soţiile lui Alexandru cel Bun, apoi:

„A doua nepotrivire între pomelnicul dela Bistriţa şi letopiseţul tulcean consistă în şirul primilor domni ai Moldovei. La Ureche domnii se succedează astfel: Dragoş, Sas, Laţco, Bogdan, Petre, etc. Tot astfel şi în cronica anonimă, pe când în cronica putneană şi moldo-polonă ei sunt: Dragoş, Sas, Bogdan, Laţco, Petru, etc.

D. Bogdan observând în prima sa publicaţie această nepotrivire o explică astfel:

Versiunea *a* (versiunea cronicei putnene şi moldo-polone) este cea mai veche şi singura în acord cu faptele, versiunea *b* (versiunea cronicei anonime şi a lui Ureche) s'a născut prin greşeala unui copist, care a pus pe Laţco după Sas, în loc să-l pue după Bogdan. Această greşală s'a strecurat într'o copie a cronicei putnene înainte de 1504 şi s'a continuat până în timpul lui Ureche. Pomelnicul dela Bistriţa f. 2 b., nu lasă nici o îndoială că Laţcu a fost fiul lui Bogdan" (p. 652—653).

„De aci rezultă dar: *a*) că cea mai veche versiune este acea a cronicei putnene, conformă cu pomelnicul dela Bistriţa; *b*) că versiunea lui Ureche e luată după o copie posterioară a cronicei putnene. Acestea sunt concluziunile din „Vechile Cronice" apărute în 1891. Se descoperă în urmă letopiseţul din Tulcea, care fiind cel mai vechi şi scris la Bistriţa, ar trebui să aibă versiunea cea mai veche şi conformă pomelnicului dela Bistriţa. Se întâmplă însă tocmai contrarul, adică şi acest letopiseţ nu cuprinde decât versiunea provenită din greşeală vreunui copist posterior: Dragoş, Sas, Laţco, Bogdan, etc. Şi cu toate acestea analiza acestui letopi-

seţ conduce pe d. Bogdan la concluziunile : *a*) letopiseţul din Tulcea este cel mai vechi letopiseţ moldovenesc, ba chiar a servit de model celui putnean ; *b*) că acest letopiseţ a fost scris în mânăstirea Bistriţa. Este uşor de văzut, după cele ce am atătat, că aceste concluziuni ale D-lui Bogdan din 1895 sunt în contradicţie nu numai cu cele susţinute de D-sa în 1891, dar chiar cu faptele reale, pe care le putem cunoaşte din alte izvoare şi cari toate ne îndreptăţesc a crede că letopiseţul pretins bistriţean nu are vechimea ce îi atribuie d. Bogdan şi nici nu a fost scris în mânăstirea Bistriţa". (p. 652—654).

In rezumat deci şi *Orăşanu*, ca şi Tocilescu, *este împotriva părerilor lui Bogdan privitoare la locul şi timpul când a fost scris letopiseţul.* Ca şi Tocilescu nici Orăşanu nu dă vreo lămurire pozitivă în aceste chestiuni.

PĂRERILE LUI D. ONCIUL.

In cursul de „*Istoria Românilor*" ţinut la universitatea din Bucureşti în anul 1898—1899 stenografiat de H. Stahl, ocupându-se de isvoarele istoriei noastre, Onciul face următoarele observaţii:

Locul unde s'a scris letopiseţul

Discutând cele două amintiri, pe care le face letopiseţul, despre mânăstirea Bistriţa şi una despre Putna, Onciul, observând că la Putna s'a scris un alt letopiseţ, mai bogat în date asupra acestei mânăstiri şi care se deosebeşte în mod esenţial de cel dela Bistriţa în unele părţi, e de părere că:

„Deci nu rămâne pentru locul unde s'a scris letopiseţul.... altă mânăstire decât mânăstirea Bistriţa care era fundaţiunea lui Alexandru cel Bun. In mânăstirea Bistriţa după toată probabilitatea a fost deci scris letopiseţul de care ne ocupăm" (p. 31).

Ca argumente Onciul adaugă:

„Mânăstirile noastre sânt adeverite ca locuri unde se scria istoria ţărei, nu mai puţin ca şi mânăstirile din alte ţări. Aceasta o spune mai ales Miron Costin în dedicaţiunea sa la cronica ţărei Moldovei şi ţărei Româneşti... iar in scrierea polonă despre ţara Moldovei şi Munteniei, 1684, Miron citează între isvoarele sale şi vieţile şi analele domnilor de prin mânăstirile moldoveneşti şi munteneşti" (p. 31).

„...nu încape nici o îndoială că mânăstirile au fost sediile principale ale istoriografiei noastre începătoare". (p. 32).

Letopiseţul având ştiri despre Bistriţa ni se spune:

„Cu drept cuvânt deci d. Bogdan a numit această cronică „Letopiseţul dela Bistriţa? (p. 32).

Onciul argumentează chiar mai departe:

„Prima mânăstire despre care putem afirma că s'a scris o istorie în ţara noastră este mânăstirea Bistriţa, fundaţiunea lui Alexandru cel Bun înmormântat în acea mânăstire. Bistriţa având mormântul lui Alexandru cel Bun, trecea timp îndelungat, până la fundaţiunea mânăstirei Putna, ca mânăstirea cea mai de frunte din ţară şi astfel este explicabil cum în acea mânăstrie s'a început a se scrie cea dintâi cronică sau Letopiseţ, cum le numiau bătrânii, a ţărei Moldovei" (p. 32).

Se caută apoi să se arate că în nici o altă mânăstire, afară de Bistriţa, nu s'a putut scrie letopiseţul.

„In Putna este afară de orice îndoială că letopiseţul n'a putut să fie scris, aceasta din simplul motiv că mânăstirea Putna a fost sfiinţită abia în 1470 în domnia lui Ştefan cel Mare; prin urmare înnainte de această dată nu putea să existe istoriografie la mânăstirea Putna, deoarece nu exista mânăstirea Putna. Analele bistriţene sunt scrise însă în timpul domniei fiilor lui Alexandru cel Bun, dela 1432 încoace, prin urmare au început să fie scrise cu vreo 40 de ani înainte de existenţa mânăstirei Putna. Prin urmare acest letopiseţ n'a putut să fie scris în Putna.

„Care mânăstire ar mai rămânea în timpul acela? Mânăstirea Neamţu, care e veche, mai veche probabil decât Bistriţa. Dar dacă letopiseţul ar fi fost scris în mânăstirea Neamţu nu s'ar fi făcut oare menţiunea despre această mânăstire în acelaş mod precum se face despre Bistriţa şi o singură dată despre Putna? Evident că da, dacă scriitorul era din mânăstirea Neamţu, n'ar fi putut să treacă peste evenimentele ce se raportează la această mânăstire fără să le menţioneze".

„Alte mânăstiri mai însemnate din timpul acela nu cunosc. „Sânt mânăstiri mici, fără importanţă. Deasemenea şi în capitala Moldovei adică Suceava, unde era scaunul Mitropoliei, nu se poate admite că s'ar fi scris acel letopiseţ fiindcă în cronică lipseşte orice indiciu cu privire la această localitate. In lipsă deci de orice alt indiciu pentru altă localitate afară de Bistriţa, nu rămâne altă concluziune decât că cronica a fost scrisă în mânăstirea Bistriţei.

„Cred că lucrul acesta poate fi considerat ca bine stabilit de şi nu constatat până la evidenţă, dar dacă este vorba de a numi cronica după localitatea unde a fost scrisă, nu poate fi vorba de altă localitate aleasă decât singură localitatea Bistriţa".

„Pentru Bistriţa mai vorbeşte şi faptul că în această mânăstire s'a găsit şi cel mai vechi pomelnic al domnilor Moldoveni, care a început a se scrie în 1407 în domnia lui Alexandru cel Bun, îndată după fundarea mânăstirei...." (p. 34—35).

Pomelnicul însă fusese invocat de Tocilescu tocmai ca argument împotriva locului unde susţinea Bogdan că s'ar fi scris Letopiseţul şi acesta pe baza nepotrivirilor dintre pomelnic şi letopiseţ.

Onciul, luând pomelnicul ca argument în sprijinul tezei lui Bogdan, caută să explice nepotrivirile semnalate de Tocilescu.

„Această nepotrivire între pomelnic şi letopiseţ nu se constată însă decât simplu la succesiunea domnilor celor dintâi.

„Pomelnicul dela Bistriţa numeşte ca primul domn al ţării pe Bogdan apoi pe Latscu în urmă pe Costea Muşat, apoi pe fiul lui Costea Petru, apoi Roman, Ştefan şi a. m. d. In letopiseţul dela Bistriţa însă găsim lista în următorul mod: ca întâi domn Dragoş, al II Sas, al III domn este numit Latsco, al IV Bogdan iar Costea lipseşte cu desăvârşire. Deci deosebirea principală este că Dragoş

şi Sas cari se găsesc numiţi ca cei dintâi domni în cronică, nu se găsesc în pomelnic, iar Latscu care în cronică este pus înainte de Bogdan se găseşte în pomelnic pus după Bogdan. Această mică deosebire însă poate să fie pusă pe seama copistului; copiatorul a putut foarte bine să schimbe şirul domnilor şi copiind a omis pe Costea şi a pus pe Latscu înaintea lui Bogdan şi în urmă recunoscând greşeala că a pus pe Bogdan după Latscu face corectură. Aşa erori se găsesc adeseori şi în alte părţi. Această mică deosebire... se poate prea bine pune pe seama copiatorului fără ca de aici să rezulte că cronica n'a putut să fie scrisă în Bistriţa....

„Cât pentru Dragoş şi Sas ei sunt fără îndoială adăugaţi de cronicar; în pomelnic nu erau menţionaţi fiindcă Dragoş şi Sas nu sânt domni ai ţărei Moldovei precum sunt domnii dela Bogdan încoace. Adevăratul întemeietor al statului Moldovenesc a fost Bogdan, de aceea cu Bogdan începe pomelnicul dela Bistriţa....

„Văzând deci că punctele de deosebire între pomelnic şi letopiseţ.... sunt atât de puţine şi găsesc explicarea în desele transcrieri ale cronicei până la redacţiunea care ni s'a păstrat, acest argument nu poate înlătura probabilitatea provenienţei bistriţene a cronicei de care ne ocupăm" (p. 36—38).

„Oricum trebue să-i dăm un nume şi în tot cazul numele cel mai potrivit este „Letopiseţul dela Bistriţa"" (p. 38).

A i se da numele după Tulcea nu se poate fiindcă acolo n'a putut fi scris fiind numai de câţiva ani acolo; nici după Iaşi nu i s'ar putea da numele fiindcă atunci când s'a scris letopiseţul, Iaşii erau un oraş fără importanţă deci:

„....nu rămâne decât Bistriţa ca singurul loc probabil pentru provenienţa letopiseţului şi pentru această localitate vorbesc toate indiciile câte le dă cronica însăşi. In timpul în care a început a se scrie letopiseţul, Bistriţa în care s'a înmormântat Alexandru cel Bun, era şi mânăstirea cea mai de frunte a ţării şi ar fi explicabil cum în această mânăstire s'a început a se scrie cea dintâi cronică a ţării" (p. 38—39).

Onciul după cum se vede crede că letopiseţul s'a scris la Bistriţa fiindcă:

1. In mânăstirile noastre ca şi în celelalte ţări s'a scris istoria ţării, după cum spune şi Miron Costin;

2. Cea mai veche mânăstire unde se putea scrie este Bistriţa, fundaţia lui Alexandru cel Bun;

3. Numai de Bistriţa se vorbeşte mai pe larg în letopiseţ;

4. La Bistriţa s'a scris şi cel mai vechi pomelnic al domnilor Moldovei.

Când a fost scris letopiseţul?

„Cât priveşte acum vechimea acestui letopiseţ, hotărâtor este, cu privire la această chestiune, faptul că dela moartea lui Alexandru cel Bun

înnainte, evenimentele și datele însemnate în cronică ne surprind prin amănuntele şi prin exactitatea lor cum nu se găsesc în celelalte cronici înnainte de Ureche. Aceste amănunte nu pot să aibă de autor decât pe un contimporan.

„Aceste considerări puse în destul în evidenţă de D-l Bogdan în studiul pe care l-a publicat la editarea cronicei acesteia, exclude orice îndoială despre vechimea letopisețului".

„Dela urmaşii lui Alexandru cel Bun încoace, letopisețul dela Bistriţa se prezintă ca anale scrise mai mult sau mai puţin de un contimporan cu evenimentele şi de diferiţi autori ce s'au succedat. Nu e scrisă de un singur autor ci călugării mânăstirii însemnau în manuscrisul care se afla acolo în mod cronologic evenimentele. Intr'un an însemna un călugăr, într'alt an însemna alt călugăr care era mai priceput pentru așa lucru.

„Acest caracter contimporan cronica îl are cum am zis, abia dela fii lui Alexandru cel Bun încoace. Până la Alexandru letopisețul nu dă decât o listă a domnilor cu anii domniei arătând şi filiaţiunea domnilor: al cui fiu era.

„....Din domnia lui Alexandru cel Bun letopisețul are câteva date dar prea puţine pentru ca să putem admite că deja pe timpul acestui domn au început a se scrie letopisețul.

„...ordinea cum sunt înșirate evenimentele arată că prima redactare a cronicei s'a început după moartea lui Alexandrul cel Bun şi nu în timpul când trăia el, căci abia după ce pune data morţii şi înmormântării lui Alexandru cel Bun în mânăstirea Bistriţei cronicarii înseamnă și numele fiilor lui Alexandru, anume Ilie. Ștefan și Petru. Bine înţeles că aceşti fii nu s'au născut lui Alexandu după moartea lui şi dacă însemnarea s'ar fi făcut în timpul domniei lui Alexandru cel Bun, nu s'ar putea ca naşterea fiilor lui Alexandru să fie pusă în cronică abia după moartea tatălui lor.

„Acest fapt este o dovadă că cronica în prima ei redacţiune a fost scrisă după moartea lui Alexandru și numai așa explicăm cum cronicarul a putut să puie, pe urmă după ce a vorbit de moartea lui Alexandru, că s'au născut fii din domnia lui.

„Afară de acestea letopisețul mai conţine și o inexactitate cu privire la data morţii lui Alexandru.

„După letopisețul dela Bistriţa Alexandru a început a domni la 1399 și a domnit cum zice cronicarul 32 de ani și 8 luni; iar data morţii o pune în 1434. Dela 1399—1431 sunt însă 34 de ani şi 8 luni, iar nu 32 de ani.....

„Din motivele arătate, trebue să punem începutul redactărei letopisețului dela Bistriţa, cum am zis în primii ani după moartea lui Alexandru cel Bun şi dela această dată înnainte cronica a fost redactată de contimporani cu evenimentele" (p. 39—43).

Cum se obiectase însă înnainte, împotriva vechimei letopisețului datele inexacte pe care le conţine, Onciul le explică astfel:

„Puținele date inexacte, menţionate în partea contim-

porană a letopisețului sunt de pus pe seama copiatorilor sau pe seama informațiunilor greșite și pe seama calendarului...... calendarul variază din an în an, cronica conține date ca cele următoare: „In ziua de Luni 4 Aprilie s'a întâmplat cutare eveniment". Copiatorul văzând „Luni 4 Aprilie" și întâmplându-se că chiar în ziua aceea era 4 Aprilie și nu era Luni a rectificat data crezând că este greșit. Așa greșeli sunt de pus pe seama copiatorului și nu alta" (p. 43).

Privitor la timpul când a fost scris letopisețul *Onciul susține deci că ar fi în primii ani după moartea lui Alexandru cel Bun* fiindcă:

1. Numai după domnia acestuia întâlnim multe amănunte,
2. Ordinea în care sunt povestite fapte din domnia lui,
3. Are inexactități cu privire la domnia lui Alexandru cel Bun.

Importanța letopisețului „...în letopisețul dela Bistrița posedăm cea mai veche tradițiune scrisă a istoriografiei noastre indigene..... Până la 1432 noi n'am avut istoriografie și dacă a existat tradițiune istorică mai veche s'a conservat ca tradițiune orală până ce a fost scrisă. Iată importanța letopisețului dela Bistrița: e cea dintâi cronică privitoare la istoria țărilor noastre scrisă la noi". (p. 43—44).

Intinderea lui. „...așa cum ni s'a păstrat în sbornicul de la Tulcea ajunge numai până la 1507 când se întrerupe; dar 2 file de la sfârșit lipsesc... ceeace indică cu siguranță că letopisețul se continua și scăzând spațiul de 2 file care mai erau, ar urma că ajungea în adevăr până la domnia lui Petru Rareș 1527..." (p. 23).

„Letopisețul dela Bistrița se sfârșește probabil la 1527 anul când se stingea familia Mușteteștilor". (p. 55).

In rezumat concluziunile lui Onciul ar fi:

1. *Letopisețul dela Bistrița este cea dintâi cronică privitoare la noi scrisă în țara noastră*;
2. *Este scris de contimporani începând îndată după 1432.*
3. *Este scris la mânăstirea Bistrița*;
4. *Se întinde probabil până la 1527.*

PĂRERILE D-LUI N. IORGA.

Ocupându-se de aceste scrieri în excursul dela „Istoria literaturii în secolul al XVIII" vol. II-lea, se spune:

„La noi ca şi pretutindeni aiurea, cronici Domneşti s'au scris în aşa numitele mânăstiri domneşti, care păstrau cu rămăşiţele pământeşti ale ctitorilor încoronaţi şi amintirea faptelor săvârşite de aceştia. Supt influenţa analiştilor sârbi, astfel de anale s'au redactat în curent cu vremea sau mai târziu, în mânăstirile de origină Domnească ale Putnei, Bistriţei, Slatinei şi Neamţului". (pag. 531).

„E foarte probabil că însemnări analistice, ca şi pomelnice redactate cu îngrijire, au fost scrise întâiu subt influenţa acelui Mitropolit, care puse bazele nouei Biserici moldovene, Iosif, şi el un Moldovean". (p. 531).

„Neamţul, ridicat de Petru Muşat, care-i dăduse satele de moşie, era, în 1407, cea mai însemnată din cele două mânăstiri Domneşti; aici, sau în mânăstirea din Rădăuţi, căreia-i făcea donaţii Anastasia, fata lui Laţco Voevod, şi Alexandru cel Bun încă-i dăduse cincizeci de biserici, trebue să fi păstrat în pomelnice amintirea celor dintâi Voevozi moldoveni" (p. 531—532).

„Dar Alexandru îşi alese ca loc de îngropare mânăstirea, fundată de dânsul, a Bistriţei, şi strălucirea acesteia întunecă pe a fundaţiei muşăteşti. Subt urmaşii lui Alexandru cel Bun, în lunga epocă a certelor sângeroase şi criminale pentru tron, Bistriţa, între zidurile căreia se odihnea maiestosul, regalul părinte şi bun, Bistriţa rămase cea dintâi mânăstire a ţării" (p. 532).

„Recunoscători, pentru daniile primite, călugării dela Bistriţa îşi însemnară în pomelnic datele unora din bătăliile răsboiului civil. Nu era încă intenţia de a scrie analele ţării; erau câteva însemnări asupra vieţii şi soartei lui Alexandrel. Unele erau exacte, dar erau şi multe falşe" (p. 533).

„In ele se păstra amintirea tânărului ctitor mort în depărtare. După vechiul pomelnic, luat dela izvodul dela Neamţ, după menţiunea suirei pe tron a lui Alexandru cel Bun şi a morţii sale, se dădea lista fiilor ctitorului, fixându-se luna şi ziua numai la Iliaş, tatăl lui Alexandru cel Tânăr. Se insistă asupra faptului că singur Ilie era un fiu legitim, fiind născut din Doamna Neacşa, care ştim că a fost îngropată la Bistriţa, pe când Ştefan era fiul „Stancăi",

iar Petru, cel dintâi Petru Alexandrovici, e dat ca „născut din Marina fala lui Marin" (p. 533).

„De aici însemnările treceau la nunta lui Ilie — dându-ne cu precizie ziua când sosi logodnica, solul polon care o aduse — Ghedigold, Voevod de Podolia şi apoi de Vilna, data nunţii. La copii lui Ilie cu soţia sa polonă, se menţionează anul naşterii lui Roman, fratele *cel mai mare*, iar la fratele *cel mai mic*, la Alexandrel, se dă şi luna şi ziua, şi se adaugă şi locul unde a murit acel voevod. Dela orbirea lui Ilie, însemnările nu cuprind nimic până la luptele pentru tron ale lui Alexandrel: nu ni se vorbeşte nimic despre moartea lui Ştefan, fratele uzurpator, despre suirea pe tron a lui Roman, despre domnia lui Petru I-iu Alexandrovici şi succesia lui Bogdan-Vodă" (p. 534).

„Insemnările acestea au fost cuprinse, cum vom vedea, într'o singură versiune a cronicilor sârbeşti ale moldovei, în aşa numitul „letopiseţ dela Bistriţa" sau, dacă vrea cineva, „dela Tulcea" (p. 534 nota 3).

Acest letopiseţ este scris ceva mai târziu sub Petru Rereş, ni se afirmă peste câteva pagini.

„Continuând analele, Pobrătenii *luară izvod* pentru partea veche din *l*etopiseţul putnean. Suprimară însă din acesta lucrurile care priveau în special mânăstirea rivală, cu care am văzut mai sus că se ducea o luptă înverşunată. In noua formă a povestirei, nu se vorbeşte nimic despre sfinţirea lui Teoctist de Nicodim, despre ceremonia dela Direptate şi rolul Mitropolitului fundator al Putnei la întronarea marelui Domn, despre începutul clădirii acelei mânăstiri şi inaugurarea ei solemnă, despre moartea lui Teoctist. Se mutilează chiar obituariul, lăsându-se la o parte lucruri însemnate ca moartea Doamnei Evdochia, îngropată la Putna, probabil, şi moartea lui Petru, fiul lui Ştefan cel Mare. Sfinţirea Putnei fiind legată de biruinţa asupra Tătarilor la 1470, noul analist al principatului suprimă, împreună cu serbarea bisericească, şi amintirea victoriei care o provocase" (p. 538—539).

„In această formă, cronica Moldovei s'a păstrat de un manuscript incomplect, pe care D. I. Bogdan l-a publicat în „Cronici inedite". In acest manuscript unic povesirea nu ajunge, din nenorocire, mai departe decât primele timpuri ale Domniei lui Bogdan Orbul". (p. 539).

In altă parte ni se spune că àr fi „stăpânite de un incontestabil spirit de partid"[1])

---

[1]) *Revista istorică*, V (1919) p. 370.

LETOPISEȚUL DELA PUTNA

In anul 1891 tot Ioan Bogdan în cartea sa ; „*Vechile cronice moldoveneşti până la Ureche*" a publicat un alt text slav în care se povesteau evenimente din Moldova până la anul 1526, începând la 1359. Pe lângă textul slav, (p. 143—148), Bogdan a dat şi traducerea românească, (p. 193—198), note, 56, pentru lămurirea faptelor, un studiu asupra letopiseţului, (p. 1—41), şi la sfârşit două pagini, prima şi ultima din el, reproduse fotografic.

Letopiseţul acesta a fost numit de Bogdan :

„*Cronica şi Analele Putnene*".

Eu îi voi zice peste tot „*Letopiseţul dela Putna*" după cum a propus şi Bogdan în cartea următoare în care publica pe cel dela Bistriţa, (p. 14—15 nota 1).

PĂRERILE LUI IOAN BOGDAN

Impărţirea. In textul acesta slav cuprins într'un „sbornic" al bibliotecii academiei din Chiev, scris cu semi-nucială, de mai multe mâini, având 540 de foi în 8⁰ şi fiind dela sfârşitul secolului al XVI-lea,

Bogdan distingea două părţi independente una de alta :

1. Cronica dela începutul Moldovei până la Petru Aron (1456) ;
2. Analele dela suirea în scaun a lui Ştefan cel Mare (1457) până la moartea lui Petru, fiul lui Bogdan cel Orb (1526) (p. 23).

Privitor la cronică Bogdan observa :

„Cronica, ce premerge analelor putnene şi care după toate probabilităţile a fost scrisă ca şi aceste din urmă, în mânăstirea dela Putna (cel puţin în redacţia ce ni s'a păstrat prin sbornicul dela Slatina), este o înşirare pe scurt a Domnilor ţărei Moldovei dela întemeietorul Dragoş, 1359, până la Petru Aron, 1456" (p. 23—24).

„Despre cei mai mulţi nu se spune altceva, decât ai cui fii au fost şi câţi ani au domnit, aşa că întreaga cronică are mai mult caracterul unei genealogii (γενεαλογία, родословие), în felul rodosloviilor sloveneşti venite la noi din Bulgaria şi Serbia ; la câţiva dintre dânşii se amintesc despre faptele principale petrecute în timpul domniei lor,......" (p. 24).

„Făcând abstracţie de scurta descriere a modului cum a descălecat Dragoş în Moldova şi a certelor între Iliaş şi Ştefan, nu ne rămâne decât o înlănţuire aridă de nume proprii şi de ani, expusă prin o continuă repetire a aceloraşi expresiuni" (p. 24).

Când a fost scris letopisețul?

Despre acestea Bogdan scriea:

„E foarte greu a spune ceva pozitiv asupra locului, timpului şi autorului acestei cronici, de oarece copia dela Slatina, singura aflată până acum, nu conţine nici o indicaţiune de acest fel. Putem presupune însă, după caracterul intern al cronicei, că ea *este scrisă în vreuna din mânăstirile vechi moldoveneşti, de mai mulţi călugări şi în diferite vremuri*" (p. 25).

„Două părţi cel puţin se pot distinge şi atribui unor autori diferiţi; întâi, dela început până la Alexandru cel Bun, a doua, dela Alexandru cel Bun până la Petru Aron" (p. 25).

„In partea dintâi se înşiră Domnii dela Dragoş până la Iuga unul după altul, însemnându-se câţi ani au domnit fiecare şi în ce raport de înrudire au stat cu predecesorul său; redacţiunea este la toţi aceeaş, termenii, în care este făcută, de asemenea. Partea aceasta poate fi pusă *în timpul domniei lui Alexandru cel Bun*, cu care par a fi început *primele încercări de istoriografie naţională*. Aceasta ar coincide în acest caz — ceeace este foarte probabil şi natural — cu înfiinţarea mânăstirilor celor mari din nordul Moldovei, cum sunt *Neamţul*, *Bistriţa* şi *Moldoviţa*. Este chiar foarte probabil că forma sa primitivă şi-a primit-o cronica noastră într'una din aceste mânăstiri" (p. 25).

„Partea a doua a cronicei se deosebeşte în câtva de acea dintâiu prin modul ei de redacţiune. Aceasta nu repetează la fiecare Domn că „au domnit atâţia şi atâţia ani şi apoi a murit", ci este ceva mai variată, mai desgheţată, mai liberă şi pe lângă acesta cu mult mai detaliată" (p. 25).

„Inceputul pasagiului despre Alexandru cel Bun „în anul 6907 se sui în domnie Alexandru voevod" dovedeşte deasemenea că cu el se începe o parte nouă a cronicei, scrisă de o altă persoană. Din domniile anterioare niciuna nu începe aşa" (p. 25—26).

„Această a doua parte a cronicei noastre a fost scrisă *în anii dintâi ai domniei lui Ştefan cel Mare*, de oarece se încheie cu suirea acestuia în tron şi alungarea (după cronică, decapitarea) lui Petru Aron,...." (p. 26).

„ Cronica nu conţine niciun element *analitic*; toate ştirile ei sunt scoase din *tradiţie*. De aci se explică greşelile cronologice," (p. 28).

Cel mult:

„Poate ca autorii cronicei să se fi folosit de *pomelnice* cari sunt fără îndoială mai vechi decât cronicile, şi de unele *însemnări istorice pe manuscripte*,...." (p. 28).

„Desvoltarea mai mare a pasagiului despre Dragoş şi cuvintele „cu mila lui Dumnezeu" se explică prin natura lucrului. Cronistul trebuia să spună ceva despre descălecarea Moldovei şi, conform cu spiritul timpului de atunci şi al autorului, s'a atribuit acest fapt provedienţei divine" (p. 31).

La partea a doua a letopisețului pe care Bogdan o numia „Anale" se spune:

„Analele putnene, păstrate în sbornicul dela Slatina, îmbrățișază istoria Moldovei dela suirea în scaun a lui Ștefan cel Mare (1457), până la moartea lui Petru, fiul lui Bogdan cel Orb, (1526). „Ele sunt consacrate aproape întregi domniei lui Ștefan cel Mare, care ocupă 32 de aliniate, pe când domniile lui Bogdan și Ștefăniță împreună cu noțițele despre luarea Belgradului dela Turci și lupta dela Mohaci sunt tratate numai în 6 aliniate". (p. 32).

„Putem prin urmare, numi *analele putnene istoria* contimporană a lui Ștefan cel Mare. Și în adevăr, toate notițele dintre anii 1457 și 1504 au caracterul neîndoios al contimporanității: ele au fost scrise din an în an îndată după trecerea întâmplărilor povestite" (p. 32).

„Notițele dela 1504—1526 nu fac aceiași impresie.

„Despre Bogdan cel Orb (1504—1517) nu se spune decât câți ani a domnit, iar despre Ștefăniță se amintește numai că a bătut pe Tătari la Prut (1518), neînsemnându-se nici moartea lui. Din celelalte trei pasage numai cel de pe urmă pare a fi scrise sub impresia proaspătă a întâmplării. „Vecinica pomenire", cu care analistul însoțește scrierea despre moartea lui Petru și cu care se încheia redacția analelor, nu poate fi scrisă decât îndată după moartea lui Petru" (p. 32).

„Astfel redacțiunea analelor putnene în versiunea sbornicului dela Slatina trebuește pusă între anii 1466 (anul fundațiunei mânăstirei Putna) și 1526 (p. 32).

„Evenimentele petrecute între 1457 și 1466, i. e. în cei întâi 9 ani ai domniei lui Ștefan cel Mare, sunt înșirate toate în formă analistică, cu toate că autorul lor nu le-a putut sci decât din memorie. Datele cronologice și narațiunea evenimentelor se disting prin aceiași exactitate și amănunțime, ca și restul analelor" (p. 32-33).

Astfel letopisețul a fost scris între 1466 și 1526.

Unde a fost scris? „.....ele nu pot fi scrise decât în mânăstirea dela Putna" (p. 33).

„Numeroasele însemnări asupra evenimentelor de căpetenie din istoria acestei mânăstiri și exactitatea minuțioasă, cu care sunt făcute, nu lasă nici o îndoială asupra acestei presupuneri,....." (p. 33).

Se amintesc însemnările din cronică despre Putna: 1466 zidirea 1470 sfințirea, 1484 arderea, 1484 moartea unui arhimandrit al ei, 1486 numirea unui alt arhimandrit (p. 33).

Apoi în concluzie:

„Amintirea atât de deasă a mânăstirii Putna și tăcerea completă asupra tuturor celorlalte mânăstiri moldovenești nu se poate explica decât prin interesul local al autorilor analelor și prin

predilecţiunea ce era natural să o aibă pentru lăcaşul lor. Acest caracter îl au şi analele monahale vestice: el este inherent tuturor analelor: germane, italiene, ruşeşti, sârbeşti şi celelalte" (p. 34).

Un argument însă mai hotărâtor pentru locul unde s'a scris letopiseţul se găseşte în pasagiul în care se vorbeşte despre sfinţirea mânăstirei Putna.

„Numai un călugăr ce locuia în mânăstirea dela Putna putea să scrie despre Ştefan cel Mare: «**възврати сѧ и прїиде и освѧти храмъ**» („se întoarse şi veni şi sfinţi hramul"), deoarece verbul **прийти** poate fi întrebuinţat numai despre o mişcare ce se îndreaptă dintr'altă parte spre subiectul care vorbeşte sau scrie" (p. 34).

Importanţa redacţiunei In privinţa textului care ne-a păstrat acest letopiseţ Bogdan spunea:

„Este de regretat că acest însemnat monument al istoriografiei moldoveneşti din sec. al 15-lea ni s'a păstrat într'o copie aşa de defectoasă ca cea dela Slatina. Căci această copie este departe de a ne fi conservat analele putnene în întregimea lor..... acestea au fost cu mult mai voluminoase" (p. 34).

Totuşi redacţiunea noastră are şi marea însemnătate că „este singura versiune a analelor putnene păstrată în original. ." (p. 36).

OBSERVĂRILE ULTERIOARE ALE LUI BOGDAN.

Publicând însă peste patru ani „*Letopiseţul dela Bistriţa*" Bogdan face următoarele observaţii:

„Dacă comparăm notiţele istorice care samănă una cu alta în modul de redacţiune, fără să fie identice, ajungem la concluziunea că analele letopiseţului dela Slatina sunt în mare parte o prescurtare a analelor letopiseţului dela Bistriţa, şi anume o prescurtare făcută aşa că lasă afară tot ce este netrebuincios sau detaliu fără însemnătate în aceste din urmă, cum sunt o sumă de *fraze*, care în analele bistriţene slujesc numai pentru înfrumuseţarea stilului, şi o sumă de date *mărunte*, mai ales indicaţiuni de luni, şi zile. (Se dă ex. notiţele dela 1465, 1467, 1471, 1472, 1475, 1476, 1481, 1482, 1484, 1488 şi 1497". Cronici inedite.... p. 20—21).

a) „In povestirea luptei dela Baia, pusă de ambele isvoare în anul 1467, analele putnene sau analele letopiseţului dela Slatina au numai data ajungeri lui Matiaş la Totruş (19 Noembrie) n'au însă data ajungerii lui la Roman (29 Noembrie), arderii târgului (7 Decembrie) şi luptei dela Baia (14 Decembrie Luni spre Marţi); mai lipsesc din ele şi ultimele cuvinte ale analelor bistriţene asupra nestatorniciei norocului omenesc şi asupra pedepsei dumnezeeşti cari aşteaptă pe cei îngâmfaţi" (p. 21).

b) „In povestirea luării Chiliei și Cetății Albe de către Turci, pusă de ambele isvoare la 1484, lipsesc în analele putnene numele pârcălabilor, cari stăpâneau atunci ambele cetăți, Ionașcu și Maxim Chilia, Gherman și Oană Cetatea Albă; în ele mai lipsește și însemnarea precisă a zilelor, în care s'au întâmplat căderea acestor cetăți, Chilia într'o Miercuri, Cetatea Albă tot într'o Miercuri" (p. 22).

„Din studiul acestor două pasagii reese, mi se pare, cu destulă evidență, că analele putnene sunt o prescurtare a analelor bistrițene" (p. 22).

Se mai dă totuși un exemplu:

„Sub anul 1472 în care se povestește lupta dela Cursul Apei, lipsesc în analele putnene următoarele date din analele bistrițene:

a). pe lângă 18 Noembrie lipsește „Joi", iar în loc să zică „și se bătură acolo până sara, tot așa Vineri și Sâmbătă până sara, ceeace face 20 ale aceleași luni" analele putnene zic pe scurt „și se bătură trei zile": un rezumat evident din analele bistrițene". (p. 22).

b) analele putnene nu spun că Radu a părăsit lupta „Sâmbătă spre Duminecă", ci spun numai că a fugit „noaptea" și mai fac pe lângă aceasta greșeala de a pune venirea lui Ștefan în cetatea Dâmboviței la 20 Noembrie, în loc s'o pue la 23 Noembrie, trei zile după lupta dela Cursul Apei: greșeala rezultă din rezumarea neexactă a analelor bistrițene" (p. 22).

c) analele putnene n'au nici data intrării lui Ștefan în cetatea Dâmboviței „24 Neombrie, Miercuri", nici data înfrângerii lui Basarab de către Radu „23 Decembrie, Joi", nici data sosirii Turcilor la Bârlad „31 Decemvrie, Vineri" (p. 23).

La o presupunere că letopisețul dela Bistrița ar fi copiat după cel dela Putna se răspunde:

„De unde și-ar fi luat analele bistrițene toate aceste date, dacă ele ar fi foast copiate după cele putnene, în care aceste date lipsesc?" (p. 23).

„Ar putea însă obiecta cineva că analele bistrițene pot fi o amplificare a celor putnene. Și într'adevăr, ar putea să fie așa.

„In cazul de față însă lucrul este cu neputință. De unde și-ar fi putut lua amplificatorul analelor bistrițene datele atât de precise asupra răsboiului cu Matiaș, asupra căderii celor două cetăți sub Turci și asupra luptei dela Cursul Apei, dacă el ar fi scris — și altcum nu putea să fie — cu mult după scurgerea acestor evenimente? Căci pe amplificator trebue să ni'l închipuim trăind cu câțiva ani în urma autorului, cel puțin cu 10 sau 20 de ani, dacă nu și mai mult... (p. 23).

„Acum înțelegem și mai bine, pentru ce analele bistrițene trebuesc considerate ca modelul celor putnene și pentruce acestea din urmă sunt o prescurtare și o prelucrare a celor dintâi" (p. 24).

„Ajunse, prin felurite copii, în mânăstirea dela Putna, călu-

gării de aci le-au copiat, le-au prescurtat şi au introdus în ele mai multe notiţe asupra mânăstiri lor, ca d. p. asupra zidirii ei (1466), asupra sfinţirii (1470) şi arderii (1484), asupra morţii primului egumen şi arhimandrit Iosif (1484), asupra numirii unui al doilea egumen (1486) şi îngropării mai multor membrii ai caselor domnitoare într'ânsa. Niciuna din acele notiţe nu se află în analele bistriţene; ele au fost introduse cu toatele mai târziu de către călugării dela Putna" (p. 24).

Intinderea. Şi aici se constată o asemănare cu letopiseţul dela Bistriţa.

„Tot aşa se încheie şi analele putnene din sbornicul dela Chiev (cu domnia lui Bogdan cel Orb) căci celelalte însemnări din acest sbornic (asupra lui Ştefăniţă Vodă şi asupra sultanului Soliman) sunt nişte adaose făcute de copiatorii ulteriori ai analelor putnene" (p. 13).

Ultima concluzie a lui Bogdan pentru *„Letopiseţul dela Putna" era deci că acesta este o „prescurtare" a „Letopiseţului dela Bistriţa" făcută în mânăstirea Putna de călugării mănăstirei cari adăugaseră câteva notiţe asupra mânăstiri lor. Se întindea tot până la 1517 ca şi cel dela Bistriţa.* [1])

1) V. pentru mai multă preciziune la întindere mai sus p. 21 aliniatul 5, jos.

PĂRERILE LUI D. ONCIUL.

Unde s'a scris letopisețul? In acelaşi curs în care vorbise despre „Letopisețul dela Bistrița" Onciul spune despre „Letopisețul dela Putna.

„Proveniența putneană a acestui letopiseț este afară de orice îndoială, aceasta se probează prin desele mențiuni ce se fac despre această mânăstire cum şi expresiuni ca următoarele: „Ştefan veni şi sfinți mânăstirea Putna" unde se zice „veni" prin urmare călugărul care scrie „Ştefan veni" întrebuințează cuvântul „veni" fiindcă el scria în Putna altfel ar fi zis „se duse să sfințească mânăstirea" dacă scriitorul nu se afla acolo. Pe urmă în alte locuri se găseşte „această mânăstire Putna" mai adeseori.

„Aceştia sunt probe evidente cum şi alte amănunte pe care cronica le dă despre această mânăstire, sunt probe evidente că cronica aici a fost scrisă în mânăstirea Putna" (p. 48).

Când s'a început scrierea? Aceasta se hotărăşte astfel:

„Mânăstirea fiind sființită în 1470 urmează să admitem această dată pentru începutul însemnărilor contimporane ale letopisețului care urmează de acolo înnainte în formă analistică până la Petru Rareş" (p. 48).

Se observă că:

„.... letopisețul dela Putna conține date de caracter contimporan şi pentru timpul înnainte de 1470 când a început a se scrie şi mai ales pentru domnia lui Ştefan cel mare 1470. Dela 1457 până la letopisețul dela Putna conține date cu foarte multe amănunte care poartă tiparul contimporan tocmai aşa ca şi faptele din letopisețul dela Bistrița. Dacă comparăm în această parte până la 1470 letopisețul dela Putna cu cel dela Bistrița, vedem că ambele prezintă cu privire la domnia lui Ştefan cel Mare foarte multe asemănări între ele aşa că trebue să admitem că letopisețul dela Putna a utilizat pentru timpurile anterioare un letopiseț mai vechiu adică cel dela Bistrița" (p. 48—49).

„Insă datele din letopisețul dela Bistrița nu le a luat toate exact aşa cum se aflau în letopisețul dela Bistrița ci le a dat în formă prescurtată, eliminând datele care păreau mai puțin impor-

tante. Prescurtarea se raporta pe lângă anii dintâi ai domniei lui Ştefan unde înrudirea dintre ambele letopiseţe este foarte apropiată, mai ales şi la părţile mai vechi ale letopiseţului dela Bistriţa până la Ştefan. Insă într'o parte, letopiseţul dela Putna conţine şi date ce nu se găsesc în cel dela Bistriţa. Pe când mai multe amănunte ale letopiseţului dela Bistriţa sunt omise iar altele sunt luate chiar din letopiseţul dela Bistriţa....." (p. 49—50).

Lipsa pomenirei Putnei în letopiseţ în părţile dela sfârşit se explică astfel:

„Dacă în această parte nu se mai face menţiune despre mânăstirea Putnei, este pentru că nu se oferă aşa ocaziune judecând după felul menţiunei precedente, analistul n'ar fi avut să spue decât înmormântarea primei soţii a lui Petru Rareş 1529 Maria înmormântată la Putna. Dar asemnea omisiune se găseşte şi mai înainte unde nu încape îndeială că letopisețiul a fost scris la Putna. De pildă Bogdan III a fost înmormântat la Putna, cu toate acestea în letopisețul dela Putna nu se face menţiune că Bogdan a fost înmormântat la Putna şi nu încape îndoială că pe vremea lui Bogdan letopiseţul a fost scris la Putna. Deci omisiunea cu soţia lui Rareş care s'a înmormântat la Putna nu poate fi invocată ca argument că letopiseţul nu a fost scris în Putna până la moartea lui Petru Rareş din contră caracterul şi forma acestei părţi care se potriveşte întocmai cu părţile anterioare până la Petru Rareş e un indiciu că domnia lui Petru Rareş din letopisețul dela Putna a fost scrisă şi ea în Putna ca continuare a letopisețului celui d'întâiu".(p 55—56).

Rezumându-şi singur părerile Onciul, spune:

„*Cronica dela Putna a început să fie scrisă la 1470 data sfinţirei mânăstirei Putna*" (p. 56).

„*Pentru timpul până la 1470 ea se bazează în parte pe letopisețul dela Bistrița din care împrumută datele şi le prescurtează*". p. 56).

„*Dela 1470 încolo, letopisețul dela Putna e cu totul independent de letopisețul dela Bistrița, conține date mult mai multe şi mai amănunțite decât letopisețul dela Bistrița cu privire la domnia lui Ștefan cel Mare pentrucă Putna era mânăstirea favorită a lui Ștefan şi era foarte natural ca călugării din Putna sădea mai multă atenţiune evenimentelor din domnia lui Ștefan decât călugării din Bistrița*". (p. 56—57).

„*Această cronică merge regulat pânăla moartea lui Bogdan 1517. Când venim la domnia lui Petru Rareş, urmează o mică întrerupere. Petru Rareş fiind fiu natural a lui Ștefan cel Mare se poate ca călugării n'aveau atâta pietate pentru el şi a întrerupt continuarea analelor țărei aşa precum începuse înainte în timpul lui Ștefan*" (p. 57

„*In urmă însă călugării dela Putna au început să continue mai departe analele din Putna şi au complectat datele privitoare la timpul dela moartea lui Ștefan cel Mare pânăla Petru Rareş care sunt date mai sărace în redacțiune şi au continuat cronica în urma ei analistică până la moartea lui Petru Rareş*" (p. 57).

PĂRERILE D-LUI N. IORGA.

După cum pentru însemnările analistice și pomelnice admisese influența mitropolitului Iosif, pentru povestirea domniei lui Ştefan cel Mare se presupune influența altui mitropolit.

„Ucenic al lui Iosif sau străin de neamul nostru, Teoctist, care pare a fi jucat și un rol politic, a avut fără îndoială, o influență culturală în Moldova. Prin îndemnurile lui va fi acoperit Ştefan Vodă Invingătorul cu biserici și mânăstiri pământul Moldovei, prin îndemnul lui călugării din acele mânăstiri își vor fi consacrat studiilor liniștea lor singuratică.

„In fundația lui Ştefan cel Mare, după învățătura lui Teoctist, un călugăr putnean începu să alcătuiască deci povestirea isprăvilor răsboinice ale marelui Voevod și cucernicului ctitor" (p. 536).

„Pentru partea anterioară suirii pe tron a acestui Domn analistul luă izvod după pomelnice și însemnări. Din cele dintâi, culese numele vechilor Domni și anul întemeerii principatului, din celelalte amintirea celei dintâi biruințe românești; în potriva regelui ungur Sigismund, la „Hindău", precum și știrile despre răsboaiele urmașilor lui Alexandru cel Bun. Din propria sa amintire el scrise știrile nouă despre sfârșitul răsboiului civil și întâile timpuri ale Domniei noui, până la întemeiarea mânăstirei sale.

Apoi, an cu an, letopisețul fu dus mai departe, de mâinele călugărilor necunoscuți. Se însemnă într'însul viața interioară a mânăstirii, instalarea stariților, moartea acestora și a călugărilor „lăudați de viață bună și curată", ca acel Atanasie Bolsun, încetat din viață la 4 August 1502 și care n'a fost poate străin de scrierea analelor din mânăstirea sa. Se notau fericirile și necazurile Domnului întemeetor, adică istoria țării cu ridicările și scăderile sale, cu momentele de glorie și cele de încercare. Şi uneori umilul călugăr își simțea un suflet de luptător, depărtat de lume, la izvodirea celor pe care le săvârșiau pe câmpii de luptă vitejii" (p. 536—537).

„In 1504 muri gloriosul ctitor. Putna rămase încă mânăstire Domnească înaintea tuturor celorlalte, și analiștii oficilali ai prin-

cipatului puseră pe hârtie neastâmpărul ambiţios al fiului după ce veşnicise cariera de biruinţi a tatălui" (p. 537).

„Subt Ştefăniţă, drepturile şi datoriile călugărilor din Putna rămăseseră cele vechi. Obituariul Domnilor, Mitropoliţilor, boerilor mari ni s'a transmis astfel" (p. 537).

Sub Rareş în Putna nu se mai îngropară Domni sau membri ai familiei Domneşti. Putnei nu i se mai făcură donaţii, sarcina de a se scrie analele Domniei fu luată dela călugării putneni și fu încredinţată, după obiceiu, noilor păzitori ai mormintelor dinastiei. Aşa se explică menţiunea în aceste anale la 1529, după o însemnată expediţie în Ardeal, a clădirii unei părţi din zidul cel nou al Probatei, aşa menţionearea şi mai departe, cu o deosebită atenție și în termeni caracteristici, a mânăstirii reînoite" (p. 538).

„Acest corp de cronici (Analele dela Putna şi continuarea lui Macarie) moldovenești nu ni-a fost transmis de niciun manuscript dar Ureche l-a avut la îndemână şi, cum vom vedea l-a întrebuinţat" (p. 541).

„Inainte de 1 Ianuarie 1561, când un patriarh bizantin vizita Moldova, călugărul Isaia din Slatina, pe care aş fi dispus să-l identific cu Isaia episcop de Rădăuţi supt Ioan-Vodă cel Cumplit, intimul şi misionarul Domnului, care preţuia, se pare ştiinţa lui, — acest Isaia adause pe foile albe ale unui sbornic de cuprins teologic, calendaristic și gramatical copia unei istorii universale dela Adam până la 1425, a unui cronici bulgare și a alteia sârbeşti. La acestea adause o „Povestire în scurt despre Domnii moldovenești",

„Titlul arată chiar că avem a face cu o prescurtare. Isaia. un ucenic, a lui Eftimie probabil — cel mai recent „dascăl al Moldovei" doria să posedă și să răspândească lucrarea retorică a învăţătorului său, care se lega de lucrarea încă mai retorică, încă mai frumoasă, va fi judecat Isaia, a lui Macarie.

In partea mai veche a cronicii oficiale, ca formă și ca fond, nu era ce să-l atragă, să-l intereseze în deosebi. A rezumat-o deci" (p. 544).

„Dar Isaia nu putea sǎ aibă înaintea ochilor săi corpul format de Macarie, ci-l avea pe acesta, cu continuaţia lui Eftimie, într'un manuscript deosebit. Altfel n'ar fi cules din celălalt manuscript, acel care cuprindea vechia istorie a Moldovei, şi înăditurile dedupă moartea lui Ştefan cel Mare. La Isaia, în adevăr, cu toate că Macarie începe a scrie dela 1504, — analele prescurtate care-l preced se dau lămuriri, foarte concise şi inegale, asupra suirii pe tron a lui Ștefăniţă, luptei cu Tătarii la Ciuhru, luării Belgradului şi distrugerii regatului unguresc de Turci, morţii în fine a unui fiu al lui Bogdan-Vodă în 1525" (p. 544—545).

„Prescurtarea făcută sau găsită — ar fi greu de hotărât acest

lucru, de Isaia nu e făcută după o altă normă decât a scurtimii, deci fără cea mai mică inteligenţă. Originalul prescurtat era de provenienţă putneană, cuprinzând notiţele relative la istoria mânăstirii, dar având, în locul ştirilor relative la Alexandrel, simple însemnări din pomelnice asupra succesiunei şi duratei Domnilor. Din acest original, pe care-l reduse pretutindeni la o expunere seacă şi grăbită, compendiatorul elimină fără nici un motiv fapte ca prada lui Ştefan cel Mare la Secui, după expediţia lui Matiaş Corvin în Moldova, moartea domniţei Cneajna, a Mariei lui Radu-Vodă, a unui stareţ putnean, etc." (p. 545).

OBSERVĂRI
ASUPRA LETOPISEȚULUI DELA BISTRIȚA

Ce este redacţiunea cunoscută ?

Inainte de a face orice observări cred că trebuie lămurit acest punct.

Redacţiunea letopisețului dela Bistrița păstrată în sbornicul dela Tulcea s'a spus că ar fi o copie făcută cu cel puţin o sută de ani în urma originalului[1]). După caracterele paleografice I. Bogdan deducea cu multă siguranță că a fost scris pe la sfârşitul secolului al XVI sau începutul celui de al XVII, în semiunciala acestui timp şi în limba medio-bulgară [2]).

Nicăiri însă nu sunt dovezi pentru dovedirea acestei afirmări. Probabil că s'a avut în vedere faptul că la sfârşitul cărței s'a dat în întregime fotografia letopisețului.

O comparare a scrisului din acest manuscris cu altele din secolul al XV, XVI sau al XVII ar fi ajutat cred la datarea acestei redacţiuni, deşi ni s'a spus tot de I. Bogdan că „a da o caracteristică precisă a scrierii după secole sau decenii e foarte greu" [3]).

Am spus dela început (v. p. 15) că nu este nici o însemnare care să ne ajute la datarea redacţiunei noastre, în afară de cea din 1710, care ar fi astfel data posterioară la care trebuie să se isprăviască ipotezele încercărilor de datare.

Scrisul redacţiunei însă seamănă şi cu cel al docu-

1) I. Bogdan, *Cronici inedite...* p. 18.

2) Ibid. p. 5.

3) I. Bogdan, *Relaţiile ţării româneşti cu Braşovul...* (1905) p. XXVII.

mentelor secolului al XV date de Ştefan cel Mare[1]).

Deci după scris şi însemnări nu putem avea o dată decât foarte vagă ce s'ar întinde peste trei secole aproape.

Datarea după marca hârtiei pare a ne indica o precizare mai mare pentru data cea mai anterioară a letopisețului. Aceasta ne-ar fi de mare folos dacă am ştii că redacţiunea noastră este chiar originalul letopisețului.

Bogdan ne spune că pe hârtia sbornicului care nu pare a fi din aceeaşi fabrică se observă trei mărci: 1) o cruce singură, sau 2) o mână şi în vârful ei o stea, sau 3) un cerc având în mijloc o cumpănă[2]).

Nu ni se dă precis de unde şi până unde se întinde fiecare fel de hârtie, dar cred, deoarece nu s'a atras atenţia, că hârtia venia în ordine succesivă, aşa că cea pe care era scris letopisețul ar fi avut ca marcă o cumpănă într'un cerc.

Marca aceasta se constată din secolul al XV), pe hârtia întrebuinţată la documente.

Dacă aceste constatări sunt exacte am putea susţinea, că redacţiunea letopisețului n'a putut să fie scrisă mai înainte de a doua jumătate a secolului al XV.

In cazul când ceeace cunoaştem ar fi originalul letopisețului am avea o dată ceva mai precisă pentru

---

1) Un document inedit din 1472, aflat în posesia mea, seamănă destul de bine cu scrisul redacţiunei letopisețului.

2) I. Bogdan, *Cronici inedite....* p. 4 nota 1.

3) *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermanstadt* in *Quellen zur Geschicte Siebenbürgens..* I (1880) p. 25 doc. din 1465 şi I. Bogdan, *Relaţiile...* (1905) p. XVIII şi p. 110—111, doc. din c. 1472 al lui Radu cel Frumos. Nu ştiu însă dacă pe hârtia letopisețului cumpăna în cerc va fi fost exact la fel cu cea din documentele amintite. Amănuntul acesta ar fi avut importanţa sa mai mare, dacă ar fi fost dat precis, adică dacă s'ar fi dat reproducerea mărcii.

Pentru greutatea datării după marca hârtiei a dat lămuriri I. Bogdan în *Relaţiile...* p. XVIII, trimiţând şi la A. Giry, *Manuel de diplomatique,* (1894) p. 500.

începutul scrierii letopisețului. Ar fi data cea mai timpurie la care ne-am putea coborî.

Dacă se admite că redacțiunea cunoscută este o copie, precizarea făcută nu ne mai poate folosi pentru începutul scrierii letopisețului.

După cele arătate se vede că nu se poate deloc fixa o dată ceva mai precisă a redacțiunii cunoscute a letopisețului dela Bistrița, data scrierii ei putând fi dela a doua jumătate a secolului al XV până la sfârșitul secolului al XVII.

Luându-se ca sigură datarea redacțiunei la sfârșitul secolului al XVI sau începutul celui de al XVII Bogdan a admis, dupăcum am văzut (p. 18) și apoi și Onciul[1]) că redacțiunea noastră ar fi o copie mai nouă, cel puțin cu o sută de ani, decât originalul.

Nici o dovadă însă nu s'a adus în sprijinul acestei afirmații. Probabil că se avea în vedere că deoarece letopisețul este scris de contimporanii evenimentelor descrise și ceeace avem noi este scris mai târziu, rezulta cu siguranță că redacțiunea pe care o avem este o copie.

Neputându-se preciza însă data scrierii redacțiunii noastre nu mai putem avea siguranța că ea este o copie.

Trebuie aduse dovezi spre a ne convinge de aceasta. Singura dovadă în sprijinul părerii că redacțiunea este o copie ar fi următoarea:

Letopisețul este scris numai de două mâini dintre care una dela început până la moartea lui Ștefan cel Mare, iar a doua începe cu moartea acestuia până la 1507[2]). .

---

1. D. Onciul, cursul citat p. 28. Se face cred o confuzie în curs când să admite că ar fi scris în urma letopisețului atribuit lui Ureche, deși se spune ca nu e scris mai târziu de sfârșitul secolului al XVI sau cel mult începutul celui de al XVII.

2) Aceasta se poate constata observând fotografiile letopisețului de pe cele 19 pagini dela sfârșitul *Cronicilor inedite*. Constatarea nu-i însă așa de evident sigură.

Dacă letopisețul este scris de aceeași mână până la 1500 și se începe scrierea lui pela 1400 este evident că nu putea fi scris de aceeași persoană, fiind aproape imposibil de admis că cineva dupăce a știut să scrie a mai trăit încă o sută de ani și a avut mereu însărcinarea să scrie mai departe.

Neputându-se admite aceasta decât cu mare greutate este mai ușor să credem că avem o copie a letopisețului scris de contimporani.

Impotriva acestei concluzii se pot face însă câteva întâmpinări de a căror înlăturare depinde primirea sau respingerea părerii de mai sus.

Intr'adevăr este greu de admis că cineva a putut trăi atât de mult, 120 sau 130 de ani, ca să fi putut fi contimporan cu faptele descrise.

Aceasta însă presupune că avem deplina siguranță ca letopisețul a început sa fie scris pela 1400 sau mai precis 1407 cum s'a propus de Bogdan.

Chiar dacă se va dovedi că cei ce au descris evenimentele sunt contimporanii lor, nu este de ajuns pentru ceeace urmărim noi, deoarece se poate foarte bine ca *faptele să fie însemnate* de contimporani, iar *letopisețul să fie scris* mai târziu și atunci este posibil ca o singură persoană să fi scris o perioadă de o sută de ani.

Precizarea faptului dacă redacțiunea letopisețului dela Bistrița este o copie târzie sau ar putea fi chiar originalul depinde de lămurirea celuilalt fapt când s'a scris letopisețul dela Bistrița.[1])

In felul acesta ajungem la partea cea mai discutată a letopisețului.

---

1) v. mai jos p. 82 aliniatul ultim.

Când s'a scris letopisețul?

Am văzut mai sus (p. 17—19) că Bogdan ajungea la concluzia că letopisețul este scris de contimporani începând cu anul 1407. Nimeni însă din cei ce s'au ocupat cu acest letopiseț nu au admis părerea acesta.

Bogdan aducea în sprijinul părerii sale faptul că:

1) Dela Alexandru cel Bun povestirea faptelor ne indică pe cineva bine informat.

2) Dela Alexandru cel Bun cea mai mare parte a datelor sunt exacte.

3) Sub Alexandru cel Bun se începe și pomelnicul dela Bistrița.

La primul argument se pot face însă următoarele obiecțiuni:

1) Dacă letopisețul ar fi scris chiar de pe vremea lui Alexandru cel Bun cum se explică faptul că pentru o domnie mai mare de 30 de ani și bogată în fapte ni se dau așa de puține lămuriri. In afară de urcarea pe tron, moartea și locul înmormântărei un singur fapt ne mai dă letopisețul: luarea lui Iuga de către Mircea cel Bătrân (v. p. 112 par. 9). Cele povestite mai în urmă, nașterea fiilor săi se pare că le povestește mai mult în raport cu domnia acelora decât cu a lui Alexandru cel Bun.

Bogăția de date se observă într'adevăr în letopisețul nostru dar ceva mai târziu.

Lipsa celor mai multe fapte din timpul domniei lui

Alexandru ce Bun nu se poate explica, cred, decât că cel ce a descris această domnie nu a fost contimporan cu ea.

Naşterea fiilor lui Alexandru cel Bun este povestită în urma morţii acestuia (mai jos p. 114, par. 10, 11 şi 12). Dacă cel ce scria faptele petrecute ar fi fost contimporan cu ele, natural era, ca să pună fiecare fapt la locul său şi astfel numai dupăce ar fi povestit naşterea fiilor să ne dea moartea tatălui.

Faptul că naşterea fiilor e povestită în urma morţii lui Alexandru cel Bun este cred o dovadă că cel ce a povestit naşterea (la 1409 prima) *a scris după moartea lui Alexandru* (1434 după letopiseţ). *ceeace înseamnă deci că nu era contimporan cu faptele*[1].

Din cele două obiecţiuni făcute, logic luând lucrurile, se vede deci că *letopiseţul nu poate fi contimporan cu Alexandru cel Bun.*

Să examinăm şi al doilea argument cel cu exactitatea datelor.

La 1399 se dă urcarea lui Alexandru cel Bun pe tron, iar la 1434 moartea sa. Amândouă datele s'a arătat, pe baza documentelor contimporane că sunt inexacte[1].

Celelalte date cari ni se mai dau nu le putem controla.

Singură căsătoria lui Ilie Voevod (p. 114 par. 13) dela 1425 Octombrie 23 se mai poate lua în discuţie,

---

1) Pentru aceasta v. şi mai sus p. 32.

2) Pe lângă mai sus p. 17 şi 23 v. D. Onciul, *Datele cronicilor moldoveneşti asupra anilor de domnie ai lui Alexandru cel Bun* în An. Ac. Rom. s. II, tom. XXVII, (1905) p. 225. unde se ajunge la data 1400 April 23 şi 1433 Ianuarie 1. Incercarea pe care o face Onciul, cu socotirea anului dela Martie la urcare şi cu emendarea letopiseţului la moarte, nu o socotesc deloc reuşită. Nu este locul aici a desvolta argumentele pentru aceasta, fiindu-ne de folos numai concluzia precisă pe care o dă Onciul la domnia lui Alexandru cel Bun nu şi ipotezele pe care le face.

dar şi aceasta este tot greşită, 23 Octombrie în 1425 n'a fost nici Sâmbătă nici Duminecă ci numai Marţi [1]).

După cele arătate se vede că *toate datele din timpul domniei lui Alexandru cel Bun, care se pot controla, nu sunt exacte*, de unde cred că rezultă cu evidenţă că, *letopiseţul nu a putut fi scris în timpul domniei acestuia*. La aceiaşi concluzie ajunsesem studiind şi primul argument.

Să vedem şi pe cel de al treilea argument, cu pomelnicul dela Bistriţa (mai sus p. 18).

Bogdan nu a afirmat nicăieri precis că letopiseţul ar fi întrebuinţat pomelnicul, dar de vremece se face legătură între începutul unuia şi al celuilalt cred că s'a avut în vedere utilizarea pomelnicului de către letopiseţ. La fel au înţeles şi toţi cei ce s'au ocupat cu studiul lui Bogdan (mai sus p. 23, p. 26 şi p. 29).

1) S'a observat că pomelnicul nu se potriveşte cu letopiseţul în privinţa soţiilor lui Alexandru cel Bun primul dând cinci [2]), iar cel de al doilea 3 (mai sus p. 23 şi 26). Observaţia este într'adevăr îndreptăţită dat totuşi s'ar putea obiecta că letopiseţul, dupăcum am văzut, nu dă toate faptele din domnia lui Alexandru cel Bun, de aceia nu dă şi toate soţiile lui.

2) Dacă se observă însă numele soţiilor din pomelnic se vede că niciunul nu se potriveşte cu cel din letopiseţ. Pomelnicul dă : Ana, Maria, Maria, Vasilisa, Anastasia [3]), iar letopiseţul : Neacşa, Stanca, Marina [4]).

---

1) v. A. Giry, *Manuel de diplomatique...*, p. 200 şi p. 221.

2) De fapt şase fiindcă mai jos, dupăce se înşiră cele cinci doamne se pomeneşte şi doamna Stana, mama lui Ştefan Voevod, care cred că este Stanca din letopiseţ.

3) Pentru pomelnicul dela Bistriţa se pot consulta mai cu folos extrasele date de d. St. Nicolaescu în *Documente slavo-române...* (1905) p. 87, 147, 148, 158 şi 168.

4) Impotriva identificării Neacşei cu Ana v. mai sus (p. 24) şi Şt. Orăşanu în *Convorbiri Literare*, XXXI (1897) p. 652.

Astfel nici numărul nici numele soţiilor lui Alexandru cel Bun ne fiind acelaş în pomelnic şi letopiseţ cu drept cuvânt cred cà se poate spune că nu este vreo legătură între cele două isvoare.

3) Mai sunt şi alte fapte însă în pomelnic pe care nu le are letopiseţul. Astfel pomelnicul pomeneşte pe o fică a lui Alexandru cel Bun, Ana, pe soţia lui Ştefan Voevod, Maria, pe fiul şi fiica lui Ştefan Voevod, Alexandru şi Alexandria, toate nume necunoscute letopisețului [1]).

Constatarea aceasta ne întăreşte şi mai mult concluzia de mai sus cà nu este nici o legătură între letopiseţ şi pomelnic.

4) S'a mai observat (mai sus p. 26) că şirul domnilor dela început din letopiseţ, nu corespunde celui din pomelnic, lucrul într'adevăr exact, ceeace este iarăşi un argument împotriva legăturii dintre letopiseţ, şi pomelnic[2]). Rezumând astfel argumentul cu pomelnicul dela Bistriţa pentru vechimea letopisețului avem următoarea concluzie :

De oarece între pomelnic şi letopiseț se constată o mulțime de deosebiri pentru epoca lui lexandru cel Bun, nu se poate admite că între aceste două isvoare ar fi vreo legătură, deci nu se poate deduce vechimea unuia dela a celuilalt [3]).

Examinând toate cele trei argumente aduse de I. Bogdan, pentru a dovedi că letopisețul dela Bistrița

---

1) V. pomelnicul în St. Nicolăescu, *Documente*... p. 87.

2) Apărarea pe care o face Onciul la acest punct (mai sus p. 29—30) reducând totul la o mică eroare de copist nu poate să convingă despre nepotrivirea dintre letopiseţ şi pomelnic.

3) Eu mă îndoiesc foarte mult şi de vechimea atât de mare a pomelnicului dela Bistriţa, care acum nu se mai poate studia fiind evacuat la Moscova. Sunt unele indicii, pe care le voi arăta altădată, ce se opun la o aşa de mare vechime.

s'a scris încă dela începutul domniei lui Alexandru cel Bun, am văzut că niciunul nu poate să ne convingă de aceasta, aşa că în privinţa timpului când a început a se scrie letopiseţul concluzia de până acum este că: *în nici un caz letopiseţul dela Bistriţa nu s'a putut scrie în timpul domniei lui Alexandru cel Bun.*

Am văzut mai sus (p. 31) că Onciul era de părere că începutul redactărei letopiseţului s'ar fi făcut în primii ani după moartea lui Alexandru cel Bun, sub urmaşii şi fii acestuia. Argumentul lui Onciul era „ordinea cum sunt înşirate evenimentele" din timpul lui Alexandru, naşterea copiilor pusă în urma morţii tatălui.

Observaţia aceasta este, o cred, foarte dreaptă şi dacă numai ea ar fi, părerea lui Onciul s'ar putea considera ca un adevăr istoric stabilit.

1) Observând însă datele letopiseţului din timpul urmaşilor lui Alexandru cel Bun la anul 1438 (mai jos p. 114 par. 14) când se dă naşterea lui Alexandrul, fiul lui Ilie Voevod, se dă în acelaş timp şi moartea sa din 1455, arătându-se chiar locul unde a murit şi se mai adaugă încă un eveniment nou tot dela 1455. „Olehno se născu în anul 1438 August în 17, şi muri în cetatea Albă la anul 1455. Tot atunci Petru voevod, numit Aron se ridică domn la Movile". După aceasta se reia povestirea evenimentelor imediat următoare morţii lui Alexandru cel Bun.

Faptul deci că la 1438 *se cunosc evenimente petrecute la* 1455, *este cred un indiciu sigur, că nu s'a putut scrie decât după* 1455, *nicidecum îndată după moartea lui Alexandru cel Bun.*

2) Schimbarea ordinei faptelor în povestire cum se vede din cele citate ne întăreşte din nou această

concluzie. Dacă scriitorul ar fi fost contimporan cu evenimentele le-ar fi însemnat zi de zi şi nu le-ar fi putut încurca ordinea.

Tot o schimbare în ordinea evenimentelor se constată la anul 1436 unde întâi se povesteşte un fapt din August şi apoi urmează altul din Martie acelaş an (mai jos p. 115, par. 18 şi 19). Un contimporan care însemna zi de zi faptele n'ar fi putut face această intervertire [1]).

Mai este însă un fapt care confirmă concluzia de până acum.

3) Letopisețul ne dă o mare precizie la unele date arătând chiar ziua săptămânii când s'a petrecut faptul.

Până la Ştefan cel Mare se dă la şase evenimente această precizie la date. La 1425 căsătoria lui Iliaş, 1434 lupta dela Dărmăneşti, 1436 la Podraga, 1436 la Pipereşti, 1444 orbirea lui Iliaş, 1451 omorârea lui Bogdan (mai jos p. 114—116 par. 13, 17, 18, 19, 21 şi 22).

Am văzut mai sus (p. 57) că precizarea dela 1425 este inexactă, am arătat în altă parte că cea dela 1436, lupta dela Podraga şi cea dela 1451 omorârea lui Bogdan sunt iarăşi inexacte [2]).

Celelalte trei precizări sunt într'adevăr exacte [3]).

Din şase date trei se vede că sunt greşite în letopiseţ şi oricum se va explica greşeala constatarea rămâne foarte precisă că *sunt greşeli la date în timpul urmaşilor lui Alexandru cel Bun, ceeace este un nou argument a nu primi părerea că pe aceea vreme s'a scris letopisețul.*

Cel ce însemna ziua săptămânii dacă ar fi scris

1) Pentru faptul acesta v. şi I. Vlădescu, *Inceputul anului în cronicile moldoveneşti până la Ureche*, in An. Ac. Rom. s. III, tom. IV, (1925) p. 445 unde se admite o interpolaţie sau o greşeală de copist.

2) I. Vlădescu, *Inceputul anului*... p. 445 şi 451—452.

3) Ibid. p. 447, 445, 445.

chiar atunci când se petrecea evenimentul cu greu ar fi putut face asemenea greşeală. Este mai uşor de admis că greşeala a făcut-o cineva mai târziu care a utilizat ştirea scrisă de un contimporan, citind greşit sau scriind greşit data citită.

Tot în sprijinul acestei concluzii se mai poate aduce încă o dovadă.

4) S'a observat că unele evenimente povestite în domnia urmaşilor lui Alexandru cel Bun sunt inexacte [1]), (lupta dela Podraga şi Pipereşti).

Greşeala aceasta în datarea evenimentelor, cu greu se poate pune în seama scriitorului contemporan.

5) Şi încă o ultimă dovadă în sprijinul concluziei acestea este şi următoarea : Din letopiseţ lipsesc domnii de ale urmaşilor lui Alexandru cel Bun d. ex. a lui Roman fiul lui Ilie, a lui Petru fratele lui Ilie, lipseşte omorârea lui Ştefan fratele lui Ilie, toate evenimente care cu greu se poate admite că ar fi scăpat unui contimporan.

Rezumând argumentele aduse până acum am avea concluzia următoarea :

De oarece se constată, pentru faptele din domniile urmaşilor lui Alexandru cel Bun, schimbări în ordinea naturală a lor, greşeli la precizia datelor, date greşite şi lipsa unor fapte cunoscute, nu se poate admite că letopiseţul a fost scris de contimporanii acestor fapte. Data probabilă este după 1455, *data amintită la povestirea faptului dela* 1438.

---

1) I. Bogdan, *Cronici inedite...* p. 68 nota 11 N. Iorga, *Istoria literaturii române în sec. XVIII...* II (1901) p. 533 nota 1. D. Onciul, *Datele cronicilor...* (1905) p. 218 nota 1 admite că şi la bătălia dela Loloi ar fi o greşeală cele 22 de luni în domnie fiind ale lui Ştefan Vodă nu ale lui Ilie.

Neputându-se admite astfel nici cea de a doua părere asupra timpului când s'a început a se scrie letopisețul dela Bistrița, rămâne să se precizeze mai bine o altă dată.

Anul 1455 este domnia lui Petru Aron și a admite că sub el s'a început redactarea letopisețului ar fi foarte greu, deoarece domnia lui este foarte pe scurt povestită, nu lasă deloc să se vadă persoana însărcinată cu misiunea de a povesti domnia acestuia, căutând a o lega de a predecesorilor (v. p. 116 par. 23, 24 și 25).

După Petru Aron letopisețul se ocupă imediat de domnia lui Ștefan cel Mare care formează partea cea mai mare a lui fiind povestită pe 15 pagini din cele 19 ale manuscrisului.

Sà vedem dacà nu se poate dovedi că sub Ștefan cel Mare s'a început scrierea letopisețului.

Dela început suntem înclinați a crede că o domnie atât de mare și de glorioasă trebuia să îndemne pe cineva să-și ia sarcina povestirei acelei domnii pentru urmași, sau însuși domnul să pună să se alcătuiască o povestire a faptelor petrecute în timpul său și prin vrednicia sa.

Să examinăm însă faptele:

1) Dela început o precizie minunată. La 12 Aprilie 1457 în Marția mare Ștefan învinge pe omorâtorul tatălui său, Petru Aron și ia scaunul țării[1]).

In tot timpul domniei lui Ștefan cel Mare avem 28 de date la care pe lângă an, lună, zi ni se precizează și ziua săptămânii de multe ori chiar și sărbătoarea care era atunci.

Din aceste 28 de date am arătat că 27 sunt perfect exacte din punct de vedere cronologic[2]).

Preciziunea și exactitatea cronologică a datelor este un indiciu că ele sunt scrise de contimporanii lor deci că sub Ștefan cel Mare s'a început scrierea letopisețului.

2) La unele fapte povestirea este atât de bogată încât se vede îndată că cel ce o face trebuie să fie neapărat un contimporan. Așa de ex. la 1465, luarea Chiliei (mai jos p. 117 par. 29), la 1467, lupta dela Baia (p. 118, par. 30), la 1471, bătălia dela Soci (p. 117 par. 34), la 1473, lupta dela Cursul Apei (p. 110, par. 37) la 1475,

1) Pentru nepotrivirea de dată la ziua săptămânii care se credea că este în letopiseț și care nu există v. I. Vlădescu, *Inceputul anului...* p. 445 nota 7.
2) I. Vlădescu, ibid. p. 445 — 450

lupta dela Podul Inalt (p. 121 par. 40), la 1476, lupta dela Valea Albă (p. 122 par. 41), la 1481, lupta dela Râmnic (p. 123, par. 46), la 1497, lupta cu Polonii în Codrul Cosminului (p. 126—130 par. 54) care este şi evenimentul cel mai larg descris din tot letopiseţul, cuprinzând singur 5 pagini în manuscris.

Bogăţia de amănunte la evenimentele indicate ne face să admitem că cel ce le-a descris a fost un contemporan al lor.

3) La unele fapte povestite în letopiseţ se adaugă lucruri ce numai pe un contemporan l'ar fi interesat să le dea. Un altul care n'a fi luat parte la ele nu cred că ar fi putut să le povestească, mai ales că ele nu adaugă nimic ca bogăţie de detaliu faptului despre care se povestea.

Astfel la 1465 după ce Ştefan cel Mare cucereşte Chilia letopiseţul adaugă : „şi astfel se întoarse cu toată oştirea sa în scaunul său dela Suceava şi porunci mitropoliţilor şi episcopilor săi şi tuturor preoţilor, să mulţumească lui Dumnezeu pentru darul ce i-a făcut Dumnezeul cel de sus Savaot, cel ce pe heruvimi se odihneşte" (p. 117, par. 29), sau la 1473 după lupta dela Cursul Apei : „şi petrecu acolo 3 zile în veselie şi apoi se întoarse la scaunul său din Suceava. Acolo mitropolitul cu tot clerul îi făcură o minunată şi prea frumoasă întâmpinare, dar mai mult preamăriră pe Dumnezeu pentru toate câte le dăduse robului său Ştefan voevod. Atunci făcu mare ospăţ mitropoliţilor şi vitejilor săi" (p. 110, par. 37).

La 1475 după lupta dela Podul Inalt participarea scriitorului la bucuria generală se vede şi mai clar : „...iar Ştefan voevod se întoarse cu toţi oştenii săi ca un biruitor în scaunul său dela Suceava ; şi-i ieşiră spre întâmpinare mitropoliţii şi preoţii, purtând în mâini

sfânta evanghelie şi slujind şi lăudând pe Domnul pentru darul cel de sus şi binecuvântând pe ţar, ca să trăiască ţarul. Fost-au atunci mare bucurie între oameni şi între toţi domnii vecini şi între toţi creştinii cu adevărat credincioşi, pentru că biruise Domnul limbile păgâne cu mâna robului său Ioan Ştefan voevod; iar Ştefan voevod făcu atunci mare ospăţ mitropoliţilor şi vitejilor săi şi tuturor boerilor săi, dela mare până la mic, şi multe daruri împărţi atunci oştirei sale întregi, lăudând pe Dumnezeu pentru cele întâmplate'' (p. 121—122, par. 40).

După înfrângerea dela Valea Albă în anul următor scriitorul e părtaş al durerii tuturora, exprimându-o astfel, ,,...şi mare scârbă au fost atunci în ţara Moldovei şi în toate ţările şi domniile de prin prejur şi pentru toţi creştinii drept credincioşi, când a aflat că au căzut bunii şi vitejii ostaşi, boerii cei mari, voinicii cei buni şi tineri, oştile cele bune, viteze şi alese, împreună cu husarii cei viteji, în mânile limbilor necredincioase şi păgâne şi în mânile păgânilor de Munteni, cari au fost părtaşi cu păgânii şi s'au luptat împreună cu ei împotriva creştinilor'' (p. 122—123 par. 41).

La 1481 după biruinţa dela Râmnic scriitorul adaugă: ,,Iar domnul Ştefan voevod se întoarse de acolo biruitor cu toată oastea sa şi cu toţi boerii săi în scaunul său dela Suceava şi acolo făcu Ştefan voevod mare ospăţ mitropolitului şi episcopilor şi boerilor săi şi oştirilor sale, şi mulţi viteji făcu atunci şi multe daruri şi scule scumpe dărui boerilor săi şi vitejilor şi tuturor ostaşilor săi, şi pe toţi cu cuviinţă îi trimetea acasă şi-i învăţa să laude şi să binecuvinteze pe Dumnezeu pentru cele întâmplate, căci dela Dumnezeu erau cele ce s'au întâmplat (p. 124, par. 46).

După biruinţa regelui şi oastei polone în Codrul Cosminului la 1497 scriitorul adaugă pentru ultima oară:

„iar domnul Ştefan voevod trimise toate oştile sale acasă, fiecare pe la ale sale, şi apoi porunci tuturor vitejilor şi boerilor săi să se adune în ziua de sfântul Neculae la locul ce se cheamă Hàrlău, şi se adunară cu toţii în acea zi, şi acolo făcu atunci domnul Ştefan voevod mare ospăţ tuturor boerilor săi, dela mare până la mic, şi mulţi viteji făcu atunci şi cu daruri scumpe îi dărui, pe fiecare după destoinicia sa, şi-i trimitea apoi pe la casele lor, şi-i învăţa să laude şi să binecuvinteze pe Dumnezeul cel de sus pentru darul ce li s'a întâmplat lor, pentru că toate sunt cu putinţă numai dela Dumnezeu (p. 129 130, par. 54).

Adausurile acestea cari nu înnaintează deloc povestirea arată cred cu destulă evidenţă inima simţitoare a contemporanului cari se bucură de isbânzi şi suferă cu durere la sângerările neamului şi domnului său.

4) Este un fapt în letopiseţ care arată pe cel ce scrie nu numai că este contemporan cu evenimentul dar chiar că este în apropierea domnului.

La 1471 se spune că a fost un cutremur mare peste tot pământul „pe vremea când ţarul şedea la prânz" (mai jos p. 119 par. 35).

Legătura aceasta între evenimentul povestit şi domn cred că este exclus să o fi făcut altcineva decât un contemporan cu evenimentul şi din apropierea domnului.

Rezumând acum toate argumentele aduse pentru a dovedi că letopiseţul a început să se scrie în timpul domniei lui Ştefan cel Mare am avea următoarele:

Deoarece pentru domnia lui Ştefan cel Mare întâlnim o mare precizie şi exactitatea cronologică, o bogăţie de detalii în povestirea evenimentelor, o adăugire în povestire care arată interesul celui ce le povestia şi o legă-

tură între cele povestite şi domn, letopiseţul trebuie să fie scris de contemporanii domniei lui Ştefan cel Mare.

A încerca o precizare a timpului când a început să se scrie cred că nu se poate face bine, elemente pentru aceasta lipsindu-ne aproape cu desăvârşire.

S'ar putea invoca faptul că la 1481 la bătălia dela Râmnic se cunoaşte un fapt petrecut la 1484, participarea lui Vlad Călugărul la luarea Chiliei şi Cetăţii Albe de către Turci (v. m. j. p. 123—124, par. 46), de unde ar rezulta că letopiseţul s'ar fi început a se scrie după 1484.

Nu cred însă că se poate admite aceasta deoarece toate celelalte fapte şi până la 1484 s'a arătat că au fost scrise de contimporanii lor, nu la zeci de ani în urmă.

Se poate admite că faptul dela 1481 a fost scris după 1484 sau acel adaus „care mai apoi s'a făcut vinovat de viclenie înnaintea domnului, căci a dat ajutor Turcilor, când aceştia au luat cetăţile şi au ars ţara, şi a călcat pe urma celorlalţi domni munteneşt şi nu s'a lepădat de Turci" ar fi o interpolaţie mai târzie.

Neştiind dacă avem originalul letopiseţului, argumentul acesta singur este cu totul insuficient pentru a ne convinge că letopiseţul s'ar fi scris după 1484.

Se va vedea însă mai departe la felul cum s'a scris letopiseţul, că probabilitatea aceasta ca el să fie scris în întregime după 1484, este exclusă.

Citind cu atenţie sfârşitul domniei lui Ştefan cel Mare ne surprinde că faptele povestite sunt mult mai puţine, bogăţia detaliilor este mult mai mică interesul scriitorului pentru cele povestite este cu desăvârşire inexistent.

Aceasta se observă de pe la 1500 înnainte. Intr adevăr

după 1498 şi până la 1504 nu se cunosc decât două fapte şi amândouă de moarte. Moartea doamnei Maria, soţia lui Radu cel Frumos, soacra lui Ştefan cel Mare la 1500 şi moartea lui Ştefan cel Mare la 1504.

E caracteristică povestirea morţii lui Ştefan:

„In anul 7012 (1504), luna lui Iulie în 2, Marţia, răposă robul lui Dumnezeu domnul Ioan Ştefan voevod, gospodarul ţării Moldovei, cam pe la al treilea ceas din zi; şi au fost în acel an mai înainte prin Martie iarnă grea şi foarte puternică, precum nu fusese niciodată, iar peste an au fost ploi mari şi vărsări de ape şi potoape din pricina multelor ape. Şi luă schiptrul moldovenesc fiul său Bogdan voevod; domnit-au Ioan Ştefan voevod 17 de ani şi 2 luni şi 3 săptămâni (p. 131, par. 58).

Nici o amintire despre durerea ţării întregi la moartea marelui voevod, nici o încercare de caracterizare a personalităţii gloriosului domn, nici un sentiment de durere personală din partea celui ce a însemnat faptul, pe care îl dă ca ceva fără nici o importanţă. Nu ni se dă nici măcar locul unde a fost înmormântat Ştefan cel Mare.

Cred că acestea sunt destul de convingătoare spre a admite că cel ce a scris partea aceasta nu mai este contimporanul lui Ştefan, omul care s'a împărtăşit de bucuriile voevodului şi a plâns cu el la nenorocirile cari s'au abătut asupra Moldovei.

Lacrima caldă la pomenirea vitejilor dela Valea Albă nu mai poate cădea şi la capătul celui căruia acuma orice vitejie îi era oprită.

Amintirea trecutului nu poate încălzi cu nimic sufletul scriitorului ale cărui gânduri spre un alt domn se îndreptau acuma.

Intr'adevăr în chiar paragraful în care se povesteşte moartea lui Ştefan cel Mare, înainte chiar de a se încheia,

scriitorul ne anunţă că „schiptrul moldovenesc” l'a luat Bogdan Voevod.

Cum se începe apoi domnia lui Bogdan bogăţia detaliilor este surprinzătoare. Ni s'a păstrat o singură parte dintr'un singur eveniment descris, dar aceasta este suficientă ca să ne convingă de simpatiile celui care povesteşte. Iată pasagiul :

„In anul 7015 (1607), Octomvrie în 28, intrat-au domnul Ioan Bogdan voevod în ţara muntenească cu toate oştile la locul Rătezaţii, lângă movila Căiata, pe cea parte a Râmnicului; şi acolo au venit dela Radul voevod un sol, un călugăr cu numele Maximian, fiul lui Despot ţarul sârbesc, şi au rugat pe domnul Bogdan voevod cu multă rugăminte, să se împace cu Radul voevod, fiindcă „sunteţi creştini şi de acelaş neam” (zicea el); şi multe vorbe s'au schimbat între dânşii şi multă rugăminte s'au făcut din partea călugărului; iar domnul Bogdan voevod văzând atâta rugăminte făcu pe voia lui şi se 'mpăcă; şi astfel trimise cu el pe un sol al său la Radul voevod, ca acesta să jure cu toţi boerii săi pe sfânta evanghelie, că va păzi pace vecinică şi hotarul după hotarele cele vechi; iar domnul Bogdan voevod, văzând atâta rugăminte şi atâta juruinţă, îi făcu pe placul lui şi se întoarse cu pace la ale sale îndărăt” (p. 131—132, par. 59).

Se vede cred destul de bine că scriitorul nu poate fi decât cineva din jurul lui Bogdan Vodă.

Cred că este acelaş scriitor cu cel ce a scris şi ultima parte dela 1500 încoace a letopisetului, deoarece singurul fapt povestit dela 1500, în afară de moartea lui Ştefan este moartea Mariei, care după cum se ştie este mama mamei lui Bogdan Vodă, ultima soţie a lui Ştefan cel Mare. Interesul pe care-l avea scriitorul pentru

domnia lui Bogdan l'a făcut cred să pomenească şi de moartea mătuşei domnului său, ca singur fapt important n ultimii ani ai domniei lui Ştefan.

La descrierea morţei Mariei nu se uită să se adauge chiar din fapte din trecut „fusese adusă de Ştefan Voevod când au fost luat cetatea Dâmboviţei'' ni se spune chiar că „au îngropat-o cu cinste'' şi ni se dă şi locul de îngropare „mânăstirea Putna''. Se vede deci că se dă un interes deosebit la acest fapt, i se pare chiar mai mare decât la moartea lui Ştefan cel Mare.

Din cele expuse până acuma cred că rezultă destul de clar şi poate chiar convingător că: *Letopisețul dela Bistrița a început să se scrie odată cu domnia lui Ştefan cel Mare şi n'a mers decât până la* 1500, *de atunci încolo continuându-se sub Bogdan Vodă.*

Cum s'a scris letopisețul?

Am văzut că o dată precisă când s'a scris letopiseţul nu se poate da şi cred că această dată nici n'a existat letopiseţul nefiind scris de o singură persoană şi într'un timp scurt, ci de mai multe persoane şi în timp îndelungat.

Nicăirea în letopiseţ nu avem vreo însemnare de unde să rezulte precis răspunsul la întrebarea care am pus-o acuma.

Din analiza internă a letopiseţului, cred însă că va rezulta cu evidenţă afirmarea făcută mai sus că, letopiseţul a fost scris de mai multe persoane.

Să cercetăm mai întâi felul cum se descriu diferitele evenimente povestite, expresiile care se întrebuinţează, caracterizările şi aprecierile care se fac, tot ceeace ne-ar ajuta ca după stil să descoperim pe autorii diferiţi ai letopiseţului.

Cercetarea o facem numai dela domnia lui Ştefan cel Mare încoace.

La 1457 chiar la luarea scaunului de către Ştefan ni se spune cà „cu ajutorul lui Dumnezeu au biruit Ştefan Voevod". E pentru prima oară când se explică o biruinţă şi prin ajutorul lui Dumnezeu.

La 1465 povestindu-se luarea Chiliei spune „cu voia lui Dumnezeu intră Ştefan voevod în cetate" apoi Ştefan porunci „să mulţumească lui Dumnezeu pentru darul ce i-a făcut Dumnezeul cel de sus Savaot, cel ce pe heruvimi se odihneşte".

La descrierea luptei dela Baia se spune că „se împlini voinţa lui Dumnezeu" „şi-i dete Dumnezeu în mâinile lui Ştefan voevod" „s'au întâmplat cum a fost voia lui Dumnezeu, părintelui atotţiitor căci zice: să nu se laude înţeleptul cu înţelepciunea sa şi să nu se laude puternicul cu puterea sa, sà nu se laude bogatul cu bogăţia sa; iar într'alt loc zice: precum au căzut cei puternici, iar cei slabi s'au încins cu putere tot astfel sà ne gândim, cà biruinţa dela nimenea altul nu poate veni, decât dela domnul dumnezeul puterilor".

Felul cum se exprimă numai până acum ajutorul lui Dumnezeu, mai ales cu citatele din urmă din scriptură, ne fac să bănuim că nu este aceiaşi persoană care sa fi descris câteşi trele evenimentele. Par a fi două sau chiar trei, până acum.

La 1471 Ştefan a biruit „cu milostivirea lui Dumnezeu şi cu ajutorul puternicului Dumnezeu Savaot".

La 1473 cu toţii „prea măriră pe Dumnezeu pentru toate câte le dăduse robului său Ştefan voevod".

In 1475 la Podul-Inalt Ştefan a biruit „cu mila lui Dumnezeu şi cu ajutorul lui Isus Christos, fiul Dumnezeului celui viu care s'a născut din prea curata fe-

cioară spre mântuirea noastră" „şi i-a dat Dumnezeu în ascuţişul săbiei". După biruinţă clerul îi iese înainte: „purtând în mâini sfânta evanghelie şi slujind şi lăudând pe Domnul pentru darul cel de sus..." pentru că „biruise Domnul limbile păgâne cu mâna robului său..."

La înfrângerea dela Valea Albă nu se mai pomeneşte deloc de Dumnezeu ceeace cred că nu este aceiaşi persoană care a descris biruinţa dela Podul Inalt.

La 1481 biruinţa dela Râmnic este căpătată „cu mila lui Dumnezeu şi cu rugăciunile prea curatei născătoare de Dumnezeu şi ale tuturor sfinţilor şi cu rugăciunile sfântului şi slăvitului şi marelui mucenic Procopie". expresie pe care pentru prima oară o întâlnim, ceeace cred arată o nouă persoană.

La Cosmin Ştefan învinge „cu mila lui Dumnezeu şi cu rugăciunile prea curatei născătoarei de Dumnezeu şi cu rugăciunea sfântului şi slăvitului şi marelui mucenic Dimitrie".

Cred că forma variată în care se aminteşte ajutorul lui Dumnezeu şi citarea din scriptură ne permite a crede că nu e acelaş scriitor peste tot, ci sunt mai mulţi.

Să mai căutăm însă argumente pentru aceasta.

La 1476 povestindu-se înfrângerea dela Valea-Albă pentru prima oară ni se dau epitete caracteristice. Aşa ni se spune că „biruiră afurisiţii de Turci cu Muntenii cei vicleni" căzură acolo „harnicii viteji şi boierii cei mari, şi voinicii cei buni şi tineri şi oastea cea bună şi vitează, până şi husarii cei vitejii". Unele epitete se repetă în acelaş pasaj în care se spune Turcilor „limbile necredincioase şi păgâne" iar Muntenilor „păgânii de Munteni" Felul acesta de caracterizare — în afară de „limbi necredincioase" pentru Turci — e necunoscut letopiseţului şi până la 1476 şi după aceea, ceeace arată că cel

puțin paragraful acesta este scris de altcineva. In acelaș paragraf am observat că nu se pomenește nimic de Dumnezeu în raport cu înfrângerea.

La 1484 povestindu-ni-se luarea Chiliei de către Turci se adaugă și că a fost cu ei și „acel afurisit călugăr Vlad Voevod".

Intrebuințarea aceasta de epitete caracteristice, în unele locuri ne dovedește cred iarăși că sunt mai multe persoane care au scris letopisețul, nu una singură,

Mai este însă și o altă dovadă care să confirme aceasta: Titlul diferit care se dă domnului și doamnei în letopiseț. Toți domnii până la Ștefan cel Mare sunt numiți cu numele lor adăugându-se după nume titlul de „voevod". Așa este numit și Ștefan multă vreme în letopiseț.

La 1471 pentru prima oară lui Ștefan i se dă în locul obișnuitului titlu de voevod acela de „țar" „pe vremea când țarul ședea la prânz".

La 1475 pentru a doua oară se dă lui Ștefan pe lângă titlul de voevod și acela de „țar" „binecuvântând pe țar ca să trăiască țarul"[1]). Tot în anul acesta pe lângă titlul de „țar" se mai adaugă înnaintea numelui și „Ioan" domnul fiind numit „Ioan Ștefan Voevod"

Titulatura aceasta deosebită arată cred destul de bine că o altă persoană a fost cea care a scris paragraful acesta. S'a observat mai sus că și forma în care se arată ajutorul lui Dumnezeu în acest paragraf este alta decât cea de până atunci.

---

1) Titlul de „țar" se mai întâlnește în letop seț odată ca titlu la o despărțire a letopisețului înnaintea domniei lui Alexandru cel Bun, când se spune „Țarii Moldovenești". O singură dată am mai întâln t titlul de „țar" dat lui Ș.efan cel Mare pe evangheliarul dela Homor din 1473. I. Bogdan, Evangheliile dela Homor și Voroneț (1907) p. 3. In letopiseț titlul de țar se mai întâlnește, dar pentru sultanul turcesc.

Deci cel puţin paragraful dela 1475 este scris de altcineva decât cel care a scris până acolo.

Intrebuinţarea lui „Ioan" în titlul domnului s'a arătat că ar fi o influenţă a cancelariei munteneşti, împrumutată dela Bulgari [1]).

La 1473 dupăcum ne spune cronica Ştefan bate pe Radu domnul Ţării Româneşti îl alungă şi-i ia tezaurul, soţia şi fica sa. Este o dependentă a Ţării Româneşti de Moldova pentru câtva timp. Probabil că în timpul acesta împrumuturile se vor fi făcut mai mult din Muntenia în Moldova şi sub influenţa şcolii din sud, sau chiar prin vreunul din diacii din Ţara Românească care va fi fost însărcinat cu scrierea letopiseţului, va fi trecut şi „Ioan" în titlul domnului.

In felul acesta Ştefan nu mai este numit decât la 1504 la moarte.

La 1481 la titlul domnului se mai observă încă un adaus. Innaintea numelui se mai adaugă şi titlul de „gospodin" domnul fiind numit „gospodin Ştefan voevod".

In acelaş paragraf Ştefan este numit la început Ştefan Voevod" şi apoi de trei ori consecutiv „gospodin Ştefan Voevod".

Intrebuinţarea acestei noui titulaturi pentru domn cred că dovedeşte iarăşi o nouă persoană care scrie acum letopiseţul. In acelaş paragraf s'a observat şi o altă formă de a se aminti ajutorul lui Dumnezeu.

Mai departe Ştefan este numit iarăşi numai Voevod până la 1497 când în paragraful cel mai întins din tot letopiseţul, cel mai bogat în amănunte, cel care arată o persoană foarte apropiată de domn pe cel care-l scrie,

1) I. Bogdan, *Iw din titlul domnilor români* în „Convorbiri Literare" pe 1889 (XXIII) p. 734.

se numeşte Ştefan don nou „gospodin Ştefan Voevod" şi nu mai puţin decât de 17 ori[1]).

Pe lângă toate cele observate la paragraful acesta, unic în tot letopiseţul şi această titulatură a domnului este un alt indiciu că cel ce l-a scris este o nouă persoană.

In acelaş paragraf titlul de „Voevod" se dă mereu lui „Birtoc" Voevodul Ardealului, se dă „căpeteniilor" Polonilor cari au căzut acolo „mulţi boieri şi voevozi mari de ai Leşilor..." se dă în sfârşit lui Boldur care e numit „voevodul "domnului.

Scriitorul face deci deosebire între titlul domnului care pentru el este „gospodin Ştefan Voevod" şi între ceilalţi cari sunt numai voevozi.

O observare asupra titlului lui Boldur. Bogdan l-a tradus cu „hatman" iar Orăşanu[2]) atrage atenţia că este o greşeală, deoarece Boldur se găseşte în documentele timpului ca „vornic" iar „hătmănia" nu exista în Moldova pe acea vreme. Orăşanu credea chiar că „titlul vag şi chiar necorect de „voevod" ce acest letopiseţ dă lui Boldur denotă că redacţiunea nu e contimporană cu evenimentul"[3]).

Să observăm însă mai cu atenţia. In paragraful în care Boldur este numit „voevod" domunl ţării e intitulat „gospodin Ştefan Voevod" deci nu e o incorectitudine pe care ar face-o letopiseţul, el dând două titulaturi deosebite.

Titlul de „gospodin" dat domnului ţării se ştie că este obişnuit numai la domnii din Ţara-Românească

---

1) In acelaş paragraf însă de 4 ori e numit „Ş efan Voevod".

2) Ş. Orăşanu, *Ceva despre cronicele moldovene* în „Convorbiri Literare" pe 1897 (XXXI) p. 665—668.

3) Ibid. p. 667.

nu şi în Moldova, unde totdeauna sunt numiţi „gospodar" nu, „gospodin" [1]).

Ar fi deci o nouă influenţă a cancelariei munteneşti asupra celei moldoveneşti, din cauza relaţiilor mai strânse dintre cel două ţări. S'ar putea chiar admite un scriitor din Ţara-Românească.

In acest paragraf am văzut că Boldur, care e comandantul oastei în locul domnului ocupat în altă parte, este numit „voevod"

La Sârbi însă în evul-mediu „voevodul" era locţiitorul domnului la comanda oştirii pe câmpul de luptă [2]), exact postul pe care-l ocupă Boldur la 1498.

Scriitorul acestui paragraf fiind din Ţara-Românească sau sub influenţa cancelarei din Ţara-Românească care şi ea la rându-i era sub a celei din sudul Dunărei [3]), a întrebuinţat şi pentru Moldova aceleaşi titulaturi pe care le obişnuia în ţara lui de baştină sau pe care le învăţase în practica lui de cărturar. Cred că numai în felul acesta se poate da explicarea cea mai plauzibilă titlului lui Boldur, care astfel ar corespunde perfect de bine, şi realităţei faptelor

Paragraful dela 1497 rezultă cred destul de bine că este scris neapărat de o altă persoane, diferită

---

1) Ştefan cel Mare se intitulează de două ori şi „gospodin" 1) la 1466 în o danie pe care o face mănăstirei Zografu dela Sf. Munte şi a doua oară la 1472 într'un privilegiu care îl dă Braşovenilor. I. Bogdan *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, p. 99 şi II, p. 315. In toate documentele celelalte Stefan se intitulează numai „gospodar". Excepţia din aceste două documente s'ar explica ţinându-se seama de locul unde mergeau documentele dupăcum verbal susţine d. P. Cancel.

2) C. Jirecek, *Staat und Gesellschaft im Mittelalterlichen Serbien*, I (1912) p. 75. „Der Oberfeldher war der König, später der Car, vertreten durch seine Feldherren, die Vojvoden..."

3) V. I. Bogdan, în Convorbiri Literare pe 1889 (XXIII) p. 733.

de toţi cei ce s'au perindat la redactarea letopisetului [1]).

La 1500 se dă moartea Mariei, soacra lui Ştefan şi soţia lui Radu cel Frumos. Aici Maria este numită pentru prima oară în letopiseţ pe lângă „gospodina" (titlul care se mai întâlneşte de două ori 1472 şi 1477 în letopiseţ pentru soţiile domnului [2]) şi „Despina", iar soţul ei este numit „gospodin Radu voevod gospodar..

Avem deodată două titulaturi noi în letopiseţ, una la doamnă şi alta la domn. Aceiaşi titulatură la domn o găsim şi la moartea lui Ştefan cel Mare care e numit „gospodin Ioan Ştefan Voevod gospodar...'

Fără a mai insista asupra explicării acestora se vede bine că fiind o titulatură neobişnuită până acum, rezultă că partea aceasta este scrisă de altcineva. La aceeaşi concluzie, pentru aceste două paragrafe, ajunsesem mai sus (p. 68), deşi pe altă cale.

Rezumând acuma cele arătate până acum avem următoarea concluzie : *Formele variate în care se exprimă letopiseţul la aceleaşi lucruri, epitetele caracteristice din unele locuri şi diferitele titluri cari se dau domnului şi doamnei ne fac să admitem că au fost mai multe persoane care au contribuit la redactarea letopiseţului.*

1) I. Bogdan observase spre sfârşit o redacţiune deosebită în letopiseţ care arăta „serbisme" (v. m. s. p. 21). Poate un studiu atent asupra letopiseţului, din punct de vedere al limbei, ar da rezultate mai multe în direcţia aceasta.

2) De trei ori (1409, 1463 şi 1471) soţiei domnului i se zice „cneaghina".

Alcătuirea letopisețului

Dacă partea care cuprinde domnia lui Ștefan cel Mare se poate dovedi cà s'a scris în timpul acelei domnii, rămâne încă nelămurit când s'a scris prima parte a letopisețului.

Inainte de domnia lui Ștefan am văzut că nu s'a putut scrie. Ar mai fi de adus în sprijinul acestei concluzii, acum dupăce s'a văzut întreg letopisețul, și felul deosebit al povestirii faptelor în partea primă a letopisețului față de cea de a doua. In prima este mai mult o *însemnare* a faptelor dâcât o *povestire* a lor.

Cred că înainte de domnia lui Ștefan cel Mare nu a existat în Moldova un letopiseț în care să se povestească faptele petrecute sub ochii contimporanilor[1]).

Lipsà pentru aceasta și liniștea necesară unor asemenea lucruri și faptele mari care să se impună contimporanilor în așa fel ca ei să le socotească vrednice de a fi păstrate urmașilor, lipsà persoana care ar fi putut pretinde această învrednicire de a se face cunoscut și celor ce îi vor fi urmat, lipsà poate chiar persoana care ar fi putut să redacteze un letopiseț.

Astfel situația politică și culturală a Moldovei până la Ștefan cel Mare, cu greu ar putea permite să ne gândim la posibilitatea alcătuirei unui letopiseț în acele vremuri.

---

1) Mai sus p. 33 cam aceeaș părere la d. Iorga.

Totuşi în letopiseţul dela Bistriţa noi cunoaştem fapte din vremea aceasta şi sunt unele la care după felul cum sunt povestite şi după amănuntele precise ce ni se dau nu lasă nicio urmă de îndoială, că cei ce le-au scris erau contemporanii lor [1]).

Afirmarea aceasta nu este deloc împotriva concluziei (v. m. s. p. 61) că letopiseţul n'a fost scris pe vremea urmaşilor lui Alexandru cel Bun. Trebuie de reţinut bine faptul că nu *letopisetul a fost scris pe vremea când se petreceau evenimentele*; *ci faptele au fost scrise, au fost însemnate în vremea când se petreceau, de către chiar contimporanii lor.*

Cred că deosebirea este destul de evidentă.

Am avea astfel până la domnia lui Ştefan cel Mare numai simple însemnări, pe cărţi mai ales, însemnări făcute de martorii oculari ai faptelor, cari apoi au fost adunate pe vremea lui Ştefan cel Mare şi au fost cuprinse în letopiseţul ce numai în domnia lui şi cred din îndemnul şi ordinul lui, s'a alcătuit.

Ştim că Ştefan s'a îngrijit de mormintele strămoşilor săi dela Rădăuţi, punându-le la fiecare piatră la mormânt cu inscripţii amintitoare a vieţii lor [2]), iar uneori însemnarea pietrii ne dă ceva mai mult decât amintirea numelui celui acoperit.

Cred că nu este exclusă deloc posibilitatea ca domnul care îngjrijea cu atâta pietate de strămoşii săi. care avea atât de desvoltat acest cult al strămoşilor, să se fi gândit să lege faptele sale glorioase, — care dacă întotdeauna lui Dumnezeu se datoresc să nu uităm că Dumnezeu lucrează prin „mâna robului "sau „robilor

1) D. ex. cele din paragrafele 13, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24 de sub urmaşii lui Alexandru cel Bun.

2) V. ultima oară la D. Dan, *Cronica episcopiei de Rădăuţi*, (1912) p. 8—12.

săi" — de acelea, câte şi cum vor fi fost, ale înnaintaşilor săi.

Ştim ce preţioase însemnări se află pe cărţile vechi şi cât sunt de folositoare la cunoaşterea trecutului, dând de obicei ştiri mai sigure decât ale cronicilor, fiind mai totdeauna cu totul obiective.

S'ar putea spune că pe vremea începutului Moldovei nu vor fi fost asemena însemnări, neavând cine să le facă şi nici unde să le facă.

Cred că întâmpinarea este destul de dreaptă şi numai aşa îmi explic lipsa totală de date la domnii de dinnainte de Alexandru cel Bun.

După acesta însă când viaţa mânăstirească începuse să se organizeze sub binevoitoarea sa oblăduire, lucrurile se schimbară.

Avem dovezi că în vremea aceea se făceau însemnări pe cărţi la mânăstiri, însemnări cari seamănă întrutoate cu cele din prima parte a letopisețului dela Bistriţa.

Astfel la 1447 pe un mărgărint la mânăstirea Neamţ se făcea următoarea preţioasă însemnare: „In anul 6955 (1447) luna Iulie în a 13-a zi, s'a tăiat capul lui Ştefan Voevod, domnul ţării Moldovei, fiul lui Alexandru Voevod. de Roman Voevod, fiul lui Ilie Voedvod. Şi a fost îngropat la mânăstirea Neamţului, într'aceeaşi lună Iulie în a 16-a zi"[1]).

Insemnarea aceasta seamănă întru toate cu ştirile pe care le dă letopisețul în prima sa parte.

După asemenea însemnări de pe cărţi, n'aşi zice şi de pe inscripţii, s'au scris apoi în domnia lui Ştefan cel Mare evenimentele petrecute sub Alexandru cel Bun şi urmaşii săi.

Aşa îmi explic greşeala care s'a putut face la unele

1) St. Nicolaescu, *Documente...* p. 97.

date[1]) neputându-se ceti bine data scrisă pe carte şi neavând mjlocul de a controla concordanţa datei cu a calendarului.

Tot în felul acesta îmi explic şi lipsa unor evenimente importante[1]) pe care cu greu se poate admite că nu le-ar fi cunoscut scriitorul unui letopiseţ contemporan.

La alcătuirea letopiseţului s'au utilizat datele care s'au putut găsi şi de aceea cred cà nu gàsim unele fapte importante, fiindcă însemnarea despre ele nu a fost găsită.

Chiar faptul amintit mai sus despre omorîrea lui Ştefan Vodă nu este în letopiseţ, deşi se vede că există într'o însemnare.

Pănă la Alexandru cel Bun, astfel cred că ştirile sunt luate din vreun pomelnic sau pomelnice, explicându-se astfel scurtimea lor şi aceeaşi formulă care se găseşte la fiecare.

Titlul letopiseţului nu s'a putut da desigur mai înnainte de alcătuirea lui, deci tot sub Ştefan cel Mare şi aceasta nu numai ca o consecinţă logică a celor spuse până aici ci şi după conţinutul lui. „Acesta este letopiseţul de când *cu voia lui Dumnezeu* s'a început ţara moldovenească". Se are în vedere, ca pe vremea lui Ştefan cel Mare „voia lui Dumnezeu" în toate faptele omeneşti.

Ar mai rămânea de explicat începutul letopiseţului cu venirea lui Dragoş din Maramureş, dar deocamdată nu văd nici o explicare pe deplin convingătoare, de aceea nu încerc niciuna.

Precizând acum pe scurt rezultatul cercetării cu privire la felul cum s'a alcătuit letopiseţul am avea concluzia că, *până la Alexandru cel Bun letopiseţul s'a*

---

2) V. mai sus p. 60 datele arătate ca fiind greşite.

alcătuit pe baza pomelnicelor iar de atunci şi până la Ştefan cel Mare pe baza îmsemnărilor contimporane de pe cărţi.

Urmărind cercetarea aceasta dela începutul ei, concluzia generală până acum este că:

Letopisețul dela Bistrița s'a început a se scrie în domnia lui Ştefan cel Mare dela începutul domniei chiar, mergând până pela 1500 *dată dela care a fost continuat apoi în domnia lui Bogdan Vodă.*

Până la Ştefan cl s'a alcătuit pe baza pomelnicilor şi a însemnărilor de pe cărţi.

Letopisețul a fost scris de mai multe persoane.

In felul acesta nu ar fi exclusă posibilitatea ca redacțiunea letopisețului nostru să fie chiar originalul,[1] *dat fiind şi exactitatea cronologică a datelor sub Ştefan cel Mare.*

[1]) S'ar opune la aceasta însă mai întâi scrisul textului care s'a spus că e numai de două mâni şi noi am ajuns la concluzia că au scris mai mulţi.

Unde a fost scris letopisețul?

In afară de consecința logică a celor spuse până acuma nici un argument nou n'ar mai fi de dus, pe lângă cele arătate mai sus de Tocilescu și Orășanu (p. 22—27), împotriva mânăstirei Bistrița ca loc unde s'ar fi scris letopisețul.

Câtă vreme s'a crezut că sub Alexandru cel Bun sau sub urmașii săi s'a început scrierea letopisețului presupunerea aceasta ar fi fost oarecum justificată, acum când s'a arătat că sub Ștefan cel Mare se începe redactarea letopisețului, această presupunere este cu totul cred înlăturată.

A admite ca loc al scrierii letopisețului mânăstirea Putna, ctitoria lui Ștefan cel Mare, sau o altă mânăstire, logic nu ar fi imposibil deși nu se vede deloc o deosebită grije pentru vreo mânăstire oarecare. Se opun la aceasta constatările făcute pe baza analizei interne a letopisețului.

Observând bogăția de detalii cari ni se dau la povestirea unor fapte din domnia lui Ștefan cel Mare trebuie să admitem că cei ce le-au scris erau în foarte mare apropiere de domn, că erau persoane dela curtea domnească, numai ele putând fi așa de bine informate despre tot ce s'a petrecut la un fapt oarecare. Ar fi fost imposibil unui călugăr din mânăstire să cunoască din svon toate amănuntele și peripețiile luptelor cari ni se dau în letopiseț.

Aceasta ne facem să admitem neapărat că cei ce au povestit faptele le cunoşteau chiar din gura celor cari le-au săvârşit, dacă nu vor fi fost printre povestitori, uneori, chiar făptuitorii lor.

Să urmărim descrierea câtorva fapte:

La 1465 se povesteşte luarea Chiliei de către Ştefan (p. 117 par. 29).

La miezul nopţei Miercurea Ştefan a intrat în oraş şi a împresurat cetatea, a petrecut toată ziua de Joi în pace şi Vineri dimineaţa a început să bată şi să dărâme cetatea. Au dărâmat toată ziua şi până sara s'au bătut, iar Sâmbătă s'a închinat cetatea în care Ştefan intrând a petrecut trei zile lăudând pe domnul şi îmblânzind pe oamenii cetăţii. Acolo a pus pârcălabi pe Isaia şi pe Buhtea pe cari ni se spune că Ştefan i-a învăţat să păzească cetatea, întorcându-se după aceea la Suceava unde a poruncit să se aducă laude lui Dumnezeu.

Este exclusă posibilitatea să admitem că atâtea amănunte puteau să circule în lume ca să le poată culege călugărul dela mânăstire şi să le însemneze apoi în letopiseţ.

Cel care descrie faptele petrecute la cucerirea Chiliei face impresia că trebuie să fie neapărat un martor ocular sau scrie sub dictarea unuia din cei ce au luat parte la luptele dela Chilia.

Interesul pentru atâtea detalii e firesc numai la un om de luptă şi la un om de luptă care a luptat acolo. Interesul continuu dela început până la sfârşit şi chiar după ce lupta se terminase,—căci ni se spune că pe cei doi pârcălabi domnul lor i-a învăţat „cum să păzească cetatea de limbile necredincioase".

Interesul deosebit pentru aceste amănunte caracteristice, cred că nu'l putea avea cineva care s'ar fi gândit

numai la biruinţa dela Chilia, ci acela care cunoştea toată valoarea cetăţii cucerite şi importanţa cea mare a ei pentru Moldova.

„Aceste două ţinuturi (Chilia şi Cetatea Albă) sunt Moldova toată şi Moldova cu aceste două ţinuturi este un zid pentru Ungaria şi pentru Polonia. Ba eu zic mai mult, că dacă aceste două cetăţi vor fi păstrate, va fi cu putinţă ca Turcii să piarză şi Caffa şi Chersonezul... [1]).

Aşa se exprimă Ştefan, prin gura solului său Ţamblac, despre Chilia cerând ajutorul Veneţienilor împotriva eventualului atac din partea Turcilor.

Astfel fiind faptele, mi se pare că nu ar fi prea îndrăsneaţă afirmarea, că cele spuse în letopiseţ la cucerirea Chiliei ar fi scrise la povestirea însuşi a domnului cuceritor şi cunoscător al valorii cucerirei făcute.

In raport cu această valoare a Chiliei se explică destul de bine insistenţa pusă la detaliile care altfel ar părea inutile.

Amănuntul dela 1471 că a lăsat cu viaţă numai pe doi boeri mari „Mircea comisul şi Stan logofătul"(m. j. p. 119, par. 34) nu-l putea şti, cred, decât cineva din imediata apropiere a lui Ştefan cel Mare.

In acelaş an se povesteşte un cutremur spunându-se că s'a întâmplat „pe vremea când sta ţarul la prânz" ceeace poate fi iarăşi o dovadă că cel ce scrie se află la curtea domnului.

Amănunte ca cele date la descrierea luptei dela cursul Apei :

„In anul 6981 (1473), luna lui Noemvrie în 8, Lunia împărţi Ştefan voevod oştirei sale steagurile la Milcov

---

1) I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare...* II p. 350, la 1478.

și porniră din nou, împreună cu Băsărab, asupra lui Radul voevod și încăerându-se într'o Joi la locul ce se chiamă Cursul Apei, se bătură acolo pînă seara; tot așa şi Vinerea şi Sâmbăta până seara, adecă până în 20 ale aceleiaşi luni. Sâmbăta spre Duminecă lăsă Radul voevod toate ale sale în tabără şi fugi cu toată oştirea în scaunul său numit Dâmbovița; în 23 sosi Ștefan voevod cu toată oștirea sa şi împresură cetatea Dàmbovița; Radul voevod fugi în aceeaş noapte din cetate; în 24 ale aceleiaşi luni într'o Miercuri, luă Ştefan voevod cetatea şi intră într'însa şi luă pe doamna lui Radul voevod şi pe fiica lui, unica sa fiică, şi toate comoriile lui şi toate hainele lui şi toate steagurile lui; şi petrecu acolo 3 zile în veselie și apoi se întoarse la scaunul său din Suceava" (p. 120 par. 37),

Ne arată că iarăşi povestitorul este unul din cei cari au luat parte la desfăşurarea tuturor evenimetelor din timpul luptei.

Faptul povestit la 1475 la bătălia dela Podul Inalt că „fost-au atunci mare bucurie între oameni şi între toți domnii vecini și între toți creştinii cu adevărat credincioşi pentrucă biruise Domnul limbile păgâne cu mâna robului său Ioan Ştefan Voevod..." (m. j. p. 117) nu putea să fie cunoscut decât de cei cari stau în apropierea Domnului și ştiau de scrisoarea prin care Ştefan anunţase domnilor vecini biruința sa asupra Turcilor [1]). Probabil că vestirea biruinţei va fi fost urmată apoi de obişnuitele felicitări şi exprimări ale bucuriei vecinilor. Un călugăr dela mânăstire cu greu ar fi putut afla de toate aceste lucruri şi este cred cu mult mai probail

1) Vezi în I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*... II, p. 318 323.

că cel ce povesteşte este iarăşi cineva dela curtea Domnului.

La aceiaşi concluzie ne duce şi amănuntul asemănător cu „scârba" din ţară şi dela vecini în urma înfrângerii dela Valea Albă.

La 1481 când se povesteşte lupta dela Râmnic ni se dă ştirea că „atunci au căzut şi Şandrea în acel răsboiu şi au fost adus şi îngropat lângă tatăl său la Doljeşti" (m. j. p. 124).

Pomenirea acestui boer al lui Ştefan mort în luptă nu are rostul decât dacă ne gândim că el era cumnatul Domnului, altfel ar fi fost trecut sub tăcere, cum se face de obiceiu.

Durerea Domnului pentru pierderea viteazului său boier şi rudă va fi făcut ca faptul să fie dat în letopiseţ. Cineva din depărtarea curţei nu putea şti cred atâtea lucruri şi e mai probabil că iarăşi povestirea este făcută de un apropiat al lui Ştefan sau poate chiar de domn.

Intâlnirea lui Ştefan cu regele Poloniei la Colomeia iarăşi nu putea fi cunoscută decât de cineva din apropierea Domnului, faptul petrecându-se în afară de hotarele Moldovei.

Descrierea atât de amănunţită a luptelor cu Polonii din 1497 [1]) arată că povestitorul e cineva cunoscător bun nu numai în ale răsboiului dar şi în ale diplomaţiei şi că îşi dă seama deodată de întreaga situaţie a răsboiului.

Este exclusă absolut posibilitatea la acest eveniment că poate fi povestit cu atâta amănunte de cineva, care nu a luat parte la el.

Interesul care se dă povestirei de unde şi întinderea

---

1) V. m. p. 126 — 130, par. 54.

ei—cea mai mare din tot letopisețul—se poate explica și prin faptul că acum se spăla rușinea dela Colomeia, trecută în tăcere, și se scăpa definitiv Moldova de pretențiile polone.

Bucuria cea mare a Domnului ne va fi dat cred și toată povestirea luptei pe care nu văd pe un altul care ar fi putut cunoaște toate amănuntele date și care să fi simțit nevoia de a le da.

Descrierele dela 1498 (m. j. p. 130 par. 55 și 56) se ocupă numai de fapte întâmplate în Polonia așa că aici se vede bine că numai cineva care participase la ele putea să le povestească, cu amănuntele pe care ni le dă letopisețul.

Urmărind astfel evenimentele am ajuns la sfârșitul povestirei și al cercetării, în direcția propusă cu următoarea concluzie:

Letopisețul dela Bistrița a fost scris la curtea lui Ștefan cel Mare de oameni cari cunoșteau bine faptele petrecute sau cari le știau dela cei ce luaseră parte la ele. In unele cazuri scrierea pare că dă chiar povestirea domnului. [1]).

Ar părea curios, de ce, dacă aceasta este concluzia în privința locului unde a fost scris letopisețului, păstrez totuș denumirea de Letopisețul dela *Bistrița*.

Sunt de părere că vechea denumire trebuie să rămână fiindcă s'ar face confuzii dacă ar fi înlocuită cu alta.

I s'ar putea da numele de „*Letopisețul lui Ștefan cel Mare*" denumire care mi se pare foarte îndreptățită,

1) A urmări mai departe în o discuție și celelalte păreri trecute la începutul studiului, cred că nu mai este nevoie, scopul urmărit fiind studierea letopisețului în primul rând, nu a părerilor spuse despre el.

dar teama de mai sus[1]) şi faptul că nu avem deloc siguranţa că ceeace noi avem acuma este letopiseţul lui Ştefan cel Mare aşa cum a fost făcut atunci,—mai ales când ştim că lipseşte partea dela sfârşit—mă fac să păstrez vechea denumire care se justifică acum prin faptul nu numai al împământenirii ei dar şi prin aceea că aminteşte credinţa cea veche asupra locului unde s'a crezut că ar fi fost scris.

Intinderea letopiseţului

A încerca o dată precisă a timpului când încetà letopiseţul ar fi cred zadarnic câtă vreme nu am putea studia, din nou, cel puţin sbornicul dela Tulcea să vedem, dacă nu cumva lipseau numai cele două foi din ultima coală sau ar fi putut lipsi chiar mai multe coli.

A încerca o precizare a timpului până unde ar fi mers în cele două foi este iarăşi, cred, de prisos, deoarece nu ştim ce desvoltare i se va fi dat povestirei mai departe, bănuind însă, după ceeace ne-a rămas din domnia lui Bogdan, că era mai desvoltată decât până aci.

Ceeace avem sigur şi aceasta ne interesează în primul rând, diferitele ipoteze care s'ar putea face nefolosind aproape la nimic, este că *letopiseţul mergea până la* 1507, *dar nu aceasta este data la care se încheia deoarece nu ni s'a păstrat partea dela sfârşit.*

1) Dovadă la cronica lui Ureche, Pseudo-Ureche sau Simion Dascălul; C. Căpitanul, Pseudo-Căpitanul sau Radu Popescu; Invăţăturile lui Neagoe sau Pseudo-Neagoe.

Importanţa letopiseţului.

A trata pe larg chestiunea aceasta ar însemna să discut fiecare dată a letopiseţului în raport cu toate celelalte date ale documentelor şi cronicilor contemporane, române şi străine, ceeace înseamnă că ar trebui să refac întreaga istorie a Moldovei pentru 150 de ani, dela începuturile ei.

Scopul fiind lămurirea letopiseţului, nu-a istoriei Moldovei, mă opresc aici cu studiul meu.

Ceeace se poate spune fără nici o îndoială despre valoarea lui este că *are acea importanţă a isvorului istoric contemporan, inspirat din cele mai sigure mijloace posibile.*

Faptele care lipsesc din letopiseţ

Studierea atentă a ştirilor letopiseţului ridică o nouă chestiune destul de importantă.

Cum se face că letopiseţul acesta contemporan, scris la curtea lui Ştefan cel Mare nu aminteşte deloc de relaţiile diplomatice ale domnului şi ţării cu vecinii. Niciun cuvânt despre legăturile de vasalitate cu Ungurii, cu Polonii şi despre tributul dat Turcilor. Nici pentru vremea anterioară lui Ştefan nu se face aceasta, dar acolo lucrul este uşor de înţeles.

Explicarea cred că reiese tocmai din împrejurările în care a fost scris letopiseţul, din îndemnul şi porunca domnului care l'a pus la cale. Fiind letopiseţul scris la

curtea lui Ştefan cel Mare sub directa privighere a lui şi a sfetnicilor săi, de aceea cred că s'au trecut în tăcere faptele care ar fi arătat posterităţii legăturile dureroase ale Moldovei cu vecnii săi. Tăcerea asupra lor mai este explicabilă şi prin faptul că spre sfârşitul domniei aceste legături de supunere nu mai existau aşa că n'ar mai fi avut rost perpetuarea unor amintiri triste, pe care nimic nu le-ar mai fi rechemat în sufletul contemperanilor.

A mai aminti despre umilinţa dela Colomeia atunci când a descris aşa de de pe larg biruinţa care a spălat definitiv orice urmă a impusei îngenuncheri, cred că ar fi fost un procedeu cu totul nenatural pe care, dupăcum se vede, nimeni nu l'a urmat.

Pentru lipsa unor alte fapte mărunte din letopiseţ, cred că va trebui să se aibă în vedere mai întâi nesiguranţa asupra redacţiunei pe care o avem.

A încerca concluzii pe baza acestor lipsuri, câtă vreme nu putem şti ce înrudire este între ceeace avem şi ce va fi fost, cred că este o muncă zadarnică.

OBSERVĂRI ASUPRA LETOPISEȚULUI DELA PUTNA

Ce este letopisețul dela Putna?

Prima chestiune care trebue lămurită aci mi se pare că este aceia dacă letopisețul dela Putna este o prescurtare sau nu.

Dacă letopisețul dela Putna ar fi o prescurtare a celui dela Bistrița după cum s'a afirmat (m. s. p. 40 — 42) ar trebui ca în el să găsim fapte mai puține decât în cel dela Bistrița sau cel puțin egale.

Cercetarea atentă a celor două letopisețe, paragraf de paragraf ne duce însă la o altă concluzie.

In letopisețul dela Putna găsim 16 fapte care nu sunt cunoscute celui dela Bistrița, în afară de cele care se raportă la mânăstirea Putna.

Aşa d. ex: învingerea Ungurilor de către Ştefan Vodă la Hindău (par. 7) omorârea lui Ştefan Vodă de către Roman Vodă (par. 11), domnia lui Roman Vodă (par. 12), domnia lui Petru Vodă (par. 13), cedarea Chiliei de către Petru Vodă Ungurilor (par. 13), domnia lui Ciubăr Vodă (par. 14), domnia de 4 ani a lui Alexandru Vodă (par. 15), soborul dela Florența (par. 16), sfințirea mitropolitului Teoctist (par. 17), lupta lui Ştefan cel Mare cu Petru Aron la Arbic (par. 21), adunarea țării şi ungerea lui Ştefan ca domn (par. 22). moartea doamnei Evdochia (par. 28), împăcarea lui Ştefan cu Matiaş (par. 29), biruința dela Lipnița împotriva Tătarilor (par. 30), moartea lui Petru fiul lui Ştefan cel Mare (par. 41), moartea craiului Matiaş (par.

51), moartea cneazului Ioan (par. 52), sunt toate fapte de care nu pomeneşte nimic letopiseţul dela Bistriţa.

In urma acestei constatări absolut sigure nu cred că se mai poate susţinea că letopiseţul dela Putna ar fi o prescurtare a celui dela Bistriţa.

S'a precizat chiar felul în care era făcută prescurtarea „lasă afară tot ce este netrebuincios sau detaliu fără însemnătate în aceste din urmă, cum sunt sumă de fraze, care în analele bistriţene slujesc numai pentru înfrumuseţarea stilului şi o sumă de date mărunte, mai ales indicaţiuni de luni şi zile (m. s. p. 40).

Să controlăm această afirmare cu letopiseţul dela Putna,

La prescurtare am avea deci lăsate afară:

1) lucruri netrebuincioase

2) fraze care ajută numai la înfrumuseţarea stilului.

3) date mărunte mai ales indicaţiuni de luni şi zile.

O citire mai repede a letopiseţului într'adevăr că lasă această impresie, dar o studiere mai atentă a lui din acest punct de vedere, nu mai confirmă această afirmare.

Aşa avem destule cazuri în letopiseţul dela Putna când ni se dau lucruri netrebuincioase cari nu adaugă nimic povestirei, şi detalii la fel, d. ex.:

La primii 8 domni pe cari îi pomeneşte letopiseţul, la 6 din ei se adaugă „ au murit" ceeace nu spune letopiseţul dela Bistriţa [1]) şi care se pare a fi inutil.

Lui Iuga i se spune „Ologul" necunoscut Bistriţei.

La 1457 se spune că Ştefan a venit „din ţara mun-

1) Intrebuinţarea acestui „au murit" ar putea avea însă şi o altă explicare de unde ar ieşi o precizare în amănunte.

tenească" cum nu spune Bistriţa, la 1467 se spune despre Unguri la Baia că „alţii (fură) arşi în casele ce se aflau pe uliţele târgului". detaliu care nu este în Bistriţa.

La 1462 ni se spune că Ştefan a fost lovit cu puşca „în călcâiu" ceeace nu are Bistriţa şi nu cred că este ceva prea util, la 1473 ni se psune de Basarab că dupăce a domnit „o lună" a fugit în ţara Moldovei, preciziune pe care nu o avem la Bistriţa, la 1486 (par. 50) în lupta dela Scheia ni se spune despre Ştefan că „au căzut de pe cal", dar l'a ferit Dumnezeu şi au rămas întreg" preciziune care iarăşi nu este în Bistriţa.

Se vede deci că în *letopiseţul dela Putna sunt lucruri netrebuincioase, sunt şi detalii fără însemnătate şi ceeace este mai interesant, toate acestea lipsesc în letopiseţul dela Bistriţa.*

In privinţa preciziunei la datele cronologice se poate observa cà şi în Putna se întâlnesc asemenea preciziuni: astfel la 1475 se spune cá Ştefan cel Mare a venit „în luna lui Aprilie în 12 în Joia mare". La 1465 Ştefan a intrat în Chilia „la 23 Ianuarie, Joia pela miază-noapte,... iar Vineri dimineaţa începu a surpa cetatea... Sâmbătă... se închină cetatea..." La 1484 „Martie în 15 în Miercurea mare..." a ars Putna, iar la 1490 în „Miercurea mare" a murit cneazul Ivan.

Se vede că letopiseţul întrebuinţează şi acest fel de precizare prin ziua săptămânii la evenimente, dar cred că numai atunci când ştie.

Pànă acum comparànd letopiseţul dela Putna cu cel dela Bistriţa am constatat: *o mulţime de fapte noi în cel dela Putna,* fapte care lipsesc în cel dela Bistriţa şi *destule amplificări şi detalii care iarăşi lipsesc în cel dela Bistriţa.*

Să continuăm cercetarea în aceeaşi direcţie.

S'a spus că Putna prescurtează lăsând la o parte numai frazele, detaliile inutile și datele zilelor de lună și săptămână.

Gercetarea letopisețului ne duce la altă constatare. Sunt în Bistrița cam 46 de fapte noi, necunoscute în letopisețul dela Putna, d. ex.: La Alexandru cel Bun nu se știe că pe Iuga l'a luat Mircea, ceeace nu e un detaliu de fapt. Nu știu că Alexandru a fost înmormântat la Bistrița nici că aceasta a fost făcută de el.

Din domnia lui Alexandru cel Bun nu cunoaște naşterea celor trei fii Ilie, Ștefan și Petru, nu cunoaște căsătoria lui Ilie, nașterea lui Alexandrel și moartea lui, ridicarea în domnie a lui Petru Aron, cele 4 lupte dela Loloi, Dărmănești, Podraga și Pipereşti, cele două năvăliri ale Tătarilor dela 1439, la 1449 lupta lui Bogdan cu Alexandrel la Tàmàșani, la 1455 lupta dela Movile, fuga lui Alexandrel la Chilia, la 1461 prada în Săcuime, la 1467 a doua pradă în Săcuime, la 1471 tăierea capeto r la trei boieri, la 1473 luarea cetății Teleajenului, tot a 1473 lupta cu Țepeluş; la 1479 zidirea Chiliei, la 1479 moartea Cneajnei și a lui Stanciul, la 1483 zidirea unei cetăţi la Roman și la 1479 la luptele cu Polonii cel puțin vreo 10 fapte pe cari iarăşi nu le cunoaşte. La 1498 nu cunoaşte pustiirea Poloniei de Malcoci și nici prădăciunile Moldovenilor în Polonia în cele 6 locuri arătate de Bistrița. La 1500 nu se cunoaște moartea Mariei, soacra lui Ștefan cel Mare, la 1507 intrarea lui Bogdan în Țara-Românească. Aici se sfârşeşte letopisețul dela Bistrița așa că încetează și comparația

Toate faptele amintite mai sus în număr de 46 sunt luate toate din letopisețul dela Bistrița pe care se spune că l'a utilizat și l'a prescurtat cel dela Putna.

Gonstatarea noastră este deci că, *în letopisețul dela*

Bistriţa sunt o mulţime de fapte necunoscute celui dela Putna.

Rezumând cercetarea comparativă asupra celor două letopiseţe putem spune că :

De oarece în letopiseţul dela Putna sunt o mulţime de fapte care nu se găsesc în cel dela Bistriţa, sunt multe detalii care iarăşi nu se găsesc în cel dela Bistriţa, nu se poate susţinea că letopiseţul dela Putna este o prescurtare a celui dela Bistriţa'

Cum în letopiseţul dela Bistriţa găsim iarăşi o mulţime de fapte care nu sunt în cel dela Putna, iar mai sus am văzut că şi în cel dela Putna sunt fapte ce nu se găsesc în cel dela Bistriţa, rezultă că între cele două letopiseţe nu există nici o legătură unul fiind independent de celălalt [1].

1) A admite cum face Onciul (m. s. p. 43—14) că Putna utilizeaza Bistriţa prescurtându-l numai până la 1170, iar de acolo este cu totul independent fiind şi mult mai bogat în date asupra domniei lui Ştefan, nu se poate deoarece pâna la 1470 sunt multe fapte în Putna care nu se găsesc în Bistriţa, deci Putna nu poate fi o prescurtare a Bistriţei. După 1170 şi Onciul e de părere ca letopiseţele sunt indepeneànte dar afirmarea că Putna e mai bogată în fapte, din simpla privire a letopiseţelor pe cele două coloane se vede că nu poate fi primita.

Unde a fost scris letopisețul?

Pentru motivele arătate (m. s. p 39 - 40) Bogdan credea la 1891 că letopisețul ar fi fost scris la Putna în timpul domniei lui Ștefan cel Mare după 1466 anul zidirii mânăstirii Putna . La 1895 însă după descoperirea letopisețului dela Bistrița, Bogdan socotind pe cel dela Putna ca o prescurtare a aceluia, spunea că prescurtarea e făcută mai târziu de călugării dela Putna (m. s. p. 41—42)

Onciul ocupându-se de ele pe când le cunoștea pe amândouă împreună cu studiile lui Bogdan, admite mai departe că letopisețul dela Putna a fost scris în mânăstirea Putna, începându-se însă după 1470 (m. s. p. 43—44).

Motivele erau cele vechi ale lui Bogdan: desele mențiuni ale mânăstirei Putna în acest letopiseț și întrebuințarea verbului „veni" la sfințirea mânăstirei (m. s. p. 43). Să cercetăm întâi pe cel de al doilea argument.

Intr'adevăr faptul că se spune „venit-au (прїиде) și au sfințit „hramul preasfintei născătoare de Dumnezeu dela Putna" ar fi un indiciu că cel ce scrie se află la Putna, mai ales când și verbul slav are aceiași nuanță.

Pentruca aceasta să fie un argument definitiv trebuie cercetată limba scriitorului să vedem dacă și el cunoaște nuanța particulară a verbului pe care'l întrebuințează.

La 1457 se spune „veni (прїиде) Ștefan Voevod"...

şi birui la Doljeşti. Ar însemna că scriitorul se află la Doljeşti.

La 1467 Matiaş Craiul „au venit" (прїнде) la Roman. Ar trebui ca scriitorul să fie la Roman. Apoi Matiaş „au venit (прїнде) la Baia, deci acum scriitorul era la Baia.

La 1470 „venit au" (прїндошѫ) Tătarii, la Lipniţa. Ar trebui ca scriitorul să fie acum la Lipniţa şi imediat apoi, — căci în acelaşi paragraf se povesteşte şi sfinţirea Putnei — să fie la Putna.

La 1476 „veni" (прїнде) Sultanul turcesc la Valea Albă. Ar trebui ca scriitorul să fie la Valea Albă

La 1484 au venit „прїнде" împăratul turcesc la Chilia.

La 1497 Craiul leşesc veni (прїнде) la Suceava, unde ar trebui să fie din nou scriitorul.

Observând pasagiile citate se vede că nu se putea ca scriitorul să fie rând pe ránd când la Doljeşti, când la Roman, apoi la Baia, în urmă la Lipniţa, imediat la Putna, ceva mai târziu la Valea Albă apoi la Chilia în urmă la Suceava.

Chiar dacă s'ar admite că scriitorul putea să se ducă la fiecare din aceste localităţi ar fi aproape imposibil de admis că nimrea în fiecare tocmai când era vorba să se dea o luptă acolo.

Singura explicare este cred aceea că scriitorul întrebuinţează greşit un verb a cărei accepţie deosebită nu o cunoaşte şi pe care o confundă cu aceea de a „a merge" „a se duce". S'ar putea deduce deci mai cu uşurinţă că cel ce scrie nu cunoaşte bine limba slavă, sau că verbul acesta îşi pierduse nuanţa caracteristică a înţelesului său.

I nici un caz deci nu se poate trage concluzia după acest verb că cel ce a scris letopiseţul era la Putna.

Să cercetăm şi pe cel de al doilea argument, primul în felul cum erau înşirate.

Menționarea deasă a mânăstirei Putna în letopiseț (de 5 ori, la zidire 1466, la sfințire 1470, la ardere 1484, la moartea unui arhimandrit 1485, la punerea unui nou arhimandrit 1486, ultima oară).

Din aceste 5 menționări la două putem controla în calendar exactitatea datelor.

La 1471 ni se spune că era 3 Septembrie când s'a sfințit mânăstirea care avea ca hram „Adormirea Maicei Domnului" [1]).

Sfințirea mânăstirei era natural să se facă atunci când era hramul adică la 15 August când este Adormirea Maicei Domnului. Letopisețul ne spune însă că a fost la 3 Septembrie

Dacă presupunem că s'a făcut în Septembrie luându-se cealaltă sărbătoare a sfintei Marii, naşterea, aceea este la 8 Septembrie, deci tot o nepotriveală.

A admite că s'a făcut la 3 Septembrie fiindcă atunci ar fi fost Duminecă, nici asta nu se poate fiindcă 3 Septembrie în 1470 cade tocmai Luni [2]).

Orice socoteală vom face avem tot o nepotriveală la date.

La 1484 în 15 Martie la Miercurea mare a ars mânăstirea în întregime. In 1484 Miercurea mare nu este decât sau la 14 Aprilie sau la 21 Aprilie, Paştie fiind la 18 Aprilie, iar 15 Martie este într'o Luni [3]).

Dacă la prima dată s'ar mai fi putut face unele rezerve la aceasta se vede că este o greşeală evidentă.

De câte ori deci se vorbeşte de fapte importante ale mânăstirei Putna, — sfințirea și arderea totală a

---

1) Ca acesta era hramul se vede din inscripțiile contemporane v. D. Dan, *Manastirea și Comuna Putna...* (1905) p. 50, 52, 61.

2) A. Giry, *Manuel...* p. 201 și 221

3) Ibid. p. 201 și 212.

ei — şi se dă ziua precisă, niciodată ziua nu este exactă. Nu cred că cineva care ar fi scris în mânăstire ar fi putut să greşească tocmai datele cele mai importante privitoare la ea.

In letopiseţ mai avem încă o dată la care se dă şi ziua săptămânii, o dată iarăşi foartea importantă, venirea lui Ştefan cel Mare asupra lui Petru Aron şi lupta dela Doljeşti. Faptul se dă ca petrecut la 1457 Aprilie 12 în Joia mare. In anul 1457 Joia mare cade însă la 14 Aprilie[1]) deoarece la 12 Aprilie este Maria mare, cum foarte precis dă letopiseţul dela Bistriţa.

Este iarăşi foarte greu de admis că la mânăstirea Putna ctitoria lui Ştefan cel Mare nu se ştia precis ziua când el a luat tronul mai ales că se putea pune în legătură cu sărbătoarea Paştilor.

Greşelile acestea peste tot, la faptele importante privitoare la mânăstire şi la ctitorul ei, ne fac să nu admitem că letopiseţul ar putut să fie scris în mânăstirea Putna.

In sprijinul acestei concluzii se mai adaogă încă un fapt. Este posibil oare ca în letopiseţul care se scria la Putna, ctitoria lui Ştefan cel Mare, să nu se treacă locul unde era înmormântat chiar Ştefan şi care era tocmai mânăstirea în care se pretinde că s'ar fi scris letopiseţul?

A admite acest lucru ar însemna să înlăturăm orice logică în faptele omeneşti, ceeace cred că nu este nevoie.

In urma celor arătate mai sus cred că rezultă cu destulă evidenţă că *letopiseţul nu a putut să fie scris în mânăstirea Putna.* [2])

Păstrez încă denumirea aceasta fiindcă sub ea

1) A. Giry, *Manuel...* p. 201 şi 248. Singura data exactă a zilei în letopiseţul dela Putna este cea dela 1165 la luarea Chiliei.

2) Cele spuse mai sus p. 43 de Onciul că s'ar zice în letopiseţ „această mânăstire Putna" nu se constată a fi exacte".

fost cunoscut până acum şi a propune o altă nouă s'ar face confuzie. Apoi o nouă denumire, caracteristică, ar fi foarte greu de dat, deoarece nimic nu pare a fi caracteristic în acest letopiseț.

Denumirea de letopisețul dela Putna s'ar justifica acuma prin aceea că s'a crezut la început că el ar fi fost scris la Putna.

Aceeaşi justificare pe care am dat-o şi la păstrarea numelui la letopisețul dela Bistrița.

Locul şi timpul scrierii letopiseţului

O precizare asupra acestor chestiuni cu materialul de informaţie pe care-l avem până azi, cred că nu se poate încerca.

La Putna, deşi se menţionează de câteva ori mânăstirea în letopiseţ şi se vede oarecare interes pentru ea. totuşi din motivele arătate, nu cred că s'a putut scrie.

Însemnările despre mânăstirea Putna ar putea fi socotite, cele mai multe, adausuri făcute la letopiseţ de cineva din mânăstire.

A admite că s'a scris la Slatina, unde pare că ar fi fost sbornicul în care se află şi letopiseţul [1]) s'ar putea, dar numai pentru redacţiunea noastră, nu pentru letopiseţ.

„Această scrisoare au scri-o Isaia din Slatina" pare mai mult a însemna că „a copiat-o" decât a „făcut-o" Isaia din Slatina.

In acelaş sbornic la p. 345—419 sunt scrise nişte întrebări dogmatice ale arhiepiscopului din Alexandria Sf. Atanasie către principele Antioch. Se adaugă la sfârşit „Roman diac din Baie, a scris aceste întrebări" [2]) De aici se vede bine că „a scris" nu poate să însemneze aici decât „a copiat". Copia, după notiţa contimporană din 1561 [3]) care se află la sfârşit şi după conţinutul letopiseţului întreg care merge până la 1554 se poate deduce. cum s'a şi făcut, că este scrisă între 1554 şi 15561 [4]).

O cercetare a manuscrisului sbornicului, din punctul de vedere al scrierii, în înţelesul caligrafic ar putea aduce oarecare lumină în discuţie. Nu ni se spune dacă partea

1) I. Bogdan, *Vechile cronici...* p. 11.
2) Ibid. p. 10.
3) Ibid. p. 11.
4) Ibid p. 12.

moldovenească din sbornic e scrisă de aceiaşi mână care a scris şi partea sârbească şi bulgărească imediat anterioară. Ni s'a spus însà că sbornicul este scris de mai multe[1]) màini, fără să se indice de unde şi până unde scrie fiecare persoană.

Dacă şi partea sàrbească şi bulgărească este de aceeaşi mână ca şi cea moldovenească, cu foarte mare greutate s'ar putea admite că Isaia era autorul şi al acestora. Cred că cea mai acceptabilă pàrere ar fi că Isaia din Slatina,—care ar putea chiar să nu fie în Slatina, adică în mànăstirea Slatina când scrie — a copiat letopiseţul pe care altcineva l'a făcut.

Cum s'a făcut acest letopiseţ este poate cea maĭ grea chestiune de rezolvat, asupra lui.

A admite că este o prescurtare a altui letopiseţ nu ar fi imposibil şi într'adevăr că sunt câteva locurĭ ce par a fi prescurtate chiar după cel dela Bistriţa (m. s. p. 40—41) dar sunt altele unde nu pare de loc că avem o prescurtare (m. j. par. 25, 27, 30, 35, 60), admiţând bine înţeles, că cel ce prescurta avea un mijloc stabilit în prescurtare.

Sunt părţi în letopiseţ care au un vădit caracter al contemporanităţii faptelor şi care n'ar fi avut nici un rost în o prescurtare.

Astfel la 1457 după biruinţa lui Ştefan asupra luĭ Petru Aron se adaugă : „După aceasta s'a adunat toată ţara, dimpreună cu prea luminatul Kir Teoctist, şi l-au uns domn pe Siret la locul ce se chiamă până astăzĭ Dereptate, şi au luat Ştefan Voevod schiptrul ţărei Moldoveneşti" (m. j. p. **114** par. 22), la 1462 la asediul Chilieĭ se spune că Ştefan a fost lovit cu puşca „în călcâiu" la 1470 când se povesteşte sfinţirea Putnei se adaugă

1) Ibid. p. 1.

că s'a sfinţit „cu mâna prea-o-sfinţitului mitropolit Teoctisit şi episciopului Tarasie, fiind de faţă egumenii tuturor mânăstirilor şi întreg clerul preoţesc în număr de 64 de inşi, Septembrie în 3, sub arhimandritul Ioasaf (m. j. p. 119 par. 30), la 1471 „a fost un cutremur mare peste toată ţara aceasta" (ibid), la 1486 în răsboiul dela Scheia „au căzut Ştefan Voevod de pe cal dar l'au ferit Dumnezeu şi au rămas întreg; lui Hronet însă i-au tăiat capul" (ibid. p. 126 par. 50).

Toate acestea par a fi scrise de un contemporan şi de cineva cu multă grije şi admiraţie pentru Ştefan cel Mare.

Sunt însă alte locuri unde se vede clar că cel ce scrie nu mai este contemporan. Astfel la 1457 în pasagiul citat mai sus se spune de locul unde a fost încoronat Ştefan cel Mare „la locul ce se chiamă până azi Dereptate".

Este foarte greu să admitem că un contemporan ar fi putut scrie în felul acesta. Adausul de „până acum" ne face să admitem că cel ce scrie e cu mult în urma evenimentului încât se credea dator să spună că mai trăeşte numele şi în vremea lui.

Astfel adausul acela n'are nici un rost.

La fel este când se povesteşte împăcarea lui Ştefan cel Mare cu Matiaş, pusă înainte de 1470. Dăruindu-i Ciceul şi Balta se adaugă „amndouă trăesc până astăzi" (ibid. p. 118 par. 29).

Adausul acesta iară-şi nu avea rost să fie pus de un contemporan.

Un alt argument care mai confirmă presupunerea aceasta ar mai fi la începutul letopisetului când se spune în anul 6867 „dela facerea lumei". Precizarea aceasta ar arăta că este scris pe vremea când se numărau anii nu numai dela facerea lumei, de aceea se precizează.

Ţinând seamă de toate aceste observări s'ar putea admite că *letopiseţul este redactat, nu prescurtat, de cineva cu admiraţie pentru Ştefan cel Mare, după 1526 ultimul eveniment povestit, folosind notiţe şi însemnări contimporane. In felul acesta văd cea mai nimerită părere care ar explica astfel şi greşelile făcute mai la toate datele cronologice ce încearcă să precizeze evenimentele. Nimic nu indică precis o înrudire cât de mică între acest letopiseţ dela Putna şi cel dela Bistriţa* [1])

Expicabil ar fi şi prin faptul că cel dintâi fiind o cronică de curte, nu circula, aşa că nu avea putinţa să fie cunoscut.

In felul acesta aş explica şi faptul că episcopul Macarie scriind sub Petru Rareş o cronică a domniei acestuia nu cunoaşte letopiseţul dela Bistriţa şi spune chiar dela început: „Cele de până aci (1526) *le-au adunat* şi cu meşteşug *le-au întocmit* şi ni le-au lăsat nouă... scriitorii dinainte de noi, *nu ştim cine anume*, se vede că oameni iubitori de Dumnezeu" [2])

Aş vedea în această mărturisire a lui Macarie o confirmare a unora din cele spuse şi despre letopiseţul dela Bistriţa şi despre cel dela Putna.

Cel dintâi, cronică de curte, nu era cunoscut lumei de aceea nu-l cunoaşte nici acarie şi nici cel sau ceice au alcătuit pe cel de al doilea, care ar fi făcut astfel şi după mărturisirea lui Macarie prin „adunare" de notiţe şi însemnări.

Astfel în privinţa locului şi timpului scrierii letopiseţului dela Putna, cred că nu se poate spune ceva prea precis.

---

1) O alta deosebire înca între aceste două mai este şi la ordinea cum sunt aşezaţi Bogdan şi Laţcu unde la Putna Bogdan e tatăl şi domneşte înnainte, iar la Bistriţa, e pus ca domnind în urma lui Laţcu fără a se arăta înrudirea.

2) I. Bogdan, *Vechile* [illegible] 198.

CONCLUZIE

Rezumând cercetarea de până acum am avea următoarele rezultate :

Letopisețul dela Bistrița s'a scris la curtea lui Ștefan cel Mare, de către mai mulți scriitori în foarte mare apropiere de domn.

Unele părți s'ar putea admite că au fost scrise la dictarea sa.

Scrierea a continuat până pela 1500, începută fiind poate chiar dela 1457.

După 1500 s'a continuat tocmai sub Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare.

Pentru partea anterioară domniei lui Ștefan s'au utilizat însemnări de pe cărți din pomelnice sau povestirea verbală a contemporanilor.

* * *

Letopisețul dela Putna pare a fi scris în urma faptelor poate după 1526,—ultimul eveniment povestit,—de cineva cu admirație pentru Ștefan cel Mare.

A utilizat însemnări contemporane.

O legătură directă între el și cel dela Bistrița nu se constată.

TRADUCERILE LETOPISEȚELOR

DUPĂ

I. BOGDAN

LETOPISEȚUL DELA BISTRIȚA

Acesta e letopisețul de când cu voia lui Dumnezeu s'a început țara moldovenească.

1. In anul 6867 (1359) veni Dragoş voevod din țara ungurească, dela Maramurăş, la vânat după un zimbru și domni 2 ani.

2. După el domni fiul său Sas voevod 4 ani.

3. După acesta domni fiul său Lațco voevod 8 ani.

4. Iar după el domni Bogdan voevod 6 ani.

5. Petru voevod, fiul lui Muşat, domni 12 ani.

6. Iar după el domni fratele său Roman voevod, 3 ani.

7. După acesta domni fratele său, Ştefan voevod, 7 ani.

8. Iar după el domni Iuga voevod 2 ani.

Țarii moldovenești.

9. In anul 6907 (1399), luna lui Aprilie în 23, se ridică domn în țara Moldovei Alexandru voevod, iar pe Iuga voevod l-a luat

LETOPISEȚUL DELA PUTNA

Povestire în scurt despre domnii moldovenești.

In anul 6867 (1359) dela facerea lumei, cu voea lui Dumnezeu, s'au început țara Moldovei. Și s'au început astfel: Venit-au Dragoş voevod din Maramureş, dela țara Ungurească, la vânat după un zimbru și au domnit 2 ani. 1.

După el au domnit fiul său Sas voevod, 4 ani și au murit. 2.

Bogdan voevod au domnit 1 ani și au murit. 3.

Fiul său Lațco voevod au domnit 8 ani și au murit. 4.

Petru voevod, fiul lui Muşat, au domnit 16 ani și au murit. 5

Fratele său Roman voevod au domnit 3 ani. 6.

Iar după el au domnit fratele său, Ştefan voevod, 7 ani. Acesta au bătut pe Jigmunt, craiul unguresc, la Hindău și au murit. 7

Iuga voevod Ologul au domnit 2 ani. 8.

In anul 6907 (1399) s'au ridicat în domnie Alexandru voevod și au domnit 32 de ani și 8 luni și au murit. 9

Mircea voevod. Și stăpâni Alexandru voevod țara moldovenească 32 de ani și 8 luni și muri în anul 6942 (1434), Ianuarie 1; el fu îngropat în mânăstirea dela Bistrița, pe care singur o zidise; vecinica lui pomenire.

10. Și i se născu lui cel dintâiu fiu, numit Ilie voevod, în anul 6917 (1409), Iulie în 20, din doamna Neacșa.

11. Iar Ștefan voevod se născu din Stanca în anul 6919 (1411).

12. Iar Petru voevod se născu din Marina, fiica lui Mărin, în anul 6930 (1422).

13. In anul 6933 (1425), Octombrie în 23, își luă Ilie voevod soție și o aduse Ghedeon Sâmbăta, se cunună cu ea Dumineca şi i se născu în anul 6935 (1427) un fiu și îi dederă numele Roman;

14. Iar Olehno se născu în anul 6946 (1438), August în 17, și muri în Cetatea Albă la anul 6963 (1455);

15. Tot atunci Petru voevod, numit Aron, se ridică domn la Movile.

16. Și se întâmplă întâiul răsboiu între fii lui Alexandru voevod la Loloi și birui Ștefan voevod pe Ilie voevod și domni Ilie voevod, după moartea tatălui său Alexandru voevod, singur 21 de luni, iar după răsboiul dela Loloi domni singur în țară 22 de luni.

17. Al doilea răsboiu a fost la Dărmănești în anul 6942 (1434), Februarie 1, Lunia în săptămâna albă și au biruit Ștefan voevod.

Iliaş voevod, fiul cel mai mare al lui, au domnit 2 ani, 10.
iar împreună cu fratele său Ștefan voevod domniră 7 ani,

18. Intr'al treilea răsboi veni Ilcu voevod din țara leșească și lovi pe Ștefan voevod la Podraga și-l birui în anul 6944 (1436), August în 4, într'o Vineri.

19. Al patrulea răsboi a fost la Piperești, în anul 6914 (1136), luna lui Martie în 8, într'o Joi.

20. In anul 6947 (1439) Noemvrie în 28, au venit Tătarii și au prădat până la Botoșani; și iarăși au venit în anul 6918 (1439), Dechemvrie în 12, și au ars Vasluiul și Bârladul.

1. In anul 6952 (1444), luna lui Mai, în Vinerea de dinaintea Pogorârei sfântului duh, prinse Ștefan voevod pe Iliaș voevod și-l orbi.

...dar Ștefan voevod prinse 11.
pe fratele său Iliaș voevod și-l orbi și domni singur 5 ani până ce-i tăie capul Roman voevod, fiul lui Iliaș voevod.

Și au domnit Roman voevod 12.
1 an.

Petru voevod, fiul lui Alexan- 13.
dru voevod, au domnit 1 an. Acesta au dat cetatea Chiliei Ungurilor.

Ciubăr voevod au domnit 14
2 luni.

Alexandru voevod fiul lui 15.
Iliaș voevod, au domnit 4 ani.

Pe vremea lui se duse împăratul 16.
grecesc și patriarhul Țarigradului și mare mulțime de mitropoliți la soborul din Florantia, la papa vechiului Râm, și fură ademeniți de Lătini și mulți dintre dânșii se întoarseră cu bărbile tunse.

Tot pe vremea lui s'au sfințit 17.
kir Teoctist mitropolit de către patriarhul sârbesc Nicodim.

22. In anul 6957 (1449), luna lui Octomvrie în 12, venit-au Bogdan voevod şi au lovit pe Alexandrel voevod la Tămăşani, aproape de târgul Romanului, şi i-au omorît o mulţime de boeri, între cari pe Oancia logofătul şi pe Costea Andronic; și mulţi alţii au fost omorîţi.

Bogdan voevod, fiul lui Ale- 18.
xandru voevod, tatăl lui Ştefan voevod, au domnit 2 ani.

23. In anul 6959 (1451), luna lui Octomvrie în 16, venit-au Petru voevod, numit Aron, noaptea şi au căzut asupra lui Bogdan voevod la Răuseni, într'o Vineri, în zori de zi și i-au tăiat capul.

...şi i-au tăiat capul Petru 19.
voevod, numit Aron, la Răuseni.

24. In anul 6963 (1455), Martie în 25, au fost răsboiu la Movile cu Alexandrel și au biruit Aron pe Alexandrel și au fugit la Cetatea Albă și acolo au răposat.

25. In anul 6965 (1457), luna lui Aprilie în 12, în Marția mare, [1]) venit-au Ștefan voevod, fiul lui Bogdan voevod, asupra lui Aron voevod, la locul numit Hreasca lângă Doljești și cu ajutorul lui Dumnezeu au biruit Ștefan voevod.

In anul 6965 (1457) luna lui 20.
Aprilie în 12, în Joia mare, veni Ştefan voevod, fiul lui Bogdan voevod, din ţara Muntenească și birui pe Aron voevod mai întâi pe Siret, la vadul dela Doljești.

...iar a doua luptă i-o dete 21.
la Arbic și iarăş birui cu ajutorul lui Dumnezeu Ştefan voevod.

....şi au luat schiptrul moldovenesc.

După aceasta s'au adunat 22.
toată ţara, dimpreună cu prea luminatul mitropolit kir Teoctist, și l-au uns domn pe Siret la locul ce se chiamă până astăzi Dereptate, şi au luat Ştefan voevod schiptrul ţărei Moldovenești.

26. In anul 6969 (1461), Iulie în 5 au prădat Ștefan voevod ţara Săcuilor.

1) Traducerea lui Bogdan are Joia mare, dar textul slav scrie «Marţia».

27. In anul 6970 (1462), Iunie în 22 l-au lovit pe Ştefan voevod cu puşca la Cetatea Chiliei.	In anul 6970 (1462), Iunie în 22, îl loviră cu puşca în călcâiu la cetatea Chiliei. 23.
28. In anul 6971 (1463) Iulie în 5 îşi luă Ştefan voevod soţie pe doamna Evdochia din Chiev, sora ţarului Simeon.	In anul 6971 (1463), Iulie în 5, şi-au luat doamnă pe Evdochia, sora ţarului Simion din Chiev. 24.
29. In anul 6973 (1465), luna lui Ianuarie în 23, Joia pela miezul nopţii, intră Ştefan voevod în Chilia şi împresură cetatea şi petrecu acolo în pace Joia, iar Vinerea de dimineaţă loviră şi începură a dărâma cetatea Chiliei, şi astfel dărâmară toată ziua şi se bătură până sara; Sâmbătă se închină cetatea şi cu voia lui Dumnezeu intră Ştefan voevod în cetate şi rămase acolo 3 zile petrecând şi lăudând pe Dumnezeu şi îmblânzind pe oamenii cetăţii; şi le puse acolo pârcălabi pe Isaia şi pe Buhtea şi-i învăţă să păzască cetatea de limbile necredincioase; şi astfel se întoarse cu toată oştirea sa în scaunul său dela Suceava şi porunci mitropoliţilor şi episcopilor săi şi tuturor preoţilor, să mulţumească lui Dumnezeu pentru darul ce i-a făcut Dumnezeul cel de sus Savaot, cel ce pe heruvimi se odihneşte.	In anul 6973 (1465), Ianuarie în 23, Joia pela miază-noapte încunjură Ştefan voevod cetatea Chiliei... 25. iar Vinerea dimineaţa începură a surpa cetatea şi se bătură până seara, Sâmbătă se închină cetatea, iar Ştefan voevod intră în cetate şi stătu 3 zile ùnblânzind pe oameni, şi le puse pàrcălabi pe Isaia şi pe Buhtea... şi se întoarse apoi în scaunul său din Suceava.
	In anul 6974 (1466) Iunie în 4, au început să zidească mănăstirea dela Putna. 26.
30. După doi ani, în anul 6975 (1467), porni craiul ungurese numit Matiaş şi năpădi asupra Totruşului, cu toată puterea ungurească, Noemvrie în 19; iar în 29 Noemvrie veniră în târgul Romanului şi în ziua a 7-a a	In anul 6975 (1467), Noemvrie în 19, s'au pornit Matiaş craiul unguresc cu toată puterea ungurească şi au năpădit în Totruş... 27 şi au venit la târgul Romanului şi l-au ars.

lunei lui Dechemvrie arseră târgul; și astfel ajunseră până la Baia.

In 11 a lunei lui Dechemvrie Lunia spre Marția, se împlini voința lui Dumnezeu cu Ștefan voevod, căci năpădi noaptea asupra Ungurilor la Baia, și-i dede Dumnezeu în mâinile lui Ștefan voevod și ale oștirei sale, și mare mulțime dintre dânșii fură omorâți; însuși craiul fu săgetat atunci în luptă; și astfel rușinați se întoarseră pe altă cale mai scurtă, și nu s'au întâmplat cum credeau aceia, ci s'au întîmplat cum a fost voia lui Dumnezeu, părintelui atottiitor, căci zice: să nu se laude înțeleptul cu înțelepciunea sa și să nu se laude puternicul cu puterea sa, să nu se laude bogatul cu bogăția sa; iar într'alt loc zice: precum au căzut cei puternici, iar cei slabi s'au încins cu putere, tot astfel să ne gândim că biruința dela nimenea altul nu poate veni, decât dela domnul dumnezeul puterilor.

31\. Intr'acelaș an au prădat Ștefan voevod țara Săcuilor; aceasta a fost a doua prădare a lor.

..și au venit apoi până la Baia.

Iar Ștefan voevod au luat pe Dumnezeu în ajutor și au năpădit asupra lor noaptea,

..și-au dat Dumnezeu în mânile lui Ștefan voevod și ale oștirei sale, și foarte mulți fură tăiați, iar alții arși în casele ce se aflau pe ulițele târgului. Insuș craiul Matiaș fu săgetat, și cu rușine se întoarse în țara sa pe o altă cale strâmtă și nepătrunsă.

In acest an răposă doamna Evdochia. 28.

După o scurtă trecere de vreme s'au împăcat Ștefan voevod cu Matiaș craiul unguresc, care i-au dăruit în urma aceasta două cetăți în țara Ardealului, anume Chichilvara, ce se mai chiamă Balta, și Ciceul; amândouă trăesc pînă astăzi. 29.

In anul 6978 (1470), August în 20, venit-au o mare mulțime de Tătari și i-au biruit Ștefan voevod la Dumbrava dela Lip- 30.

niţa, aproape de Nistru, iar după ce s'au întors, venit-au şi au sfinţit hramul prea sfintei născătoare de Dumnezeu dela Putna cu mâna prea-o-sfinţitului mitropolit kir Teoctist şi episcopului Tarasie, fiind de faţă egumenii tuturor mânăstirilor şi întreg clerul preoţesc în număr de 64 de inşi, Septemvrie în 3, sub arhimandritul Ioasaf.

32. In anul 6978 (1470), luna lui Fevruarie în 27, Marţi, în săptămâna albă, au prădat şi au dărâmat Ştefan voevod Brăila.

Intr'acelaş an au prădat Ştefan voevod Brăila şi au ars-o. 31.

33. In anul 6979 (1471), Ianuarie în 16, Marţia, s'au tăiat capetele lui Isaia vornicul, Negrilă paharnicul, şi Alexa stolnicul.

34. In anul 6979 (1471) luna lui Martie în 7, într'o Joi, s'au dat lupta cu Radul voevod la Soci, şi au biruit Ştefan voevod cu milostivirea lui Dumnezeu şi cu ajutorul puternicului Dumnezeu Savaot, şi au omorât mare mulţime dintre ei. Şi toate steagurile lui au fost luate, chiar marele schiptru al lui Radul voevod a fost luat şi mulţi viteji au fost prinşi atunci, cari mai apoi fură tăiaţi; lăsat-au cu viaţă numai pe doi boeri mari, pe Mircea comisul şi pe Stan logofătul.

In anul 6979 (1471), Martie în 7, bătu Ştefan voevod pe Radul voevod la Soci şi tăie mulţime de Munteni. 32.

35. Intr'acelaş an, August 29, fost-au un mare cutremur peste tot pământul, pe vremea când ţarul[1]) şedea la prânz.

Intr'acelaş an, August în 29, au fost cutremur mare peste toată ţara aceasta. 33.

[1]) Traducerea are „Domnul", dar textul spune „Ţarul".

36. In anul 6980 (1472), luna lui Septemvrie în 14, îşi luă Ştefan voevod şoţie pe doamna Maria din Mangop.

In anul 6980 (1472) şi-au luat Ştefan voevod doamnă pe Maria din Mangop. 34.

37. In anul 6981 (1473), luna lui Noemvrie în 8, Lunia, împărţi Ştefan voevod oştirei sale steagurile la Milcov şi porniră din nou, împreună cu Băsărab, asupra lui Radul voevod şi încăerându-se într'o Joi la locul ce se chiamă Cursul Apei, se bătură acolo pînă seara; tot aşa şi Vinerea și Sâmbăta până seara, adecă până în 20 ale aceleiaşi luni. Sâmbăta spre Duminecă lăsă Radul voevod toate ale sale în tabără şi fugi cu toată oştirea în scaunul său numit Dâmboviţa; în 23 sosi Ştefan voevod cu toată oştirea sa şi împresură cetatea Dâmboviţa; Radul voevod fugi în aceeaş noapte din cetate; în 24 ale aceleiaşi luni într'o Miercuri, luă Ştefan voevod cetatea şi intră într'însa şi luă pe doamna lui Radul voevod şi pe fiica lui, unica sa fiică, şi toate comorile lui şi toate hainele lui şi toate steagurile lui; şi petrecu acolo 3 zile în veselie şi apoi se întoarse la scaunul său din Suceava. Acolo mitropolitul cu tot clerul îi făcură o minunată şi prea frumoasă întâmpinare, dar mai mult preamăriră pe Dumnezeu pentru toate câte le dăduse robului său Ştefan voevod. Atunci făcu mare ospăţ mitropoliţilor şi vitejilor săi. Pe Băsărab îl lăsă să domnească în ţara muntenească, şi domni o lună, iar Radul voevod fugi la Turci şi luând cu sine 15000 Turci, îl lovi pe Băsărab într'o

In anul 6981 (1473). Noemvrie în 8, s'au pornit Ştefan voevod împotriva Muntenilor, şi după ce au împărţit oştilor sale steagurile la Milcov, au mers împreună cu Laiotă Băsărab împotriva lui Radul voevod şi întâlnindu-se în 18 a aceleiaşi luni la locul ce se chiamă Cursul Apei, s'au bătut 3 zile... 35

..şi au fugit Radul voevod nopatea cu toată oastea sa în scaunul său dela Dâmboviţa

In 20 a aceleiaşi luni au ajuns Ştefan voevod cu toată oştirea sa la cetate, au încunjurat-o şi au luat-o în aceeaş noapte, după ce Radul voevod fugise dintr'însa.

Şi au luat Ştefan voevod pe soţia lui Radul voevod şi pe fiica lui, domniţa Maria, şi toate comorile lui,

..şi după ce au petrecut în veselie 3 zile acolo,

..lăsat-au în domnie pe Băsărab, iar el cu oştirile sale s'au întors în ţara sa.

Radul voevod însă fugind la Turci şi adunând 15000 de

Joi, Dechemvrie în 23, şi-l birui pe Băsărab împreună cu toate oştile lui; Băsărab fugi în ţara moldovenească, iar Turcii veniră pe urma lui Băsărab şi-şi aşezară tabăra la Bârlad, Dechemvrie în 31, într'o Vineri, şi apoi sloboziră navrapii şi pustiiră ţara şi se întoarseră şi prădară şi în ţara muntenească, toţi cei ce erau cu Băsărab.

38. In anul 6982 (1473), luna lui Octomvrie 1, luat-au Ştefan voevod cetatea Teleajenului şi au tăiat capetele pârcălabilor şi pe femeile lor le-au robit; şi mulţi Ţigani au luat atunci, iar cetatea au ars-o.

39. Intr'aceiaş lună în 5 au fost răsboiu cu Ungurii şi cu Ţepeluş şi i-au biruit; iar în 20 ale aceleiaş luni au bătut şi pe Băsărab.

40. In anul 6983 (1475), Ianuarie în 10, Marţia, au fost răsboiu la Vasluiu cu puterile turceşti şi au biruit atunci Ştefan voevod cu mila lui Dumnezeu şi cu ajutorul lui Isus Christos, fiul Dumnezeului celui viu, care s'a născut din prea curata fecioară spre mântuirea noastră; şi i-a dat Dumnezeu în ascuţişul săbiei pe ei, limbi necredincioase, şi au căzut atunci nenumărată mulţime de oameni şi mulţi şi fără de număr au fost prinşi de vii, cari mai apoi au fost tăiaţi, numai pe unul îl lăsară viu, pe fiul lui Sac başa; şi steagurile lor împreună cu schiptrele cele mari au fost luate, mai mult de 40 de schiptre; iar Ştefan voevod se întoarse cu toţi oştenii săi ca un biruitor în scaunul său dela Suceava; şi-i ieşiră spre întâmpinare mitro-

Turci, au venit împotriva lui Băsărab şi l-au biruit.

Acesta, după ce au domnit 1 lună, au fugit în ţara Moldovenească.

In anul 6983 (1475), Ianuarie în 10, bătut-au Ştefan voevod oştile turceşti la Vaslui şi tăiat-au o mare mulţime de Turci; 36

pe mulţi i-au prins de vii şi i-au tăiat, lăsând în viaţă numai pe fiul lui Sakbaşa;

peste 40 de steaguri au luat dela ei.

poliţii şi preoţii, purtând în mâni sfânta evanghelie şi slujind şi lăudând pe Domnul pentru darul cel de sus şi binecuvântând pe ţar, ca să trăiască ţarul. [1]) Fost-au atunci mare bucurie între oameni şi între toţi domnii vecini şi între toţi creştinii cu adevărat credincioşi, pentru că biruise Domnul limbile păgîne cu mâna robului său Ioan Ştefan voevod; iar Ştefan voevod făcu atunci mare ospăţ mitropoliţilor şi vitejilor săi şi tuturor boerilor săi, dela mare până la mic, şi multe daruri împărţi atunci oştirei sale întregi, lăudând pe Dumnezeu pentru cele întâmplate.

41. In anul 6984 (1476), luna lui Iulie în 26, într'o Vineri, venit-au însuşi împăratul turcesc numit Mehmet-beg cu toate puterile lui şi Băsărab voevod cu toată oastea sa asupra lui Ştefan voevod; şi se răsboi cu dânşii la Valea Albă, şi biruiră atunci afurisiţii de Turci cu Muntenii cei vicleni, şi căzură acolo harnicii viteji şi boerii cei mari nu puţini şi voinicii cei buni şi tineri şi oastea cea bună şi vitează până şi husarii cei viteji se înecară atunci; şi mare scârbă au fost atunci în ţara Moldovei şi în toate ţările şi domniile de prin prejur şi pentru toţi creştinii drept credincioşi, când a aflat c'au căzut bunii şi vitejii ostaşi, boerii cei mari, voinicii cei buni şi tineri, oştiile cele bune, viteze şi alese, împreună cu husarii cei viteji, în mânile limbilor necredincioase şi păgâne şi în mânile păgânilor de Munteni, cari au fost părtaşi cu

In anul 6981 (1476), Iunie în 26, veni Mahmet-Beg, împăratul turcesc, cu toate puterile sale şi Basarab cu toată ostea sa şi bătură pe Ştefan voevod la Valea Albă şi-i tăiară oastea, 37.

---

[1]) Traducerea are „domn", dar textul spune „ţar".

păgânii și s'au luptat împreună cu ei împotriva creștinilor.

Astfel pustiiră țara și veniră până la Suceava și arseră târgul și se întoarseră prădând și arzând țara.

42. In anul 6985 (1477) Dechemvrie în 19, răposat-au roaba lui Dumnezeu Maria doamna din Mangop.

43. In anul 6987 (1479) Iunie în 22, începură să zidească cetatea Chiliei și o isprăviră într'acelaș an, Iulie în 16.

44. Intr'acelaș an, Iulie în 25, răposat-au Bogdan, fiul lui Ștefan voevod.

45. Intr'acelaș an, August în 8, Duminecа seara, răposat-au roaba lui Dumnezeu eneajna, fata lui Alexandru voevod, iar marele Stanciul răposă 3 zile după dânsa.

46. In anul 6989 (1481), luna lui Iulie în 8, într'o Dumineсă, au fost războiu cu Muntenii și cu Țepeluș la Râmnic și au biruit iarăș Ștefan voevod cu mila lui Dumnezeu și cu rugăciunile prea

și-i prădară și-i arseră țara până la Suceava.

In anul 6985. (1477) Noemvrie în 8, răposă prea-o-sfințitul mitropolit Teoclist. 38.

Intr'acelaș an (6985) Dechemvrie în 7, răposă roaba lui Dumnezeu, doamna Maria din Mangov. 39.

In anul 6987 (1479), Iunie în 16, răposă robul lui Dumnezeu Bogdan, fiul lui Ștefan voevod. 40.

In anul 6988 (1480), Noemvrie în 21, răposă robul lui Dumnezeu Petru, fiul lui Ștefan voevod. 41.

In anul 6989 (1481), Iulie în 8, au fost răsboiu cu Țăpăluș la Râmnic, și cu voea lui Dumnezeu și cu ajutorul și puterea sfântului mucenic Procopie i-au biruit Ștefan voevod, i-au tăiat 42.

curatei născătoare de Dumnezeu şi ale tuturor sfinţilor şi cu rugăciunea sfântului şi slăvitului şi marelui mucenic Procopie; şi mare şi nenumărată mulţime de oameni fură bătuţi cu totul şi toate steagurile lor fură luate şi nici unul nu le rămase, şi toţi vitejii şi boerii căzură atunci: şi-şi vor aduce aminte de acea luptă şi de acea moarte până la sfârşitul lumei. Atunci au căzut şi Şandrea în acel răsboiu şi au fost dus şi îngropat lîngă tatăl său, la Doljeşti. Iar domnul Ştefan voevod au lăsat pe Vlad voevod Călugărul să domnească în ţara muntenească, care mai apoi s'a făcut vinovat de viclenie înaintea domnului, căci a dat ajutor Turcilor, când aceştia au luat cetăţile şi au ars ţara, şi a călcat pe urma celorlalţi domni munteneşti şi nu s'a lepădat de Turci. Iar domnul Ştefan voevod se întoarse de acolo biruitor cu toată oastea sa şi cu toţi boerii săi în scaunul său dela Suceava şi acolo făcu Ştefan voevod mare ospăţ mitropolitului şi episcopilor şi boerilor săi şi oştirilor sale, şi mulţi viteji făcu atunci şi multe daruri şi scule scumpe dărui boerilor săi şi vitejilor şi tuturor ostaşilor săi, şi pe toţi cu cuviinţă îi trimetea acasă şi-i învăţa să laude şi să binecuvinteze pe Dumnezeu pentru cele întâmplate, căci dela Dumnezeu erau cele ce s'au întâmplat.

şi i-au măcelărit şi au făcut multă moarte printr'înşii, iar pe Ţăpăluş l-au alungat din ţară.

Intr'acest răsboiu au pierit Şandrea.

Lăsându-le domn pe Vlad Călugărul se întoarse Ştefan voevod în ţara sa.

47. In anul 6990 (1482), Martie în 10, luat-au Ştefan voevod cetatea Crăciunei şi au aşezat

In anul 6990 (1482), Martie în 10, au luat Ştefan voevod cetatea Crăciuna. 43.

într'însa pârcălabii săi Vâlcea și Ivanco.

48. In anul 6991 (1483) începură să zidească o cetate de piatră la târgul Romanului.

49. In anul 6992 (1484) venit-au Turcii la cetatea Chiliei și împreună cu ei în ajutor acel afurisit călugăr Vlad voevod cu Muntenii și au luat cetatea, Iulie în 14, într'o Miercuri, pe vremea pârcălabilor Ivașcu și Maxim; într'acelaș an, August în 5, Miercuria, luat-au și Cetatea-Albă, în vremea părcălabilor Gherman și Oană.

50. In anul 6993 (1485.) Septemvrie 1, se duse Ștefan voevod la craiul leșesc și se întâlniră unul cu altul la Colomea; iar în vremea aceea veniră Turcii cu Hruet până la Suceava și arseră târgul, Lunia, Septemvrie în 19, iar Marția se întoarseră prădând și arzând țara.

51. In anul 6993 (1485.), în luna lui Dechemvrie, au fost războiu cu Turcii și cu Malcocii la Cătlăbuga și au biruit Stefan voevod cu mila lui Dumnezeu.

In anul 6992 (1484), Martie 44
în 15, în Mercurea mare pe la mează-noapte au ars întreaga mănăstire dela Pųtna până în temelie.

Intr'acelaș an (6992), Iunie 45.
în 14 au venit împăratul turcesc Baiazit cu Vlad, voevodul Ungrovlahiei, de au luat cetatea Chiliei;

în 5 August luat-au și Cetatea Albă.

In anul 6993 (1485.) s'au în- 46
tâlnit Ștefan voevod cu Cazimir craiul leșesc la Colomeia, iar Turcii cu Hronet veniră și prădară și arseră țara până la Suceava.

Pe aceeaș vreme, Octomvrie 47.
în 8. răposă Iosif, arhimandritul Putnei.

Intr'acelaș an, Noemvrie în 48.
16, bătu Ștefan voevod oștile turcești și pe Marcolci la Cătlăbuga.

In anul 6994 (1486) puse Ște- 49.
fan voevod al doilea egumen

52. In anul 6991 (1486), luna lui Martie în 6. Lunia, au fost răsboiu cu Hroet la Șcheia pe Siret și l-au prins și i-au tăiat capul.

53. In anul 7004 (1496) luna lui Iulie în 26, Marția, răposă robul lui Dumnezeu Alexandru voevod, fiul lui Ștefan voevod, și fu îngropat lângă străbunul său Alexandru voevod în mânăstirea dela Bistrița; vecinica lui pomenire.

54. In anul 7005 (1497), pornit-au craiul leșesc numit Albert cu toate puterile sale împotriva lui Ștefan voevod, înșelându-l cu vorba că se duce împotriva Turcilor ca să le ia cetățile Chilia și Cetatea-Albă. Atunci au trimis domnul voevod spre întâmpinarea craiului leșesc numit Albert pe solul său, jupânul Isac vistiernicul, cu multe și mari daruri; craiul primi darurile cu dragă inimă și trimise cu pace pe soli îndărăt la domnul Ștefan voevod spunându-i din nou cu înșelăciune, că se duce împotriva Turcilor, și mai trimise și craiul pe solii săi la Ștefan voevod; iar domnul voevod, după ce îi ospătă bine, îi trimise îndărăt

la Putna pe arhimandritul Paisie,

iar după acesta au fost răsboiu cu Hronet la Șcheia de pe Siret. Intr'acest răsboiu au căzut Ștefan voevod de pe cal, dar l-au ferit Dumnezeu și au rămas întreg; lui Hronet însă i-au tăiat capul. 50.

In anul 6998 (1490) au murit craiul unguresc Matiaș; 51.

Intr'acelaș an, în Miercurea mare, răposă cneazul Ioan, fiul marelui cneaz dela Moscova. 52.

In anul 7004 (1496), Iunie în 26, răposă robul lui Dumnezeu Alexandru, fiul lui Ștefan voevod, și-l îngropară în mânăstirea dela Bistrița lângă străbunul său Alexandru voevod. 53.

In anul 7005 (1497) se porni Albert craiul leșesc, numit și polonesc, cu toate puterile sale asupra lui Ștefan voevod, prefăcându-se cu șiretenie că merge asupra cetăților Chilia și Cetatea Albă. 54.

cu cinste la ale sale; și iarăși, mai ales după vorbele lor mincinoase, trimise domnul Ștefan voevod soli la craiul pe credincioșii săi boeri, jupânul Tăutul logofătul și jupânul Isac vistiernicul, cu multe și mari daruri. Și astfel craiul trecu râul Nistru pe la Mihalcea, de ceastă parte, cu toate oștile sale, și veniră până la Coțmani, la marginea țării Moldovei, și acolo prinseră pe solii domnului Ștefan voevod, și-i trimiseră la cetatea Leovului. Atunci văzu Ștefan voevod că a fost înșelat de Leși și porunci tuturor oștilor sale să se adune la târgul Romanului. Și astfel Leșii petrecură acolo la Coțmani 7 zile și apoi năvăliră la Șipinți.

In vremea aceasta domnul Ștefan voevod întări și întocmi străjile și le trimise împotriva Leșilor la vadul târgului Cernăuților, pe apa Prutului; iar însuș domnul Ștefan voevod porni din Suceava la oastea sa. în 27 ale lunei lui August, spre târgul Romanului; într'aceeaș zi îi aduseră din străji 6 Leși, dintre care pe 3 îi trimise împăratului turcesc, iar pe ceilalți porunci să-i spânzure. Și astfel craiul leșesc veni cu toate puterile sale la cetatea Sucevei, Duminecă în 21 a lunei lui Septemvrie, iar în 26, Marția, spre seară, începură a bate cetatea Sucevei și astfel o bătură trei săptămâni ziua și noaptea, dar nu isprăviră nimic; iar domnului Ștefan voevod îi veni ajutor dela craiul unguresc numit Laslău, carele era frate cu Albert craiul leșesc, 12.000 de ostași iar cu ei se afla Birtoc

Ștefan voevod auzind de acestea trimise soli înaintea lui pe Tăutul logăfătul și pe Isac vistiernicul cu multe daruri;

...el însă îi prinse și-i trimese legați la Liov,

...iar însuși veni până la cetatea Sucevei și o încunjură, dar după ce o surpă multă vreme nu isprăvi nimic, ci cu rușine se duse îndărat.

voevodul Ardealului, care Birtoc voevod era şi cuscru cu Ştefan voevod; şi astfel voevcdul Birtoc întrebă pe domnul Ştefan voevod dacă vrea să-l împace cu craiul leşesc, iar domnul Ştefan voevod făcu pe voia lui să se împace, şi aşa trimise Birtoc pe solii săi la craiul leşesc cu vorbă ca să meargă el însuşi la craiu, şi astfel se duse la craiul şi-i împăcă pe ei, dar cu făgăduiala ca să se întoarcă pe aceeaş cale pe unde veniseră; iar domnul Ştefan voevod ospătând şi dăruind pe voevodul Birtoc cu multe şi mari daruri, îl trimise îndărăt în ţara sa. In 19 ale lunei lui Octomvrie, Joia, se întoarse craiul leşesc, dar nu porni pe calea pe unde venise, ci porni pe altă cale, pe unde ţara era întreagă; de aceea s'au mâniat Ştefan voevod şi gonindu-i în urma lor cu oştile sale şi cu 2.000 de Turci i-au ajuns la marginea făgetului dela Cozmin şi luând pe Dumnezeul cel de sus în ajutor i-au lovit, Joia, în 26 a lunei lui Octomvrie, şi cu mila lui Dumnezeu şi cu rugăciunile prea curatei născătoarei de Dumnezeu şi cu rugăciunea sfântului şi slăvitului şi marelui mucenic Dimitrie au biruit atunci Ştefan voevod şi i-au bătut şi i-au alungat peste făgetul Cozminului, omorându-i şi tăindu-i; fost-au atunci mare moarte între Leşi din partea armelor moldoveneşti şi toate schiptrele crăeşti au fost luate şi mulţi boeri şi voevozi mari de-ai Leşilor au căzut acolo şi mulţi ostaşi au căzut atunci şi toate puştile-tele mari, cu care bătuseră cetatea Sucevei, au fost prinse

atunci și multe altele mici și mai mici, pe care nu este cu putință a le înșira; iar însuși craiul cu ostașii rămași se adunară într'o tabără lîngă satul Cozminului și de acolo se duseră la Cernăuți, iar oștile lui Ștefan voevod mergeau deopotrivă cu ei, omorându-se unii pe alții. Și sosi veste domnului Ștefan voevod că mai vine o oaste leșească spre ajutorul craiului leșesc și astfel domnul Ștefan voevod chemă pe Boldur, voevodul [1]) său, și-i dete oștile și-l trimise să întâmpine acea oaste și-i porunci să se bată cu ea; atunci Boldur luă oastea și trecu râul Prut și întâlni acea oaste Sâmbătă seara, iar Duminecă în 29 Octomvrie răsbiră și acea oaste cu mila lui Dumnezeu și cu norocul domnului Ștefan voevod și o bătură; fost-au și acolo multă moarte în ziua aceea printre Leși din partea armelor moldovenești, și căzut-au și acolo multă oaste leșească, la locul ce se cheamă satul Lențești; iar craiul nu știa de venirea acelei oști la dânsul, nici de peirea ei, dar nici oastea aceea nu știa de înfrângerea craiului. Lunia, în 30 Octomvrie, craiul au fost din nou răspins dela Cernăuți și au trecut râul Prut și de acolo au fugit cu puțini ostași și de abia au scăpat; iar domnul Ștefan voevod trimise toate oștile sale acasă, fiecare pe la ale sale, și apoi porunci tuturor vitejilor și boerilor săi să se adune în ziua de sfântul Neculae la locul ce se cheamă Hârlău, și se adunară cu toții în acea zi, și acolo făcu atunci domnul Ștefan voe-

1) Bogdan traduce «hatmanul», dar în text e «voevod»

vod mare ospăţ tuturor boerilor săi, dela mare până la mic, şi mulţi viteji făcu atunci şi cu daruri scumpe îi dărui, pe fiecare după destoinicia sa, şi-i trimitea apoi pe la casele lor, şi-i învăţa să laude şi să binecuvinteze pe Dumnezeul cel de sus pentru darul ce li s'a întâmplat lor, pentru că toate sunt cu putinţă numai dela Dumnezeu.

In a nul 7006 (1498) luna lui Mai, au pustiit Malcoci cu Turcii ţara leşască şi au ajuns până mai sus de Liov 25 de popriști, și după aceea s'au întors prădînd și arzând ţara.

56. In anul 7006 (1498), luna lui Iunie în 22, merse Ştefan voevod în ţara leşească şi o prădă; atunci arseră şi cetatea Tiribol și multe averi luară din cetate şi mulţi ostaşi luară de acolo, cari mai apoi cu toţii fură tăiaţi; pe alţi şi nu puţini îi arseră în cetate; şi cetatea Buceaci a suferit atunci mult și cetatea Podhaieţ a fost arsă; iar de acolo prădară până la Liov şi apoi se întoarseră şi trecură rîul Nistru de ceastă parte lângă Halici şi prădară şi de ceastă parte până subt munţi, și arseră şi pustiiră ţara Podoliei şi astfel se întoarseră cu multă dobândă în ţara lor.

57. In anul 7008 (1500), luna lui Mai în 11, Lunia, răposă roaba lui Dumnezeu Maria Despina, doamna domnului Radul voevod, gospodarul ţării munteneşti, care fusese adusă de Ştefan voevod, când au fost luat

cetatea Dâmboviţei; şi au îngropat-o cu cinste în mânăstirea sa dela Putna; vecinica ei pomenire.

58. In anul 7012 (1504), luna lui Iulie în 2, Marţia, răposă robul lui Dumnezeu domnul Ioan Ştefan voevod, gospodarul ţării Moldovei, cam pe la al treilea ceas din zi; şi au fost în acel an mai înainte prin Martie iarnă grea şi foarte puternică, precum nu fusese niciodată, iar peste an au fost ploi mari şi vărsări de ape şi potoape din pricina multelor ape. Şi luă schiptrul moldovenesc fiul său Bogdan voevod; domnit-au Ioan Ştefan voevod 47 de ani şi 2 luni şi 3 săptămâni.

In anul 7012 (1504), Iulie în 2, răposă în veci pomenitul Ioan Ştefan voevod.... 55.

.... după o domnie de 47 de ani şi 3 luni.

In anul 7012 (1504) s'au suit în domnie fiul său Bogdan voevod şi au domnit 12 ani şi 10 luni. 56.

59. In anul 7015 (1507), Octomvrie în 28, intrat-au domnul Ioan Bogdan voevod în ţara muntenească cu toate oştile la locul Rătczaţii, lângă movila Căiata, pe cea parte a Râmnicului; şi acolo au venit dela Radul voevod un sol, un călugăr cu numele Maximian, fiul lui Despot ţarul sârbesc, şi au rugat pe domnul Bogdan voevod cu multă rugăminte, să se împace cu Radul voevod, fiindcă „sunteţi creştini şi de acelaş neam" (zicea el); şi multe vorbe s'au schimbat între dânşii şi multă rugăminte s'au făcut din partea călugărului; iar domnul Bogdan voevod văzând atâta rugăminte făcu pe voia lui şi se 'mpăcă; şi astfel trimise cu el pe un sol al său la Radul voevod,

ca acesta să jure cu toţi boerii săi pe sfânta evanghelie, că va păzi pace vecinică şi hotarul după hotarele cele vechi; iar domnul Bogdan voevod, văzând atâta rugăminte şi atâta juruinţă, îi făcu pe placul lui şi se întorase cu pace la ale sale îndărăt.

In anul 7025 (1517), Aprilie 57.
în 22, s'au suit în domnie fiul său Ştefan voevod.

In anul 7026 (1518), luna lui 58.
August în 9, bătu Ştefan voevod pe Tătari la Prut şi-i goni peste câmp până în Ciuhru, omorându-i şi prinzându-le căpeteniile lor.

In anul 7029 (1521) Septemvrie 59.
în 16 au luat Turcii Belgradul.

In anul 7034 (1526) s'au por- 60.
nit Suliman, împăratul turcesc, cu toate puterile şi oştile lui de răsărit împotriva craiului unguresc Loiş şi au trecut peste ţara Sirmiului şi pe câmpul de la Mihaci au bătut pe craiul Loiş şi i-au tăiat toată oastea, iar craiul Loiş fugând din luptă cu puţinii ostaşi s'au înecat în râu; şi câte cetăţi se aflau în ţara Sirmiului, pe toate le-au cucerit până la scaunul crăesc din Buda, şi au ars până din sus de Buda, au dărâmat şi au pustiit cetatea Buda şi apoi s'au întors îndărât.

In anul 7034 (1526), Septem- 61.
vrie în 25, răposă robul lui Dumnezeu Domnul Petru, fiul lui Bogdan voevod, la Hârlău. Vecinica lui pomenire.

EXCURSUL I.

PĂRERILE D-lui I. MINEA.

In „*Cercetări Istorice*", buletinul seminarului de istoria Românilor dela universitatea din Iaşi, d. I. Minea, profesor de istoria Românilor la acea universitate, publică sub titlul „*Letopiseţele moldoveneşti scrise slavoneşte*" o parte din cursul d-sale despre „*Izvoarele istoriei Românilor*" [1]).

In buletin scrierea începe la pagina 190 şi se termină la pag. 368, iar extrasul are 181 de pagini cu erată şi întregiri. Citatele toate dau pagina extrasului.

„Letopiseţul vechiu moldovenesc a fost scris adică în forma, în care a ajuns până la noi, la curtea lui Ştefan cel Mare. De unde putea şti cineva altcum că cutremurul din 29 August 1471 a fost „pe vremea când domnul şedea la prânz"?

„Până la anul 1500 domnia lui Ştefan cel Mare este povestită cu lux de amănunte, cari puteau fi cunoscute numai unui contimporan, care trăia în anturajul curţii domneşti. Evenimentele sunt expuse dându-se data de lună, zi şi numindu-se ziua cu preciziunea unor memorii sau efemeride. Letopiseţul s'a alcătuit în imediata apropiere de 11 Mai 1500, când răposă Maria Despina, de aceea lângă mormântul fiului domesc Alexandru şi al Mariei Despina răsună încă în urechile vechiului analist: „vecinica pomenire", cum s'a păstrat în versiunea dela Bistriţa, ceeace este iarăşi o dovadă că era în original.

„Analistul parcă a avut la dispoziţie însemnări despre campaniile marelui domn: altfel nu se explică preciziunea expunerii" (p. 26).

„Cineva din ordin domnesc însemna cele mai frumoase, care uneori au fost şi cele mai grele zile, prin care trecuse Moldova dela întemeierea sa. Ştirile apar ca nişte însemnări lapidare pe pisanii. Autorul nu a fost de bună seamă un ostaş. Nu avem descrise cu detalii strategice nici una din marile bătălii ale domnului: ni se dau cu preciziune fotografică etapele principale ale multelor campanii, iar rezultatele strălucite se învăluesc în fumul de smirnă şi tămâie, care totdeauna purifică câmpurile de bătăe ale religiosului voedod" (p. 27).

---

1. Cartea a apărut în toamna anului 1925 la Iaşi şi numai la sfârşitul lunei Septembrie mi-am putut procura un exemplar. Studiul meu era la tipar aşa că la început hotărâsem să discut în o recenzie specială toată cartea, dar pentruca cititorii să aibă la îndemână în acelaş loc şi această nouă părere o dau aici rămânând ca toată discuţia în jurul celor propuse să o fac după cum am anunţat la sfârşitul excursului.

„Este evident că analistul oficial al curţii domneşti a avut la dispoziţie şi însemnări mai vechi. Luptele dintre Iliaş şi Ştefan II, dintre Bogdan, Petru Aron şi Alexandrel au în povestire atâta caracter de însemnări contimporane. Pentru domniile dinainte de Alexandru cel Bun inclusiv domnia acestuia l-au ajutat pisanii şi inscripţii funerare domneşti.

„Ştim că Ştefan cel Mare a restaurat epitafurile celor mai mulţi dintre domnii anteriori. Pentru epoca de după Alexandru cel Bun a trebuit să aibă la dispoziţie însemnări precise, adevărat sărăcăcioase, dar foarte preţioase...." (p. 27).

„Letopiseţul alcătuit astfel a fost continuat şi după 1500. In original adică nu mai era nici-o ştire până la moartea lui Ştefan cel Mare, care iarăşi nu este însemnată de un contimporan" (p. 27).

„Letopiseţul oficial a fost dat în copii pela principalele mânăstiri şi copişti mai târziu au adaos textul original cu ştiri mai simple sau mai sărăcăcioase despre mânăstirea lor. Astfel s'a ajuns la versiunea putneană şi la versiunea dela Bistriţa" (p. 27).

„Aşadar letopiseţul moldovenesc scris slavoneşte cam pe la 1500 la curtea lui Ştefan cel Mare a ajuns la noi numai în copii mai târzii, cari toate reprezintă câteva versiuni. Provenienţa deosebirilor, cari le despart pe acestea, se explică prin locul unde s'a copiat vechiul letopiseţ. cum, cu ce greşeli s'a citit şi de cine s'a continuat.

„Se poate preciza că.... forma versiunii putnene din izvorul lui Isaia ot Slatina ar fi din 1526 şi ni s'a păstrat în o copie dintre anii 1551—1561. Aceasta e o formă prescurtată a versiunei dela Putna. Au fost şi forme mai precurtate din această versiune". (p. 29).

„Versiunea dela Bistriţa n'a putut fi anterioară vremii lui Alexandru Lăpuşneanu fiindcă Boldur este numit hatman, nu vornic" (p. 29).

„In felul acesta raportul diferitelor forme ale versiunilor letopiseţului moldovenesc se poate exprima în modul următor: din arhetipul necunoscut s'a ajuns: 1. la versiunea x_1 cunoscută lui Macarie (azi n'o ştim); 2. La versiunea dela Putna cu trei forme: a lui Isaia, Azarie, letopiseţul lui Ureche şi forma fragmentară: 3. Versiunea dela Bistriţa, dela care derivă letopiseţul moldovenesc cel cu multe semne şi cu tocmeli, cunoscut lui Simion Dascălul şi prin o copie necunoscută izvodul lui Brzeski" (29—30).

„Imprejurarea că prescurtarea rusească se însumează versiunii dela Bistriţa — aşa ne arată seria primilor domni, — este o dovadă că şi această versiune a putut avea forme prescurtate" (p. 30).

„De unde mai putea deriva lipsurile dela o formă a versiunii la alta, sau dela versiune la versiune?

„Datele exprimate prin litere vechi au putut aşa de uşor să fie greşit citite. Abreviaţiunile s'au înţeles uneori greşit, cum vedem

de ex. Brzeski citeşte mai mult decât odată August în loc de Aprilie. Interpolări are mai multe Brzeski, dar sunt și în alte versiuni".

„Mai ales omisiunile față de arhetipul perdut deosebesc diferitele versiuni. Copistul găsia părți, unde vechiul manuscris avea cerneală ştearsă, ori textul era confuz transmis, ori textul avea alterări mari prin stricarea materialului de scris, atunci sărea pasagiile: așa s'a ajuns la forme abreviate ale versiunilor stabilite, fiindcă nu există un tip de prescurtare al vechiului letopiseț" (p. 30).

Pentru a se putea discuta serios asupra celor afirmate de d. I. Minea trebuie studiate și *toate* celelalte letopisețe de care vorbeşte d-sa, spre a se putea vedea cât mai bine dacă înrudirea dintre ele afirmată mai sus se poate sau nu menține.

A face aceasta aici ar însemna să întind studiul meu în un domeniu pe care nu mi-am propus a-l studia în publicația de față.

De aceea discuția în jurul părerilor d-lui I. Minea o voi face-o mai târziu când și celelalte letopisețe vor fi studiate, în acelaș fel ca acestea două.

In recenzia promisă se vor face mai multe observări generale.

Deocamdată atrag atenția asupra timpului când d. Minea crede că s'a scris versiunea dela Bistrița.

Boldur nu este numit în letopiseț „hatman" ci „voevod" (v. m. s. p. 75) deci precizarea d-sale nu cred că poate rămânea.

Observația dela pagina 15 că „de bună seamă este o eroare de copist 12 Aprilie *în loc de* 11 Aprilie *în* care zi a căzut Joia mare dinaintea Paștilor anului 1457".... cred iarăși că nu se poate menține, letopisețul dela Bistrița nedând *Joia* mare la 12 Aprilie ci *Marția* mare când într'adevăr era în 12 Aprilie (v. m. s. p. 63) Nepotriveala se explică prin o mică scăpare din vedere utilizându-se, cred, traducerea lui Bogdan, în locul textului slav.

Intr'adevăr traducerea spune exact cum a afirmat și d. Minea, dar traducerea tocmai în aceste locuri este neexactă.

TABLA DE MATERII
